

Засновники:

- Громадська організація
«Культ права»
- Ужгородський національний
університет

Головний редактор журналу
В. Ю. Стеценко

Відповідальний секретар журналу
Л. О. Васечко

Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази
Index Copernicus International
(Варшава, Польща)

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України № 886
від 02.07.2020 р. (додаток 4)
журнал внесено до Категорії «Б»
Переліку наукових фахових видань
України у галузі юридичних наук
(D8 – Право,
D9 – Міжнародне право).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкова-
них медіа: Рішення Національної ради
України з питань телебачення і радіо-
мовлення № 2178 від 27.06.2024 р.
Ідентифікатор медіа: R30-04733.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа –
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний універ-
ситет» (вул. Підгірна, буд. 46,
м. Ужгород, 88000,
official@uzhnu.edu.ua,
тел. +38(0312)61-33-21.

Офіційний сайт:
<http://www.publichne-pravo.com.ua>
E-mail: editor@publichne-pravo.com.ua
Тел. +38 (098) 264 94 19

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ужгородського
національного університету
(протокол № 6 від 03.06.2025 р.)

Публічне право

Public law

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 1 (57) / 2025

Видається: щоквартально

Заснований у 2011 році

**Передплатний індекс
89168**

© Громадська організація «Культ права»,
2025

© Ужгородський національний університет,
2025

Наукова рада:

Бандурка О. М. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Баулін Ю. В. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Іншин М. І. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Копиленко О. Л. – д. ю. н., професор, академік НАН України;
Костенко О. М. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Орлюк О. П. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Петришин О. В. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Селіванов А. О. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Скрипнюк О. В. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Шемишченко Ю. С. – д. ю. н., професор, академік НАН України.

Редакційна колегія:

Стеценко В. Ю. – д. ю. н., професор, головний редактор журналу (Київ);
Андрійко О. Ф. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Київ);
Арістова І. В. – д. ю. н., професор (Суми);
Баймуратов М. О. – д. ю. н., професор (Київ);
Берлач А. І. – д. ю. н., професор (Київ);
Богатирьов І. Г. – д. ю. н., професор (Ірпінь, Київська обл.);
Вавженчук С. Я. – д. ю. н., професор (Київ);
Васечко Л. О. – к. ю. н., доцент, відповідальний секретар журналу (Кременчук, Полтавська обл.);
Дніпров О. С. – д. ю. н. (Київ);
Добковскі Я. – габілітований доктор права (Ольштин, Польща);
Дорофєєва Л. М. – д. ю. н., доцент (Ужгород);
Журавльов Д. В. – д. ю. н., професор (Київ);
Карабін Т. О. – д. ю. н., доцент (Ужгород);
Колодій А. М. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Київ);
Коломоєць Т. О. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Запоріжжя);
Копотун І. М. – д. ю. н., професор (Рівне);
Лемак В. В. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Київ);
Литвинов О. М. – д. ю. н., професор (Харків);
Лук'янець Д. М. – д. ю. н., професор (Харків);
Олефір В. І. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Київ);
Петков С. В. – д. ю. н., професор (Дніпро);
Приймаченко Д. В. – д. ю. н., професор (Дніпро);
Савчин М. В. – д. ю. н., професор (Ужгород);
Сідак М. В. – д. ю. н., доцент (Ужгород);
Стеценко С. Г. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Київ);
Хавронюк М. І. – д. ю. н., професор (Київ);
Чижмарь К. І. – д. ю. н., доцент (Київ);
Шевченко А. Є. – д. ю. н., професор (Ірпінь, Київська обл.);
Юнін О. С. – д. ю. н., професор (Дніпро);
Ярмиш Н. М. – д. ю. н., професор (Київ).

Зміст

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ІЛЬІНА О. В., ПУЧКО А. В. (м. Київ)	Міжнародні та національні стандарти прав і свобод національних меншин: аналіз міжнародних документів та їх вплив на українське законодавство.....	5
---	---	---

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

ГРЕСЬ О. М. (Київ)	Роль кібербезпеки в захисті критичної інфраструктури України під час війни.....	15
ГРОМ Н. О. (м. Харків)	Адміністративні процедури протидії домашньому насильству: поняття та ознаки.....	22
ЧЕРКУНОВ О. В. (м. Ужгород)	Стратегічні напрями вдосконалення правового регулювання публічної служби в митних органах України.....	29

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

ЗЕЛЬЦЕР М. І. (м. Харків)	Еволюція та розвиток принципу «компетенція-компетенції» при визначенні юрисдикції міжнародних судових інституцій.....	39
ГОШИН М. М., МАЙОРОВА А. А. (м. Київ)	Класифікація геноцидного зґвалтування як гендерно-обумовленого насильства у міжнародних збройних конфліктах.....	54
СТАН М. Р. (м. Київ)	Аналіз судової практики Європейського суду з прав людини в контексті забезпечення права на справедливий суд для осіб з інвалідністю.....	62

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

РАБІНОВИЧ М. П. (м. Львів)	Згода особи на заподіяння їй шкоди в англосаксонській кримінально-правовій доктрині та судовій практиці: перспективи застосування в Україні.....	72
СПЕРКАЧ Н. А., ДИМЧУКОВ В. М. (м. Ірпінь, Київська область)	Особливості віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи.....	80

ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЛУЦЕНКО О. Є. (м. Харків)	Рівність прав і можливостей жінок і чоловіків у сфері праці: досвід ЄС та вітчизняні перспективи забезпечення.....	89
-------------------------------------	--	----

Contents

CONSTITUTIONAL RIGHT

ILYINA O., PUCHKO A. (Kyiv)	International and national standards of rights and freedoms of national minorities: analysis of international documents and their impact on Ukrainian legislation.....	5
---	--	---

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

HRES O. (Kyiv)	The Role of Cybersecurity in Protecting Ukraine's Critical Infrastructure During Wartime.....	15
HROM N. (Kharkiv)	Administrative procedures for combating domestic violence: concepts and signs.....	22
CHERKUNOV O. (Uzhhorod)	Strategic directions for improving the legal regulation of public service in the Customs Authorities of Ukraine.....	29

INTERNATIONAL PUBLIC LAW

ZELTSER M. (Kharkiv)	Evolution and development of “competence-competence” principle when determining the jurisdiction of international judicial institutions.....	39
IGOSHIN M., MAIOROVA A. (Kyiv)	Classification of genocidal rape as gender-based violence in international armed conflicts.....	54
STAN M. (Kyiv)	Analysis of the case law of the European Court of Human Rights in the context of ensuring the right to a fair trial for persons with disabilities.....	62

CRIMINAL LAW AND PROCESS

RABINOVYCH M. (Lviv)	Consent of a person to inflict harm in Anglo-Saxon criminal law doctrine and court practice: application prospects in Ukraine.....	72
SPERKACH N., DYMCHUKOV V. (Irpın, Kyiv region)	Features of victimization prevention of criminal offenses against the will, honor and dignity of a person.....	80

LABOR LAW AND SOCIAL SECURITY LAW

LUTSENKO O. (Kharkiv)	Equality of the rights and opportunities of women and men in the field of work: EU experience and domestic security perspectives.....	89
---------------------------------	---	----

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Оксана Ільїна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права
Навчально-наукового інституту права Київського
національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-4848-3120

Ангеліна Пучко,

здобувач освіти другого року навчання
денної форми здобуття освіти другого
(магістерського) рівня
вищої освіти спеціальності 081 Право,
Навчально-наукового інституту права Київського
національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0006-1250-2712

DOI <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2025-57-1>

УДК 351:323.1

Міжнародні та національні стандарти прав і свобод національних меншин: аналіз міжнародних документів та їх вплив на українське законодавство

Розвиток міжнародно-правового захисту національних меншин відбувався в межах діяльності ключових міжнародних організацій, зокрема Організації Об'єднаних Націй (ООН), Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), ЮНЕСКО та інших структур. Протягом ХХ століття було ухвалено низку фундаментальних міжнародних документів, які встановлюють стандарти

захисту прав національних меншин та визначають їхній правовий статус. Україна як активний учасник міжнародних правових відносин послідовно імплементує міжнародні стандарти щодо захисту прав національних меншин у своє законодавство та державну етнополітику. Враховуючи міжнародний досвід та найкращі практики інших країн, Українська держава здійснює адаптацію своїх правових

норм відповідно до загальновизнаних міжнародних принципів.

У сучасних умовах питання національних меншин в Україні має не лише внутрішньополітичний, а й зовнішньополітичний вимір. Воно є важливою складовою інтеграції України до Європейського Союзу та дотримання демократичних стандартів у сфері прав людини. Врахування міжнародних рекомендацій та подальша адаптація українського законодавства до європейських стандартів стануть ключовими завданнями на шляху до забезпечення рівноправності всіх етнічних груп, що проживають на території України [1, с. 122–123].

Фундаментальні стандарти у цій сфері закріплені у низці міжнародних документів, які стали основою для розбудови правового механізму захисту національних меншин в Україні. Серед ключових документів, що вплинули на формування українського законодавства, варто виокремити:

- Міжнародні пакти про права людини (1976 р.), що заклали загальні принципи рівності та недискримінації.
- Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992 р.), яка визначає права меншин щодо використання рідної мови в освіті, медіа та державному управлінні.
- Документ Копенгагенської наради з людського виміру (1990 р.), що містить засадничі положення щодо прав людини та захисту національних меншин.
- Декларація ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 р.), яка визначає права меншин на культурну, мовну та релігійну ідентичність.
- Резолюція ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (1995 р.), яка закріплює міжнародні механізми контролю за дотриманням прав меншин.

- Рекомендації Ради Європи 1201 (1993 р.), що окреслюють правові механізми забезпечення прав національних меншин у країнах Європи.

- Віденська декларація та додатки до неї (1993 р.), які містять принципи правової політики щодо етнічних спільнот.

- Рамкова Конвенція Ради Європи про захист національних меншин (1994 р.), що стала основним міжнародним документом у цій сфері та зобов'язує держави забезпечувати захист національних меншин.

- Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту (1996 р.) – важливий документ у сфері освітньої політики щодо меншин.

- Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин (1998 р.), які деталізують зобов'язання держав у сфері мовної політики.

- Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті (1999 р.), що визначають механізми залучення етнічних громад до управління державними справами.

Україна не лише ратифікувала основні міжнародні договори у сфері захисту прав національних меншин, а й активно співпрацює з міжнародними організаціями, які здійснюють моніторинг їхнього дотримання. Зокрема, держава взаємодіє з Організацією Об'єднаних Націй (ООН) та її спеціалізованими підрозділами, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Радою Європи, Європейським Союзом, а також розвиває двосторонні відносини у цій сфері з окремими державами, такими як Литва, Молдова, Польща, Угорщина, Словаччина, Німеччина, Румунія та інші [2, с. 1–2].

Визначальним чинником реформування законодавства України у сфері захисту прав національних меншин стало прагнення відповідати європейським стандартам та виконати умови

для подальшої інтеграції до Європейського Союзу. Однак питання полягає у тому, наскільки ці вимоги справді узгоджуються із загальноприйнятими практиками в державах-членах ЄС.

Парадоксально, але Європейський Союз не має єдиного загальнообов'язкового стандарту захисту прав національних меншин. Окрім принципу суворої заборони дискримінації, який закріплений у Хартії основних прав Європейського Союзу, Маастрихтському договору та Лісабонській угоді, питання правового статусу національних меншин та їхніх гарантій залишається національною прерогативою кожної окремої держави-члена. Це означає, що кожна країна має право самостійно визначати критерії визнання етнічних спільнот як національних меншин та надавати їм певний обсяг прав або ж не визнавати їх взагалі, як це відбувається у Франції.

Попри це, питання захисту прав національних меншин стало важливим аспектом євроінтеграційної політики наприкінці XX століття. Зокрема, у Копенгагенських критеріях (1993 р.) для країн-кандидатів на вступ до ЄС було закріплено вимогу ухвалення законодавства, що гарантує надійний захист прав національних меншин та створення відповідних державних інституцій [3]. Подібний підхід застосовувався і у 2018 році, коли Європейський парламент ухвалив резолюцію щодо мінімальних стандартів для національних меншин у ЄС у контексті підготовки країн Західних Балкан до членства [4].

Саме у цьому контексті слід розглядати вимоги, висунуті до України після отримання нею статусу кандидата на вступ до ЄС. 17 червня 2022 року Європейська комісія рекомендувала Європейській Раді надати Україні статус кандидата, висунувши низку умов, серед яких було «завершення реформи законодавчої бази щодо національних меншин відповідно

до рекомендацій Венеційської комісії» та створення ефективних механізмів імплементації [5]. 23 червня 2022 року Європейська Рада офіційно надала Україні цей статус.

Протягом 2023 року Україна тричі змінювала законодавство у сфері захисту прав національних меншин, намагаючись виконати одну з ключових умов Європейської комісії для початку офіційних переговорів щодо вступу до ЄС.

Наразі складно передбачити, чи визнають європейські партнери реформу достатньою. Можливо, деякі проігноровані рекомендації будуть розцінені як несуттєві. Проте не виключено, що Україні доведеться знову змінювати законодавство у цій сфері. Вже зараз можна припустити, що подальші вимоги щодо вдосконалення правового регулювання можуть стосуватися питань протидії дискримінації та забезпечення механізмів імплементації ухвалених норм [6, с. 15-16, 22].

Важливим аспектом виконання вимог для вступу України до Європейського Союзу стала реформа законодавства про національні меншини, яка була однією з семи рекомендацій Європейської комісії, висловлених у червні 2022 року та листопаді 2023 року. Основною вимогою в цьому напрямку було приведення законодавчої бази у відповідність до рекомендацій Венеційської комісії [7, с. 21; 8, с. 6].

Проте ефективна реалізація цієї вимоги потребує не лише якісного оновлення законодавства, а й створення дієвих механізмів його практичного застосування. Як свідчить досвід попередніх спроб реформування законодавства у сфері прав національних меншин, саме цей аспект залишається найслабшим місцем реформи.

Попри існуючі виклики, прийняття 13 грудня 2022 року нового Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» № 2827-IX стало важливим кроком на шляху до

адаптації українського законодавства до європейських стандартів. Цей закон замінив попередній Закон України від 25 червня 1992 року № 2494-XII, який в умовах початкового етапу незалежності України носив рамковий характер та не передбачав дієвих механізмів реалізації і захисту прав національних меншин. Через це завдання, визначені в ньому, залишалися здебільшого декларативними, що ускладнювало їхню практичну реалізацію.

Як зазначає О.П. Васильченко, старе законодавство не відповідало сучасним викликам, особливо з огляду на збройну агресію росії та тимчасову окупацію частини територій України. Крім того, воно не містило ефективних механізмів реалізації прав національних меншин, що створювало значні правові прогалини [9, с. 37].

Натомість новий Закон України від 13 грудня 2022 року № 2827-IX має ряд суттєвих переваг:

- Комплексний підхід до врегулювання основних аспектів правового статусу національних меншин, що включає їхнє право на самоідентифікацію, об'єднання, використання рідної мови, освіти та збереження культурної самобутності.

- Закріплення державних гарантій та засад державної політики у сфері національних меншин, що сприяє більшій узгодженості правового статусу меншин із державною політикою.

- Усунення правової невизначеності щодо використання мов національних меншин, яка загострилася після ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 р.).

Однак, попри свої переваги, оновлений закон не позбавлений недоліків. Зокрема, проблемними залишаються:

- Неузгодженість термінології, що може викликати різночитання та складнощі у правозастосовній практиці.

- Декларативний характер окремих норм, що не містять чітко визначених механізмів реалізації.

- Фрагментарність регулювання, що залишає низку питань невирішеними.

- Недостатня збалансованість між правами національних меншин і національними інтересами України, що особливо актуально в контексті європейської інтеграції.

З огляду на це, можна очікувати, що процес удосконалення законодавства про національні меншини триватиме й надалі, зокрема у відповідь на експертні оцінки Венеційської комісії та подальші рекомендації Європейського Союзу. Подальші зміни, ймовірно, стосуватимуться посилення механізмів практичного застосування законодавства, забезпечення більшої відповідності міжнародним стандартам та усунення недоліків, виявлених під час правозастосовної практики [10, с. 36–37].

Таким чином, прийняття оновленого Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» стало вагомим кроком у забезпеченні прав національних меншин та виконанні євроінтеграційних зобов'язань України. Водночас подальша робота над його удосконаленням залишатиметься важливим напрямом державної політики в контексті інтеграції до ЄС.

Українське законодавство у сфері захисту прав національних меншин має важливу конституційну основу, проте аналіз його положень у порівнянні з європейськими підходами свідчить про певні особливості та прогалини, які ще потребують вдосконалення.

Стаття 11 Конституції України закріплює загальне зобов'язання держави сприяти розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності корінних народів і національних меншин. Водночас, у Основному

Законі відсутні конкретні конституційні гарантії для реалізації цього права, що може спричиняти певні правові невизначеності. Єдиною чіткою нормою, яка безпосередньо стосується прав меншин, є частина 5 статті 53, яка гарантує право на навчання рідною мовою або на її вивчення в державних і комунальних навчальних закладах чи через національні культурні товариства [11].

Цей підхід відрізняється від конституційних норм багатьох європейських держав, де право національних меншин на освіту рідною мовою закріплене як окрема, самостійна норма. Наприклад, у Конституції Словаччини (ст. 34) та Конституції Сербії (ст. 79) це положення сформульовано більш чітко та в розширеному вигляді.

Разом із тим, чинний Закон України «Про національні меншини (спільноти) України», прийнятий 13 грудня 2022 року, визначає ширший спектр прав осіб, які належать до національних меншин. Зокрема, до них відносяться:

1. Право на самоідентифікацію.
2. Свобода громадських об'єднань і мирних зібрань.
3. Свобода вираження поглядів, думки, слова, совісті та релігії.
4. Право на участь у політичному, економічному та соціальному житті.
5. Право на використання мови національної меншини.
6. Право на збереження культурної самобутності.

Однак ці права можуть бути обмежені відповідно до закону, якщо це необхідно для забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, запобігання злочинам, охорони здоров'я або захисту прав і свобод інших осіб [12].

Аналіз конституцій 27 європейських держав, включаючи Австрію, Албанію, Болгарію, Боснію і Герцеговину, Вірменію, Грузію, Латвію, Литву, Молдову, Польщу, Румунію, Сербію,

Словаччину, Угорщину, Фінляндію, Хорватію, Чехію та Швецію, свідчить про відсутність єдиного підходу до конституційного закріплення прав національних меншин.

Деякі країни, як Албанія, передбачають двоступеневу систему регулювання:

- Загальні принципи національної політики містяться у розділі «Основні принципи», де закріплено, що держава зобов'язана поважати та захищати права меншин.

- Конкретні права національних меншин деталізуються у розділі «Основні права і свободи людини».

Подібну модель використовують Вірменія, Північна Македонія, Польща, Словаччина та Чорногорія.

Інші країни, як Молдова та Румунія, регулюють права меншин в одній статті конституції, тоді як у Словаччині, Чехії та Чорногорії відповідні норми закріплені у трьох статтях, у Словенії – у п'яти, а у Сербії – у дев'яти статтях.

Окремим аспектом є різноманіття термінів, що використовуються в європейських конституціях для позначення поняття «національні меншини»:

- «Мовні меншини» – Австрія, Італія.

- «Мовні спільноти» – Швейцарія.

- «Меншини» – Чорногорія, Швеція.

- «Національні та етнічні меншини» – Польща.

- «Національні спільноти» – Болгарія, Литва, Словенія, Угорщина.

- «Національні меншини та етнічні групи» – Словаччина, Чехія.

Попри це, переважна більшість європейських країн використовує саме термін «національні меншини».

Як зазначає С. Римаренко, ефективна правова регламентація прав національних меншин вимагає єдиного загальновизнаного визначення цього поняття. Основна проблема полягає

у різноманітні ситуації, пов'язаних із існуванням меншин у різних країнах.

Для України важливим завданням залишається подальша адаптація законодавства до європейських стандартів, що має включати:

- Чіткіші конституційні гарантії прав національних меншин, подібно до підходів Словаччини, Сербії, Польщі та Чорногорії.
- Удосконалення механізмів реалізації законодавчих норм, щоб уникнути декларативного характеру окремих положень.
- Збалансованість між правами національних меншин і національними інтересами України, зокрема в контексті забезпечення територіальної цілісності та захисту державної мови [13, с. 130].

З огляду на це, подальша правова реформа у сфері національних меншин залишатиметься одним із важливих напрямів для гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами та виконання умов євроінтеграції.

Аналізуючи конституційні положення європейських держав щодо прав національних меншин, можна зробити висновок, що в різних країнах суб'єктами цих прав визначаються або окремі особи, або колективи (етнічні групи). Це дає підстави розрізняти індивідуальний і колективний (солідарний) характер відповідних прав залежно від їхнього носія.

Індивідуальні національні права спрямовані на реалізацію етнічних прав людини, тоді як колективні права забезпечують гарантії етнічним спільнотам як самостійним суб'єктам правовідносин. Наприклад, стаття 79 Конституції Чорногорії передбачає, що особи, які належать до меншин, мають права та свободи, які вони можуть реалізовувати індивідуально або колективно. Аналогічно, частина 1 статті 75 Конституції Сербії визначає, що окрім загальногромадянських прав,

національні меншини отримують додаткові індивідуальні або колективні права.

Водночас, у конституціях деяких європейських країн суб'єктами національних прав є виключно особи, без посилення на колективний аспект:

- «Кожен» – у Конституціях Азербайджану, Вірменії, Естонії, Словенії.
- «Особа» – у Конституціях Латвії, Румунії, Чорногорії.
- «Представники національних меншин» – у Конституціях Албанії, Північної Македонії.
- «Громадяни» – у Конституціях Литви, Польщі, Словаччини, Чехії.

У Конституції України (стаття 11) застосовуються одразу два поняття: «національні меншини» та «корінні народи», що свідчить про розмежування правового статусу цих груп.

У багатьох європейських країнах конституційно закріплене право особи самостійно визначати або зберігати свою національну ідентичність. У Конституції Словенії (стаття 61) це положення формулюється як право кожного на вільне вираження належності до своєї нації чи народності. Це свідчить про закріплення принципу індивідуального вибору, який не обмежується додатковими критеріями.

Як міжнародні правові акти, так і національні конституції європейських країн передбачають, що певні права національних меншин пов'язані з територією їхнього компактного або традиційного проживання. До таких прав відносяться:

- Право на виховання та навчання рідною мовою або вивчення рідної мови.
- Право обирати мову спілкування у повсякденному житті та офіційних контактах.
- Право створювати організації та товариства для здійснення та захисту своїх специфічних прав.

- Право на збереження та розвиток своєї етнічної, культурної та релігійної самобутності [14, с. 374–375].

В Україні, з метою вдосконалення механізмів утвердження та забезпечення прав і свобод людини, а також вирішення системних проблем у цій сфері, була затверджена Національна стратегія у сфері прав людини.

У § 12 Стратегії приділено увагу забезпеченню прав корінних народів і національних меншин. Її стратегічна мета полягає в гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами, включаючи європейські принципи прав людини.

Таким чином, Україна поступово адаптує конституційні та законодавчі положення щодо національних меншин до європейських норм. Подальші кроки у цьому напрямку мають включати:

- Чітке визначення індивідуального та колективного характеру прав національних меншин у національному законодавстві.

- Гарантії права національних меншин на вільне визначення етнічної приналежності та її правовий захист.

Забезпечення ефективних механізмів реалізації територіально прив'язаних прав національних меншин [15, с. 24–25].

У контексті євроінтеграційного курсу України, подальше удосконалення законодавства у сфері захисту прав національних меншин залишатиметься одним із ключових пріоритетів державної політики. Зважаючи на позитивний досвід низки європейських країн, а також положення міжнародного права, Україна має продовжувати приведення своєї нормативно-правової бази у відповідність до європейських і міжнародних стандартів. Особливої уваги заслуговує питання конституційного закріплення права кожної особи на самостійне визначення власної національної належності.

Одним із фундаментальних принципів у сфері захисту етнічної ідентичності є положення пункту 1 статті 3 Рамкової конвенції про захист національних меншин, відповідно до якого кожна людина має право самостійно вирішувати, чи вважає себе представником певної національної меншини. З метою гармонізації з цим міжнародним стандартом, доцільним є внесення відповідної норми до Конституції України. Запропоноване формулювання могло б звучати так: «Кожен має право на вільне визначення своєї національної належності. Ніхто не може бути примушений до відмови від своєї національності». Такий підхід відповідатиме сучасним правозахисним практикам і сприятиме зміцненню правової основи для захисту етнічної ідентичності громадян.

Крім права на самовизначення, європейські конституційні моделі широко визнають і підтримують інші ключові аспекти прав національних меншин. Зокрема, у низці країн на конституційному рівні закріплено право на здобуття освіти та виховання рідною мовою, а також свободу у виборі мови спілкування. Такі положення знайшли своє відображення в конституціях Азербайджану, Грузії, Естонії, Польщі, Угорщини, Фінляндії, Хорватії та інших країн.

Важливим напрямом правового захисту етнічних спільнот є також визнання права на створення організацій і товариств з метою збереження своєї культурної самобутності та представлення інтересів. Прикладом є Конституція Албанії, де вказано, що представники національних меншин мають право об'єднуватися для захисту своїх інтересів та збереження своєї ідентичності.

Не менш суттєвим елементом правового забезпечення є гарантії збереження й розвитку національної, етнічної та культурної самобутності.

Враховуючи вказані міжнародні та європейські норми, Україна має забезпечити поступове, але послідовне впровадження аналогічних положень у своє національне законодавство. Такий крок не лише наблизить країну до виконання критеріїв членства в Європейському Союзі, але й створить належну правову основу для забезпечення реальних механізмів захисту прав національних меншин.

У цьому контексті важливо сконцентрувати зусилля на формуванні комплексного підходу, що охоплюватиме закріплення в законодавстві права особи на вільне визначення національної належності, зміцнення

гарантій у галузі освіти, мовної політики, а також підтримку культурної та соціальної інтеграції національних меншин. Окремо варто вдосконалити правові механізми реалізації цих прав з урахуванням територіального чинника, особливо у регіонах традиційного або компактного проживання таких спільнот [16, с. 18].

Таким чином, подальша адаптація українського законодавства до європейських стандартів не тільки відповідатиме міжнародним зобов'язанням України, а й сприятиме стабільності міжетнічних відносин та гармонізації державної етнополітики.

Список використаних джерел

1. Костова Г. І. Міжнародно-правовий захист прав національних меншин. Міжнародні читання присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського : мат. Міжнар. конфер. (м. Одеса, 22–23 жовтня 2010 року). Одеса : Фенікс, 2010. С. 121–123.
2. Фединець Б. В. Міжнародно-правові стандарти прав національних меншин. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/88a3a586-cb17-456a-9482-4b25a68d198d/content>
3. Accession criteria. European Commission. https://neighbourhoodenlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/glossary/accessioncriteria_en; Копенгагенські критерії.
4. C. 4. http://ukrcei.org/uploads/files/default/kopengagenskie_kriterii.pdf
4. European Parliament resolution of 13 November 2018 on minimum standards for minorities in the EU. European Parliament. 13.11.2018. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0447_EN.html
5. Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС. Представництво Європейського Союзу в Україні. 17 червня 2022 р. <https://bit.ly/42o3e56>
6. Ліхачов В. А. Права національних меншин: європейські стандарти та українське законодавство в динаміці. Київ : ТОВ «Вістка», 2024. 24 с.
7. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union from 17 June 2022. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10321-2022-INIT/en/pdf>
8. Ukraine 2023 Report (Commission Staff Working Document). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions from 8 November 2023, SWD (2023) 699 final. <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52023SC0699>
9. Васильченко О. П. Права національних меншин в Україні : що маємо і до чого прагнемо? Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2017. Вип. 42. С. 36–40.
10. Зозуля О. І. Правовий статус національних меншин (спільнот) України: сучасний стан і перспективи розвитку у контексті європейської інтеграції. *Forum Prava*, 2024. № 79(2). 34–55.
11. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

12. Про національні меншини (спільноти) України : Закон України № 2827-IX від 13.12.2022. Верховна Рада України. Офіційний сайт. Дата оновлення: 10.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>

13. Римаренко С. Міжнародні стандарти статусу національних меншин. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2015. Вип. 4 (78). С. 129–142.

14. Кириченко Ю. В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 540 с.

15. Кириченко Ю. Права національних меншин в Україні та європейських державах: порівняльно-правові аспекти конституційного регулювання. National Law Journal. 2015. № 4 (14). С. 16–19.

16. Кириченко Ю. Права національних меншин в Україні та європейських державах: порівняльно-правові аспекти конституційного регулювання. 2015. 20 с. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/4/part_1/3.pdf

Ільїна О. В., Пучко А. В. Міжнародні та національні стандарти прав і свобод національних меншин: аналіз міжнародних документів та їх вплив на українське законодавство

Дослідження конституційно-правового статусу національних меншин в Україні в контексті європейської інтеграції є актуальним як з теоретичного, так і з практичного погляду. Воно дозволяє не лише оцінити стан законодавчого регулювання у цій сфері, а й сприяти розробці ефективних механізмів захисту національних меншин відповідно до міжнародних стандартів, що сприятиме розвитку національної правової системи та забезпеченню стабільності міжетнічних відносин. Прийняття та ратифікація міжнародних договорів дозволяє забезпечувати баланс між державною мовною політикою та правами національних меншин.

Послідовне впровадження міжнародних стандартів у законодавство України сприяє зміцненню міжетнічної злагоди та є важливим елементом європейської інтеграції держави. Подальше вдосконалення нормативно-правової бази з урахуванням міжнародного досвіду дозволить створити ще більш ефективний механізм захисту прав національних меншин та забезпечення їхньої участі в суспільному житті України.

Прийняття оновленого Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» стало вагомим кроком у забезпеченні прав національних меншин та виконанні євроінтеграційних зобов'язань України. Водночас подальша робота над його удосконаленням залишатиметься важливим напрямом державної політики в контексті інтеграції до ЄС.

Українське законодавство у сфері захисту прав національних меншин має важливу конституційну основу, проте аналіз його положень у порівнянні з європейськими підходами свідчить про певні особливості та прогалини, які ще потребують вдосконалення.

Очевидно, що процес адаптації українського законодавства до європейських стандартів ще далекий від завершення. Однак уже зараз зрозуміло, що ці реформи є необхідним етапом як для реалізації міжнародних зобов'язань України, так і для забезпечення стабільного розвитку міжетнічних відносин у державі.

Ключові слова: міжнародні документи, українське законодавство, механізмів захисту національних меншин, правова реформа у сфері національних меншин, міжетнічні відносини.

Ilyina O., Puchko A. International and national standards of rights and freedoms of national minorities: analysis of international documents and their impact on Ukrainian legislation

The study of the constitutional and legal status of national minorities in Ukraine in the context of European integration is relevant from both theoretical and practical perspectives. It allows not only to assess the state of legislative regulation in this area, but also to contribute to the development of effective mechanisms for the protection of national minorities in accordance with international standards, which will contribute to the development of the national legal system and ensure the stability of interethnic relations. The adoption and ratification of international treaties allows for a balance between the state language policy and the rights of national minorities.

Consistent implementation of international standards in Ukrainian legislation contributes to strengthening interethnic harmony and is an important element of the country's European integration. Further improvement of the regulatory framework, taking into account international experience, will create an even more effective mechanism for protecting the rights of national minorities and ensuring their participation in public life in Ukraine.

The adoption of the updated Law of Ukraine "On National Minorities (Communities) of Ukraine" was a significant step in ensuring the rights of national minorities and fulfilling Ukraine's European integration commitments. At the same time, further work on its improvement will remain an important area of state policy in the context of EU integration.

Ukrainian legislation on the protection of national minority rights has an important constitutional basis, but an analysis of its provisions in comparison with European approaches reveals certain peculiarities and gaps that still need to be improved.

Obviously, the process of adapting Ukrainian legislation to European standards is far from complete. However, it is already clear that these reforms are a necessary step both to fulfill Ukraine's international obligations and to ensure the stable development of interethnic relations in the country.

Key words: international documents, Ukrainian legislation, mechanisms for the protection of national minorities, legal reform in the field of national minorities, interethnic relations.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Олександр Гресь,
науковий співробітник
Українського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-3642-4975

DOI <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2025-57-2>

УДК 342.951

Роль кібербезпеки в захисті критичної інфраструктури України під час війни

В умовах швидкого розвитку цифрових технологій і глобалізації кіберпростір стає не лише простором для обміну інформацією, але й важливим елементом національної безпеки. Кіберзагрози, зокрема кібернапади, здатні мати стратегічний вплив на національні інтереси та безпеку держави. В Україні ця проблема набуває особливого значення в умовах триваючої збройної агресії Росії, коли кібернапади стали невід'ємною частиною гібридної війни. Завданням цієї статті є дослідження ролі кібербезпеки в забезпеченні захисту критичної інфраструктури України під час війни, а також аналізу заходів, які вживаються для забезпечення її надійності та безпеки.

В останні роки значна увага дослідників і аналітиків зосереджена на питаннях кібербезпеки, особливо в контексті гібридної війни, в якій Україна стала ключовим об'єктом агресії. Аналізуючи останні дослідження,

можна виділити кілька важливих тенденцій, які характеризують поточний стан науки й практики в цій сфері.

Один із основних напрямів досліджень – це вивчення конкретних кіберзагроз, які становлять небезпеку для критичної інфраструктури України. Наприклад, дослідження, опубліковані в 2023 році у міжнародних журналах з кібербезпеки, висвітлюють питання впливу кібератак на енергетичний сектор України під час війни. Автори відзначають, що такі атаки можуть не лише призвести до фізичних пошкоджень інфраструктури, але й спричинити значні економічні та соціальні наслідки, порушуючи постачання енергоресурсів [2].

У роботах, наприклад, у журналі «International Journal of Critical Infrastructure Protection» (2022) висвітлюється механізм адаптації енергетичних компаній до нових кіберзагроз та важливість впровадження нових технологій захисту, таких як

блокчейн для моніторингу та контролю за енергетичними мережами [7].

У рамках останніх публікацій активно досліджуються нові методи і засоби захисту критичних інфраструктур, що включають комбіновані системи кібербезпеки. Так, згідно з дослідженням, опублікованим у журналі «Cybersecurity» (2023), одним із найбільш ефективних способів захисту є інтеграція штучного інтелекту (ШІ) для виявлення аномальних поведінкових патернів у мережах, що дозволяє оперативно реагувати на нові загрози. Також активно впроваджуються системи багаторівневого захисту, які поєднують криптографічні технології, а також аналіз великих даних для прогнозування та запобігання атак на критичну інфраструктуру [4].

Важливе місце у дослідженні займають новітні підходи до створення національних центрів кібербезпеки, які координують зусилля держави та приватного сектору. Наприклад, у статті, опублікованій у журналі «Journal of Cybersecurity and Privacy» (2024), зазначено важливість національної стратегії в кібербезпеці та використання киберрозвідки для виявлення та нейтралізації кіберзагроз ще на етапі їхнього формування.

Міжнародна співпраця стала ключовим напрямом у боротьбі з кіберзагрозами. Враховуючи глобальний характер кіберзагроз, дослідження показують, що без ефективної координації між країнами та міжнародними організаціями (такими як НАТО та ЄС) неможливо забезпечити належний захист критичної інфраструктури [3].

Зокрема, в дослідженнях, опублікованих у журналі «International Security» (2023), розглядаються механізми координації між державами в рамках співпраці з кібербезпеки. Автори наголошують на важливості спільних тренувань і обміну досвідом для протидії кіберзагрозам, а також на

необхідності розробки спільних стандартів захисту.

Крім того, в роботах зазначається важливість участі України у глобальних ініціативах, таких як Глобальна стратегія кібербезпеки НАТО, яка дозволяє країні отримувати технічну підтримку та доступ до новітніх розробок в області кіберзахисту [1].

Ще однією важливою темою в останніх публікаціях є недостатність кваліфікованих кадрів у сфері кібербезпеки. Оскільки кібербезпека є міждисциплінарною галуззю, потреба у фахівцях із різних сфер – від технічних спеціалістів до управлінців і аналітиків – стає особливо важливою.

Згідно з результатами дослідження, опублікованого в «European Journal of Education» (2023), в Україні відзначено зростаючий попит на освітні програми з кібербезпеки. Більшість університетів почала активно впроваджувати курси з кібербезпеки та спеціалізовані магістерські програми, зокрема на базі Київського національного університету та Харківського національного університету [6].

Важливою тенденцією є також розвиток онлайн-платформ для підготовки спеціалістів із кібербезпеки, що дає можливість забезпечити доступ до навчання для студентів із віддалених регіонів країни.

Окремо вивчаються правові аспекти кібербезпеки, зокрема питання регулювання кіберзагроз та відповідальності за кіберзлочини. У дослідженнях, опублікованих в журналі «Cyber Law & Security Review» (2023), розглядаються аспекти законодавчого забезпечення кібербезпеки, включаючи нові закони та ініціативи уряду України, спрямовані на посилення національної безпеки в кіберпросторі.

Однією з ключових новел є розширення поняття кіберзлочину та введення більш жорстких санкцій для осіб, причетних до кібернападів на критичні об'єкти інфраструктури. Багато

дослідників відзначають важливість синхронізації національних законів з міжнародними стандартами, що дозволить краще протидіяти глобальним кіберзагрозам [8].

Аналіз останніх публікацій показує, що кібербезпека в Україні є пріоритетною сферою, що активно розвивається в контексті військової агресії з боку Росії. Останні дослідження підтверджують важливість технологічних інновацій, міжнародного співробітництва та підготовки кадрів для ефективної боротьби з кіберзагрозами. Однак існує ще ряд проблем, таких як недостатня кількість кваліфікованих фахівців, необхідність удосконалення правового регулювання та забезпечення стійкості інфраструктури перед новими кіберзагрозами [9].

У сучасному світі війни вже давно не обмежуються лише традиційними військовими діями. Гібридна війна передбачає використання різноманітних методів боротьби, де кібернапади стали одним із основних інструментів агресії. Це війна не тільки на полі бою, а й у кіберпросторі, де кожна атака може спричинити серйозні наслідки для держави. У випадку з Україною, Росія активно використовує кіберзагрози як складову своєї агресії, зокрема для створення хаосу в інформаційній сфері, впливу на громадську думку, дестабілізації економіки та ослаблення стратегічних і військових можливостей України [6].

Основні типи кіберзагроз:

1. Атаки на енергетичні мережі. Одним з найбільш вразливих секторів є енергетика, де атаки можуть призвести до масштабних відключень електроенергії, що спричинить серйозні економічні збитки, соціальні протести та навіть порушення життєдіяльності країни. Ці атаки можуть включати не лише збої в роботі мереж, але й спроби фізичного знищення енергетичних об'єктів через кібернапади.

2. DDoS-атаки (Distributed Denial of Service). Це тип атак, що спрямовані на перевантаження серверів або мереж, призводячи до тимчасового або постійного відключення ключових інформаційних систем. Така атака може перешкодити роботі банківських установ, медичних закладів, систем урядових органів і навіть армії.

3. Віруси та шкідливе програмне забезпечення. Програмне забезпечення, що має на меті крадіжку даних, саботаж або шифрування важливих файлів, є важливим інструментом для зловмисників. Військові та урядові установи можуть стати мішенями для таких атак, зокрема для викрадення секретних даних або припинення їх нормальної роботи.

4. Атаки на інформаційні ресурси та медіа. В умовах війни маніпуляція інформацією є одним із найпотужніших інструментів. Спотворення фактів, створення фальшивих новин або фальсифікація документів можуть серйозно вплинути на громадську думку, а також на міжнародну підтримку країни [4].

Україна активно усвідомлює роль кібербезпеки в сучасному світі і її значення для національної безпеки. Захист критичної інфраструктури від кіберзагроз став ключовим напрямом діяльності держави в умовах війни. Багато важливих сфер, від енергетики до фінансів, опинилися під загрозою, і тому забезпечення безпеки цих секторів стало надзвичайно важливим.

Ключові складові критичної інфраструктури:

1. Енергетична інфраструктура. В Україні енергетичні об'єкти становлять не тільки національну гордість, а й основу економіки. Атаки на енергетичні мережі можуть паралізувати роботу державних та приватних установ, викликати масові відключення електроенергії, що загрожує безпеці як населення, так і військових. Україна вже стикалася з кібернападами на

енергетичні об'єкти, і це стало сигналом для створення національних систем захисту.

2. Транспортна інфраструктура. Транспортні системи є основними каналами для переміщення людей, товарів і військових сил. Кібернапади можуть призвести до серйозних порушень у функціонуванні аеропортів, залізничних і автомобільних мереж, що у свою чергу може сильно затруднити переміщення людей, товарів і військових ресурсів, а також привести до серйозних економічних і соціальних наслідків.

3. Фінансова інфраструктура. В умовах війни державі необхідно забезпечити стабільність своєї економічної системи. Кіберзагрози, спрямовані на банківські установи, платіжні системи та інші фінансові організації, можуть призвести до збоїв у роботі національних та міжнародних платіжних систем, знищення даних про фінансові операції, що ставить під загрозу фінансову стабільність країни.

4. Інформаційні та комунікаційні мережі. У будь-якому конфлікті важливу роль відіграє управління інформацією та комунікаціями. Це стосується не лише військових, але й органів влади, медіа та громадян. Атаки на інформаційні системи можуть призвести до дезінформації, хаосу серед населення, втрати довіри до органів влади і навіть до порушення внутрішньої безпеки [2].

В Україні прийняті значні кроки для забезпечення кіберзахисту критичної інфраструктури. Розроблено цілу низку нормативно-правових актів, які регламентують взаємодію органів влади в галузі кібербезпеки. Уряд, разом з іншими державними установами, розробляє стратегії та план дій щодо забезпечення кіберзахисту в різних секторах.

Одним з головних органів, що займаються кібербезпекою в Україні, є Державна служба спеціального

зв'язку та захисту інформації України, яка має на меті координацію зусиль державних структур, розвиток та вдосконалення механізмів кіберзахисту. Крім того, важливою є активна співпраця з міжнародними партнерами – НАТО, Європейським Союзом та іншими міжнародними організаціями, що сприяє інтеграції передових технологій у сфері кібербезпеки [5].

З огляду на актуальність кіберзагроз, важливою складовою стратегії національної безпеки є співпраця з міжнародними організаціями. Україна активно співпрацює з НАТО, що включає обмін досвідом та ресурсами для боротьби з кіберзагрозами. Також активно розвивається взаємодія з ЄС, який надає технічну та консультативну підтримку.

Незважаючи на те, що Україна вжила ряд заходів для посилення кіберзахисту, певні проблеми залишаються. Однією з основних є нестача кваліфікованих кадрів у галузі кібербезпеки. Це потребує розробки та реалізації спеціальних освітніх програм, підвищення рівня підготовки кадрів у сфері кібербезпеки на всіх рівнях – від державних установ до приватних компаній [7].

Окрім того, кіберзагрози постійно змінюються, тому необхідно постійно оновлювати технології захисту та адаптувати їх до нових викликів. Створення ефективних систем моніторингу кіберпростору, виявлення нових загроз та розробка швидких і ефективних методів реагування є важливим кроком у розвитку національної кібербезпеки [8].

Таким чином, забезпечення кібербезпеки є невід'ємною складовою національної безпеки України, особливо в умовах війни. Захист критичної інфраструктури від кіберзагроз ставить перед державою низку викликів, але завдяки реформам, міжнародній співпраці та розвитку національних систем захисту,

Україна має реальні шанси забезпечити стійкість своїх основних інфраструктур. Тільки через комплексний підхід, що включає технологічні інновації, професіоналізм кадрів і міжнародну координацію, можна забезпечити ефективний захист від кіберзагроз і зберегти стабільність і безпеку країни в умовах сучасної гібридної війни.

Список використаних джерел

1. Алексеева О.А. Правове забезпечення кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури. Інформація і право. 2023. № 4(47) С. 169–176. URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/291633>.
2. Дорогий Я. Кібербезпека критичної інфраструктури під час військової загрози. URL: https://www.researchgate.net/publication/387737658_KIBERBEZPEKA_KRITICNOI_INFRASTRUKTURI_PID_CAS_VIJSKOVOI_ZAGROZI
3. Єдині стандарти кібербезпеки: Міноборони зміцнює захист інформаційних систем у відповідності до стандартів НАТО. Новини. 22.04.2024. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2024/04/22/i-minoboroni-uhvalilo-nakaz/>.
4. Казьмірук С.Д., Леонов Б.Д., Омелян О.С. Забезпечення кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури на основі штучного інтелекту в умовах воєнного стану. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2024/51.pdf
5. Кібербезпека в Україні: шляхи розвитку та можливості. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3704093-kiberbezpeka-v-ukraini-slahi-rozvitku-ta-mozlivosti.html>
6. Кібербезпека в інформаційному суспільстві. Інформаційно-аналітичний дайджест. Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України». 2024. № 2 (лютий). 253 с. URL: <https://ippi.org.ua/sites/default/files/2024-2.pdf>.
7. Мануїлов Я.С., Забезпечення кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури в умовах кібервійни. Інформація і право. 2023. № 1(44). С. 154–167. URL: <https://ippi.org.ua/manuilov-yas-zabezpechennya-kiberbezpeki-ob%E2%80%99%D1%94ktiv-kritichnoi-infrastrukturiv-umovakh-kiberviini-s-1>
8. Суходоля О.М. Захист критичної інфраструктури в умовах гібридної війни: проблеми та пріоритети державної політики України. Стратегічні пріоритети. 2016. № 3. С. 62–76.
9. Цяпа С.М. Правове та організаційне забезпечення захисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури від кібератак. Інформація і право. 2021. № 4(39). С. 121–128.

Гресь О. М. Роль кібербезпеки в захисті критичної інфраструктури України під час війни

Кібербезпека є однією з найважливіших складових національної безпеки в умовах сучасних глобальних загроз, особливо для України, що перебуває в стані гібридної війни з Росією. Атаки на критичну інфраструктуру, такі як енергетичні мережі, транспортні системи, фінансові установи та комунікаційні мережі, стали регулярним елементом сучасних конфліктів, що загрожує національній безпеці та економічній стабільності держави. Тема кібербезпеки, зокрема в контексті захисту критичної інфраструктури під час війни, набула великого значення в наукових колах, оскільки вона прямо пов'язана з ефективністю функціонування державних і приватних структур у надзвичайних умовах. Ця стаття має на меті аналіз основних аспектів кібербезпеки в Україні, зокрема дослідження останніх досягнень і публікацій у цій сфері, виявлення типів кіберзагроз, що становлять особливу небезпеку для критичних об'єктів інфраструктури, та вивчення ефективних заходів, спрямованих на підвищення стійкості до кібернападів.

У статті акцентується увага на впливі новітніх технологій, таких як штучний інтелект (ШІ), блокчейн та інші інноваційні рішення, на систему захисту критичної інфраструктури України. Важливими є також питання удосконалення національних центрів кібербезпеки, створення ефективних механізмів взаємодії між державними органами та приватним сектором, а також активізація міжнародного співробітництва для боротьби з кіберзагрозами. Розглядається роль кадрової політики в секторі кібербезпеки, зокрема важливість підготовки кваліфікованих фахівців у цій галузі через спеціалізовані освітні програми та тренінги.

Стаття підкреслює необхідність постійного вдосконалення технологій захисту та оновлення засобів протидії новим типам кіберзагроз. Вона також містить аналіз сучасних правових ініціатив, які спрямовані на зміцнення законодавчої бази для ефективного реагування на кіберзлочини, а також національні та міжнародні стандарти в цій сфері. На основі останніх публікацій науковців і практиків виводяться рекомендації для державних органів, бізнесу та освітніх установ щодо необхідних кроків для зміцнення кібербезпеки в умовах постійної ескалації загроз. Ключовим висновком є те, що для забезпечення належного захисту критичної інфраструктури України необхідна тісна співпраця між усіма рівнями влади, бізнесом і міжнародними партнерами.

Ключові слова: кібербезпека, критична інфраструктура, кіберзагрози, гібридна війна, енергетика, блокчейн, штучний інтелект, національні центри кібербезпеки, міжнародне співробітництво, захист інформації, кіберзлочинність, технології захисту.

Hres O. The Role of Cybersecurity in Protecting Ukraine's Critical Infrastructure During Wartime

Cybersecurity is one of the most important components of national security in the face of contemporary global threats, especially for Ukraine, which is in a state of hybrid war with Russia. Attacks on critical infrastructure, such as energy networks, transport systems, financial institutions, and communication networks, have become a regular element of modern conflicts, posing a threat to national security and the country's economic stability. The topic of cybersecurity, particularly in the context of protecting critical infrastructure during wartime, has gained significant importance in academic circles, as it is directly related to the effectiveness of state and private sector operations in emergency conditions. This article aims to analyze the main aspects of cybersecurity in Ukraine, including the study of recent achievements and publications in this field, the identification of types of cyber threats that pose particular risks to critical infrastructure, and the examination of effective measures aimed at enhancing resilience to cyberattacks.

The article emphasizes the impact of emerging technologies, such as artificial intelligence (AI), blockchain, and other innovative solutions, on the protection system of Ukraine's critical infrastructure. Important issues also include improving national cybersecurity centers, creating effective mechanisms for cooperation between government agencies and the private sector, and intensifying international cooperation to combat cyber threats. The role of personnel policies in the cybersecurity sector is also discussed, specifically the importance of training qualified specialists in this field through specialized educational programs and training.

The article underscores the necessity of continuous improvement of protection technologies and the updating of tools to counter new types of cyber threats. It also includes an analysis of contemporary legal initiatives aimed at strengthening the legislative framework for effectively responding to cybercrimes, as well as national and international standards in this area. Based on recent publications by scientists and practitioners, recommendations are provided for government agencies, businesses, and educational institutions regarding the necessary steps to strengthen cybersecurity in the face of the ongoing escalation of threats.

The key conclusion is that ensuring adequate protection for Ukraine's critical infrastructure requires close cooperation among all levels of government, the business community, and international partners.

Key words: cybersecurity, critical infrastructure, cyber threats, hybrid warfare, energy, blockchain, artificial intelligence, national cybersecurity centers, international cooperation, information protection, cybercrime, protection technologies.

Наталя Гром,

аспірант відділу аспірантури (ад'юнктури) і
докторантури

Харківського національного університету внутрішніх
справ

ORCID: 0009-0005-1677-2982

DOI <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2025-57-3>

УДК 342.95

Адміністративні процедури протидії домашньому насильству: поняття та ознаки

Сфера протидії домашньому насильству беззаперечно включає адміністративно-процедурний аспект, тому залишається актуальним з'ясування змісту адміністративних процедур у конкретній сфері – протидії домашньому насильству з урахуванням комплексного системного підходу. Оскільки неоднозначним вбачається підхід законодавця щодо диференціації розгляду та вирішення по суті проваджень у справах про адміністративні правопорушення об'єднані спільним родовим об'єктом посягання, наприклад: ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) по суті буде розглянута судом у порядку передбаченому Розділом IV, а ст. 178 – органами Національної поліції України (далі – НПУ України) відповідно до Розділу IV Закону України «Про адміністративну процедуру». Таким чином постає питання про об'єктивність розгляду проваджень у справах про адміністративні правопорушення, при їх різній регламентації та

відмінності процедурного компоненту.

У той же час з'ясування змісту адміністративних процедур протидії домашньому насильству, потребує детального дослідження та систематизації усіх видів діяльності в окресленій сфері, які за своєю юридичною природою тяжіють до іншої правової категорії – адміністративна діяльність, що обумовлює необхідність більш детального дослідження останньої.

Переважає більшість науковців стверджує, що поняття «адміністративна діяльність» у своїй більшості розглядається в контексті діяльності правоохоронних органів. В. М. Кондратенко у своїй роботі погоджуючись із думкою більшості науковців визначає адміністративну діяльність органів внутрішніх справ як організаційно-управлінську та виконавчо-владну діяльність, що спрямована на: захист прав і свобод громадян, захист інтересів юридичних осіб, громадського порядку та безпеки, а також на боротьбу з правопорушеннями [1, с. 155]. Такий

підхід підкреслює виконавчо-владний характер адміністративної діяльності. Під адміністративною діяльністю НП України, В. В. Пінчук пропонує розуміти «комплекс визначених чинним законодавством прав, повноважень та обов'язків Національної поліції України щодо здійснення своїх функцій і виконання покладених Законами України завдань із забезпечення прав і свобод людини і громадянина» [2, с. 192]. Все наведене по суті свідчить про відсутність єдиного підходу до розуміння поняття «адміністративна діяльність» [3, с. 48].

У свою чергу дослідження сутності процесуальної діяльності потребує з'ясування змісту його основоутворюючих понять: «процес», що означає «послідовну зміну станів або явище, яке відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь», а також «діяльність», тобто «застосування своєї праці до чого-небудь» [4]. Процесуальна діяльність передбачає здійснення певних дій та засобів, спрямованих на досягнення конкретного результату. Матеріальні норми права декларують зміст прав та обов'язків учасників правовідносин, норми ж процесуального права спрямовані на визначення правил та процедур. В юриспруденції поняття «процес» насамперед ототожнюється саме з судовим провадженням і класифікується залежно від виду судочинства на адміністративне, провадження в справі про адміністративне правопорушення, кримінальне, цивільне та господарське.

Поняття «адміністративний процес» має кілька тлумачень, обумовлених різними авторськими поглядами та різними підходами до управління. В широкому розумінні – це врегульований законом порядок діяльності органів виконавчої влади щодо втілення у життя покладених на них функцій, а у вузькому – регламентована нормами закону діяльність органів, що

виконують функції адміністративного судочинства стосовно розгляду справ про адміністративні правопорушення. Також у вузькому розумінні адміністративний процес інколи ототожнюється з адміністративним провадженням [5, с. 85; 6, с. 45]. Від наведених позицій суттєво відрізняються погляди Т. В. Мотрук, яка стверджує, що у вітчизняній науці адміністративного права наразі існує три концепції розуміння адміністративного процесу: судова, вузька та широка. Згідно з судовою концепцією адміністративний процес – це здійснення правосуддя у спорах, що відносяться до компетенції адміністративних судів. У вузькому розумінні – це здійснення проваджень у справах про адміністративні правопорушення а також порядок застосування заходів примусу та санкцій, і широке розуміння – це порядок розгляду конкретних справ у сфері виконавчої діяльності органів державної влади [7, с. 187]. Ми не можемо погодитись із таким ствердженням, оскільки, в даному випадку розуміння судової концепції призводить до вузького та необґрунтованого поділу. А широкий і вузький зміст, передбачає здійснення провадження в справах про адміністративні правопорушення, зокрема судом. Зазначене свідчить, що така класифікація суперечить правилам юридичної логіки, коли при поділі за певним критерієм об'єкт (явище) можна віднести лише до одного виду. Разом із тим, аналіз подібних підходів дозволяє розширити межі тих чи інших понять, введених законодавцем, часто з надмірною конкретизацією.

Аналізуючи науковий матеріал багатьох авторів погоджуємося із думкою В. Р. Білої, яка стверджує, що процес це – послідовність дій, які об'єднанні в конкретні етапи та стадії і мають певну послідовність та циклічність. При чому кожний з таких етапів перебуває у відносній автономності. Тобто, якщо процесуальна діяльність

буде зупинена на певній стадії, то потягне за собою настання юридичного наслідку, а також призупинена стадія може бути відновлена з тієї стадії з якої була призупинена [8, с. 54–55]. Група науковців на чолі з В. К. Колпаким, зауважують, що більшість правників ототожнюють адміністративний і судовий процес, а також відокремлюють діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, яка пов'язана з розглядом індивідуальних справ в межах адміністративних процедур. Тож принциповою ознакою розмежування адміністративного процесу та адміністративної процедури залишається наявність або відсутність судового провадження, хоча в ч. 2 ст. 1 Закону України «Про адміністративну процедуру» закріплено й інші виключення.

У загальному розумінні процедура – це сукупність дій або операцій, завдяки яким реалізується певний процес або етап, стадія, що передає зміст відповідної діяльності. У правовій доктрині процедура розглядається як «регламентований юридичною нормою порядок вчинення дій або прийняття рішень у сфері правозастосування» [9, с. 165]. Найважливішим у цьому визначенні є категорія порядок, під якою прийнято розуміти «сукупність послідовно вчинюваних дій та прийнятих рішень, логічно поєднаних і спрямованих на досягнення певного результату». Процедури реалізуються всіма без виключення суб'єктами, наділеними державно-владними повноваженнями, під час вирішення конкретних адміністративних справ, шляхом прийняття адміністративних актів. Більшість із цих справ спрямовані на забезпечення прав приватних осіб та вирішуються позитивно, а також не пов'язані з юрисдикційною діяльністю державних інституцій [10, с. 5].

В. Ю. Кікінчук при дослідженні поняття адміністративних процедур,

звернувся до походження складових термінів «процедура» (procedo) з латинської – «порядок» та «адміністративний» – «зв'язок із владною чи управлінською діяльністю» та поєднавши смислове значення цих слів в одне словосполучення визначив, що «адміністративна процедура являє собою визначений чинним законодавством України порядок здійснення адміністративного провадження» [11, с. 65]. Н. В. Галіцина у своїй праці дійшла висновку, що під поняттям «адміністративна процедура» слід розуміти встановлені законодавством правила та порядок вчинення певних процесуальних дій щодо розгляду та вирішення конкретної адміністративної справи в сфері публічного управління. В. І. Оксін визначає адміністративну процедуру як сукупність окремих елементів та стадій та дійшов висновку, що результат попередньої стадії є базою для настання наступної. Кожна стадія має свій склад суб'єктів, інформації, що накопичується, документи, що утворюються та рішення (проміжні чи остаточні). Всього виділяють чотири основних стадії, це: початкова, стадія розгляду, прийняття та виконання рішення. Також факультативною є стадія оскарження, в разі виникнення якої вона стає самостійною зі своїми етапами [12, с. 32]. Колектив авторів на чолі з І. В. Бойко у своїй спільній праці виокремили загальні ознаки адміністративної процедури. Науковці вказали, що адміністративна процедура має правовий характер, оскільки певні правила прописані в нормативно-правових актах, має регламентовані правила діяльності суб'єктів повноважень і приватних осіб, що спрямовані на прийняття конкретного адміністративного акту та на вирішення певної справи, націлені на ефективне забезпечення реалізації прав особи, попередження їх порушення а також породження прав та обов'язків для осіб, які перебувають

поза системою публічного адміністрування та позитивність управлінських рішень [13, с. 7]. В Законі України «Про адміністративну процедуру» закріплено легальну дефініцію понять: «адміністративна процедура» – це визначений законом порядок розгляду та вирішення справи; «адміністративне провадження» – сукупність процедурних дій, що вчиняються адміністративним органом, і прийнятих процедурних рішень з розгляду та вирішення справи, що завершується прийняттям і, в необхідних випадках, виконанням адміністративного акта [14].

Судове провадження та адміністративні процедури мають багато спільних ознак як от: юридична визначеність; спільні правові засади реалізації (наприклад принципи законності та верховенства права); необхідність забезпечення прав учасників на усіх етапах (подання доказів, право відводу посадових осіб, право поінформованості, отримання рішення, оскарження рішення тощо); стадійність, адже адміністративна процедура та судове провадження мають свої стадії (початок провадження, підготовка справи до розгляду, розгляд та вирішення справи, оскарження); обов'язковість виконання прийнятих рішень (у добровільному чи примусовому порядку).

Враховуючи викладене вище можемо виокремити певні процедури протидії домашньому насильству, серед яких: застосування термінового заборонного припису (далі – ТЗП) стосовно кривдника, порядок взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи, які регламентовані відомчими нормативними актами Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України) [15; 16]; взаємодія суб'єктів протидії домашньому насильству, що регулюється відповідною постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМ України) [17]. Втім вказані процедури також підпадають під дію Закону

України «Про адміністративну процедуру», а ось на процедури, що пов'язані з притягнення кривдника до відповідальності та реалізуються судами, дія Закону України «Про адміністративну процедуру» не поширюється.

Від так, до ознак адміністративних процедур протидії домашньому насильству пропонуємо віднести наступне:

- спільну юридичну природу таких процедур незалежно від їх виду, яка полягає в тому, що всі вони являють собою послідовне здійснення суб'єктами владних повноважень юридично-значущих дій;

- регламентуються виключно нормами адміністративного права – законами (основними з яких є КУпАП, Закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про адміністративну процедуру») та підзаконними нормативно-правовими актами (наприклад, Порядок винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника затверджений наказом МВС України від 01.08.2018 № 654, Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі затверджений КМ України від 22.08.2018 № 658, Порядок проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства затверджений спільним наказом Міністерства соціальної політики України та МВС України від 13.03.2019 № 369/180);

- здійснюються системою суб'єктів, до якої входять органи державної влади, що мають загальну та спеціальну компетенцію в окресленій сфері, органи місцевого самоврядування, а також громадськість;

- їх метою є оперативне припинення домашнього насильства, недопущення його повторення та загальна профілактика;

– реалізуються в межах провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері домашнього насильства, взаємодії суб'єктів протидії домашньому насильству, а також інших адміністративних процедур (застосування ТЗП стосовно кривдника, реалізації обмежувального припису стосовно кривдника, взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи, направлення особи на проходження програми для кривдників);

– більшість із таких процедур передбачає застосування заходів, спрямованих на: негайне припинення домашнього насильства; дотримання прав та свобод людини, їх поновлення (в разі порушення) та недопущення їх порушення в майбутньому; усунення небезпеки для життя та здоров'я потерпілого та забезпечення його безпеки; зміну насильницької поведінки кривдника.

Отже, під адміністративними процедурами протидії домашньому насильству необхідно розуміти

сукупність упорядкованих послідовних юридично-значущих дій, які здійснюються органами державної влади (загальної та спеціальної компетенції), компетентними органами місцевого самоврядування та громадськими інституціями, на підставі норм адміністративного законодавства, в межах провадження у справах про адміністративні правопорушення, взаємодії суб'єктів протидії домашньому насильству, а також інших адміністративних процедур з метою профілактики домашнього насильства та його оперативного припинення, в тому числі шляхом застосування заходів, які забезпечують дотримання прав та свобод людини, їх поновлення (в разі порушення), безпеку для життя та здоров'я потерпілого та корекцію насильницької поведінки кривдника.

Зауважимо, що кожна з процедур протидії домашньому насильству має свої особливості та власну специфіку, а тому стануть перспективним напрямом подальших наукових пошуків.

Список використаних джерел

1. Кондратенко В. М. Поняття та зміст адміністративної діяльності органів публічної влади щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 46. Т 1. С. 44–48.
2. Пінчук В. В. Поняття, ознаки та основні форми адміністративно-юрисдикційної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 191–195. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.30>.
3. Лебедева В. В., Добрянська Н. А., Трофименко К. К. Адміністративна діяльність в сфері публічного управління. *Економіка: реалії часу*. 2020. № 6 (52). С. 47–53. DOI: 10.15276/ETR.06.2020.5. DOI: 10.5281/zenodo.5267291 (дата звернення 03.01.2025).
4. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ: Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
5. Адміністративний процес України: підручник / Д. І. Йосифович [та ін.]. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2021. 500 с.
6. Собчук Ю. Г., Пастернак Л. Ф. Адміністративно процесуальна діяльність, як складова процесу застосування права та процесу публічного управління. *Розвиток форм і методів сучасного менеджменту в умовах глобалізації*: матеріали 9-ї наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпро, 20-21 листопада 2021 року): в 2-х т. Дніпро: Поліграф. відділ ДДАЕУ, 2021. Т. 2. С. 43–46.
7. Мотрук Т. В. Поняття адміністративної процедури у співвідношенні до поняття адміністративного процесу. *Науковий вісник «Ужгородського національного університету»*. Серія «Право». 2017. № 42. С. 186–189.

8. Біла В. Р. Співвідношення процедурної та процесуальної форм діяльності публічної адміністрації у контексті Закону України «Про адміністративну процедуру». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. № 72. Ч. 2. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/267328/263215> (дата звернення 21.02.2025).

9. Будь О. А. Загальна характеристика адміністративних процедур в діяльності Національної поліції України. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Право»*. 2022. №3 (3). С. 162–171. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-3\(3\)-162-171](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-3(3)-162-171).

10. Бойко І. В., Зима О.Т., Соловійова О.М. Адміністративна процедура: *конспект лекцій*. Харків, 2017. 19 с.

11. Кікінчук В. Ю. Поняття, ознаки та види адміністративних процедур. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 64–68. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.08>.

12. Оксін В.І. Сутність адміністративних процедур вирішення питань місцевого значення в Україні. *Вісник АПСВТ*. 2020. № 3-4. С. 26–34.

13. Адміністративна процедура: конспект лекцій / М. П. Кучерявенко, Н. Б. Писаренко, А. М. Школик; за заг. ред. І. В. Бойко. Право, 2017, 126 с.

14. Про адміністративну процедуру: закон України від 17.02.2022 № 2073-20 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення 24.02.2025).

15. Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 01.08.2018 № 654 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18#Text> (дата звернення 24.02.2025).

16. Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи, та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25.02.2019 № 124 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19#Text> (дата звернення 25.02.2025).

17. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статті: постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.02.2025).

Гром Н. О. Адміністративні процедури протидії домашньому насильству: поняття та ознаки

У статті сформульовано ознаки адміністративних процедур (у широкому значенні) протидії домашньому насильству, серед яких наступні: спільна юридична природа таких процедур незалежно від їх виду, яка полягає в тому, що всі вони являють собою послідовне здійснення суб'єктами владних повноважень юридично-значущих дій; здійснюються системою суб'єктів, до якої входять органи державної влади, що мають загальну та спеціальну компетенцію в окресленій сфері, органи місцевого самоврядування, а також громадськість; їх метою є оперативне припинення домашнього насильства, недопущення його повторення та загальна профілактика; реалізуються в межах провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері домашнього насильства, взаємодії суб'єктів протидії домашньому насильству, а також інших адміністративних процедур (застосування термінового заборонного припису стосовно кривдника, реалізації обмежувального припису стосовно кривдника, взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи, направлення особи на проходження програми для кривдників); більшість із таких процедур передбачає застосування заходів, спрямованих на: негайне припинення домашнього насильства; дотримання прав та свобод

людини, їх поновлення та недопущення їх порушення в майбутньому; усунення небезпеки для життя та здоров'я потерпілого та забезпечення його безпеки; зміну насильницької поведінки кривдника.

Отже, під адміністративними процедурами протидії домашньому насильству необхідно розуміти сукупність упорядкованих послідовних юридично-значущих дій, які здійснюються органами державної влади (загальної та спеціальної компетенції), компетентними органами місцевого самоврядування та громадськими інституціями, на підставі норм адміністративного законодавства, в межах провадження у справах про адміністративні правопорушення, взаємодії суб'єктів протидії домашньому насильству, а також інших адміністративних процедур з метою профілактики домашнього насильства та його оперативного припинення, в тому числі шляхом застосування заходів, які забезпечують дотримання прав та свобод людини, їх поновлення (в разі порушення), безпеку для життя та здоров'я потерпілого та корекцію насильницької поведінки кривдника.

Ключові слова: адміністративні процедури, домашнє насильство, провадження у справі про адміністративне правопорушення, терміновий заборонний припис, обмежувальний припис, профілактичний облік.

Hrom N. Administrative procedures for combating domestic violence: concepts and signs

The article formulates the characteristics of administrative procedures (in a broad sense) to combat domestic violence, including the following: the common legal nature of such procedures, regardless of their type, which consists in the fact that they all represent the consistent exercise of legally significant actions by subjects of power; they are carried out by a system of subjects, which includes state authorities with general and special competence in the specified area, local self-government bodies, as well as the public; their goal is to promptly stop domestic violence, prevent its recurrence, and provide general prevention; are implemented within the framework of proceedings in cases of administrative offenses in the field of domestic violence, interaction of subjects of combating domestic violence, as well as other administrative procedures (application of an urgent prohibitory order against the perpetrator, implementation of a restrictive order against the perpetrator, taking the perpetrator into preventive registration and conducting preventive work with him, referring the person to a program for perpetrators); most of such procedures provide for the application of measures aimed at: immediate cessation of domestic violence; observance of human rights and freedoms, their restoration and prevention of their violation in the future; elimination of danger to the life and health of the victim and ensuring his safety; change of the violent behavior of the perpetrator.

Therefore, administrative procedures for combating domestic violence should be understood as a set of ordered, consistent legally significant actions carried out by state authorities (of general and special competence), competent local government bodies and public institutions, based on the norms of administrative legislation, within the framework of proceedings in cases of administrative offenses, interaction between subjects of combating domestic violence, as well as other administrative procedures aimed at preventing domestic violence and its prompt cessation, including by applying measures that ensure respect for human rights and freedoms, their restoration (in case of violation), safety for the life and health of the victim and correction of the violent behavior of the perpetrator.

Key words: administrative procedures, domestic violence, proceedings in a case of an administrative offense, urgent injunction, restraining order, preventive accounting.

Олександр Черкунов,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0007-8880-6955

DOI <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2025-57-4>

УДК 342.951

Стратегічні напрями вдосконалення правового регулювання публічної служби в митних органах України

Забезпечення ефективного функціонування публічної служби в митних органах України є важливим завданням державного управління, що набуває особливої актуальності в умовах інтеграції до європейського правового простору та реалізації структурних реформ. Незважаючи на значні кроки у вдосконаленні митного адміністрування, зокрема у сфері спрощення процедур митного контролю, запровадження антикорупційних заходів і цифровізації процесів, кадрова політика митних органів потребує суттєвого оновлення. Відсутність ефективних механізмів управління персоналом, зокрема кадрового резерву та системи управління талантами, створює ризики для стабільного функціонування митної служби, що ускладнює адаптацію її роботи до сучасних вимог державного управління.

Питання правового регулювання публічної служби досліджували такі вчені, як Я.Ф. Жовнірчик, В.Ф. Золотарьов, І.В. Гусак, які звертали увагу

на проблеми кадрового забезпечення, необхідність адаптації законодавства до європейських стандартів і запровадження сучасних HR-технологій. У сучасній науковій літературі розглядаються питання підвищення ефективності митного адміністрування, протидії корупції та цифровізації митних процедур. Водночас недостатньо уваги приділено питанням формування кадрового резерву, розробки ефективної системи професійного розвитку державних службовців митної служби та застосування сучасних методів управління персоналом.

Незважаючи на численні дослідження, залишається низка невирішених питань, які впливають на ефективність функціонування публічної служби в митних органах. Зокрема, відсутній єдиний підхід до формування кадрового резерву та механізмів кар'єрного просування державних службовців митної служби, що створює бар'єри для розвитку персоналу та кадрової стабільності. Крім того,

система управління талантами в митних органах є фрагментарною і не врегульована на законодавчому рівні, що ускладнює залучення перспективних кадрів та їхню професійну адаптацію.

Метою даної статті є аналіз стратегічних напрямів вдосконалення правового регулювання публічної служби в митних органах України з акцентом на реформування кадрової політики, запровадження системи управління талантами, формування кадрового резерву та гармонізацію митного законодавства відповідно до європейських стандартів. У межах цього дослідження буде розглянуто сучасні виклики в управлінні персоналом митних органів, оцінено перспективи запровадження новітніх кадрових стратегій та запропоновано рекомендації щодо вдосконалення кадрової політики митної служби.

Стратегічні напрями вдосконалення правового регулювання публічної служби в митних органах України нерозривно пов'язані з оптимізацією управлінських процесів, підвищенням ефективності кадрової політики та впровадженням сучасних стандартів державного управління. В умовах реформування митної служби особливе значення набувають стратегічні документи, що визначають основні вектори розвитку публічної служби в митних органах, серед яких: Національна стратегія доходів до 2030 року, Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, Пріоритети діяльності Державної митної служби України на 2025 рік, План реформування Державної митної служби України на 2024–2030 роки, Концепція системи управління талантами в Державній митній службі України.

Оптимізація є сукупністю певних процесів, спрямованих на надання чому-небудь оптимальних, найбільш сприятливих властивостей та співвідношень [1, с. 851].

Так, Ю.Ю. Кізілов зазначає, що наближення державної служби до європейських принципів, які висуваються до країн – кандидатів на вступ до Європейського Союзу, а також принципів «належного врядування», які закріплені рішенням Ради Європи, є невід'ємною складовою стратегічних перетворень, започаткованих в Україні після ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [2, с. 30].

Серед стратегічних напрямів вдосконалення діяльності Державної митної служби України на 2025 рік визначено низку ключових аспектів [3], спрямованих на підвищення ефективності функціонування митних органів. Одним із пріоритетів є гармонізація митного законодавства України із законодавством Європейського Союзу, що сприятиме його уніфікації відповідно до європейських стандартів та інтеграції у спільний правовий простір.

Важливим завданням залишається посилення антикорупційних заходів та підвищення рівня довіри до митних органів, що забезпечить прозорість процедур та підвищення рівня доброчесності у сфері митного адміністрування. Особливу увагу зосереджено на вдосконаленні системи електронного декларування та автоматизації митних процедур, що дозволить мінімізувати бюрократичні перешкоди та підвищити швидкість митного оформлення.

Критичним аспектом залишається протидія контрабанді та порушенням митних правил, що є ключовим чинником забезпечення економічної безпеки держави. Поряд із цим стратегічними пріоритетами є модернізація митної інфраструктури та оптимізація функціонування пунктів пропуску, що сприятиме підвищенню ефективності логістичних процесів.

Значна увага зосереджена на питаннях професійної підготовки та підвищення ефективності кадрового

забезпечення митних органів, що передбачає розроблення комплексної системи мотивації, орієнтованої на результативність службової діяльності. Пріоритетними завданнями є удосконалення механізмів підвищення кваліфікації працівників митних органів, розвиток їхніх професійних компетентностей, а також формування кадрового резерву як засобу забезпечення безперервності функціонування та ефективного оновлення кадрового складу. Окремим напрямом визначено покращення взаємодії з бізнесом і громадянським суспільством з метою розбудови конструктивного діалогу та розвитку партнерських відносин між митними органами та ключовими зацікавленими сторонами.

У подальшому детальніше розглянемо стратегічне питання кадрового забезпечення митних органів, зокрема механізми формування висококваліфікованого персоналу, підходи до професійного розвитку державних службовців та впровадження сучасних стандартів кадрової політики. Окрему увагу буде приділено створенню кадрового резерву, як інструменту забезпечення безперервності та ефективності роботи митної служби.

Я.Ф. Жовнірчик визначає досить значний комплекс проблем кадрового забезпечення державного управління як стратегічного напрямку вдосконалення: 1) недосконалість нормативно-правової бази з питань кадрового забезпечення сфери державної служби України; 2) нестабільність складу, недоліки в доборі, використанні й утриманні управлінських кадрів та порушення принципу наступності в роботі; 3) непрозорість діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в кадровій сфері; 4) низка проблем, успадкованих від попередньої влади, передусім корумпованість, недотримання вимог щодо політичної нейтральності; 5) недостатній рівень професіоналізму

та адміністративної культури державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, недосконалість системи їх підготовки та недостатність ресурсного забезпечення цього процесу; 6) непрестижність державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, низький рівень соціальної мотивації та соціального захисту державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування; 7) відсутність цілісної кадрової системи та нерозвиненість інститутів професіоналізації системи державного управління, передусім підготовки та використання кадрового резерву; 8) недосконалість громадського та державного контролю за діяльністю персоналу органів державної влади, органів місцевого самоврядування, критеріїв та механізму об'єктивної оцінки їх роботи [4, с. 104].

Аналізуючи комплекс проблем кадрового забезпечення державного управління, викладений Я.Ф. Жовнірчиком, слід погодитися з тим, що ефективність функціонування державної служби значною мірою залежить від врегулювання кадрових питань та усунення системних недоліків. Зокрема, недосконалість нормативно-правової бази, нестабільність кадрового складу, відсутність прозорих механізмів добору та просування по службі, низький рівень професіоналізму й адміністративної культури – усе це негативно впливає на якість державного управління.

Особливо актуальними залишаються проблеми корупції та недостатньої політичної нейтральності, що призводить до кадрового хаосу та втрати професійних компетенцій. Крім того, непрестижність державної служби, відсутність конкурентного рівня оплати праці, низька соціальна захищеність значно ускладнюють залучення кваліфікованих фахівців, що посилює кадровий дефіцит.

І.В. Гусак звертає увагу на необхідність вирішення проблем корупції,

зокрема запропоновано посилення контролю із боку кадрових служб. Так, приймаючи кандидата на посаду державного службовця, кадрова служба повинна поряд із перевіркою даних про освіту, досвіду роботи тощо приділяти увагу з'ясуванню морально-етичних якостей та відсутності звинувачень у корупційних діях у минулому [5, с. 6].

Ми не можемо погодитися з позицією І.В. Гусака щодо необхідності покладення функцій з контролю за корупційними ризиками на кадрові служби, оскільки в органах державної влади вже створені уповноважені підрозділи з питань запобігання та виявлення корупції, які здійснюють відповідні перевірки, моніторинг і контроль за дотриманням антикорупційного законодавства.

Перекладення цих повноважень на кадрові служби є недоцільним, адже їхня основна функція полягає у забезпеченні кадрового планування, організації конкурсного відбору, професійного розвитку та мотивації персоналу. Крім того, кадрові підрозділи не мають необхідних інструментів та компетенцій для проведення комплексних антикорупційних перевірок, що може призвести до формального або неефективного виконання таких завдань.

Оптимальним рішенням є посилення взаємодії між кадровими підрозділами та уповноваженими антикорупційними органами з метою обміну інформацією та здійснення ефективного контролю при прийнятті осіб на державну службу. Це дозволить зберегти розподіл функціональних обов'язків між підрозділами та підвищити рівень доброчесності державних службовців без дублювання повноважень.

Натомість доцільно розширити перелік проблем, доповнивши їх наступними аспектами: 1) відсутність ефективної системи наставництва та адаптації нових державних

службовців, що ускладнює їхню інтеграцію в професійне середовище; 2) недостатнє впровадження сучасних HR-технологій у сфері державного управління, зокрема автоматизованих систем оцінювання та моніторингу ефективності персоналу; 3) проблеми психологічного вигорання та надмірного навантаження на державних службовців через бюрократичні процедури, що впливає на їхню продуктивність та мотивацію; 4) низький рівень міжнародної інтеграції у сфері кадрової політики, що ускладнює адаптацію державної служби до європейських стандартів.

На думку В.Ф. Золотарьова, одним з напрямків оптимізації кадрового забезпечення є посилення роботи щодо залучення креативної молоді на вакантні посади [6, с. 9].

Погоджуючись із думкою В.Ф. Золотарьова про необхідність посилення роботи щодо залучення креативної молоді на вакантні посади, слід зазначити, що реалізувати це завдання можливо шляхом впровадження системи управління талантами в державних органах, зокрема в митній службі.

Управління талантами, лідерами та їхня мотивація сьогодні виступає одним із основних напрямів роботи у сфері HR-менеджменту [7, с. 86].

Запровадження системи управління талантами в Державній митній службі України є важливим елементом оптимізації кадрового забезпечення митних органів та забезпечення їхньої високої ефективності.

Хоча система управління талантами, так само як і кадровий резерв, не передбачена Законом України «Про державну службу», їх реалізація є необхідною складовою сучасного кадрового менеджменту в митних органах. Відсутність законодавчого закріплення цих механізмів не повинна бути перешкодою для їх запровадження, оскільки вони можуть бути реалізовані шляхом нормативно-правового

регулювання на рівні внутрішніх актів Державної митної служби України. Зокрема, доцільно розробити та затвердити Положення про управління талантами в Державній митній службі України, яке визначатиме процедури виявлення перспективних працівників, їхнього професійного розвитку та кар'єрного зростання. Також слід передбачити внутрішні нормативні акти, що регламентуватимуть формування та функціонування кадрового резерву, критерії відбору посадових осіб, систему наставництва та оцінювання потенціалу працівників. Впровадження таких механізмів на рівні внутрішнього нормативно-правового регулювання дозволить забезпечити ефективне кадрове планування, підвищення професійного рівня працівників митної служби та їхню мотивацію до кар'єрного розвитку.

Державна митна служба України наказом від 27.05.2024 року № 692 «Деякі питання щодо системи управління талантами в Державній митній службі України» затвердила Концепцію системи управління талантами в Державній митній службі України, яка спрямована на підвищення ефективності управління персоналом, формування високопрофесійного кадрового резерву, створення сприятливих умов для кар'єрного зростання, розвиток корпоративної культури та розширення можливостей професійної самореалізації працівників. У межах реалізації цієї концепції затверджено План заходів на 2024–2026 роки, що визначає стратегічні напрями впровадження сучасних кадрових практик у митних органах.

Управління талантами – це новий шлях досягнення організаційної ефективності та стратегічний цілісний підхід щодо управління інтелектуальним капіталом, який охоплює сукупність інструментів управління людськими ресурсами, які дають можливість організації залучати

ефективних співробітників, займатися інтеграцією нового персоналу, впроваджувати програми розвитку просування та утримання талантів, які роблять істотний внесок у розвиток організації [8, с. 348].

Так, на нашу думку, система управління талантами в Державній митній службі України – це комплекс заходів, спрямованих на ідентифікацію, розвиток, мотивацію та утримання висококваліфікованих кадрів у митних органах. Вона має передбачати створення ефективних механізмів кадрового планування, формування професійного кадрового резерву, забезпечення кар'єрного зростання, розвиток компетентностей персоналу, підтримку корпоративної культури та впровадження сучасних методів оцінювання та навчання. Основною метою функціонування системи є підвищення професійного рівня державних службовців митної служби, оптимізація кадрового потенціалу та забезпечення ефективного виконання митними органами їхніх функцій відповідно до стратегічних цілей.

Повноцінне функціонування системи управління талантами дозволить:

- a) забезпечити ефективний добір персоналу та його професійний розвиток відповідно до стратегічних цілей митної служби;
- b) сформувати високопрофесійний кадровий резерв, що сприятиме стабільності та безперервності функціонування митних органів;
- c) створити сприятливі умови для кар'єрного зростання, що підвищить мотивацію посадових осіб до ефективного виконання своїх обов'язків;
- d) розвивати корпоративну культуру та посилювати лідерські якості державних службовців;
- e) впроваджувати сучасні методи оцінювання компетенцій, що сприятиме підвищенню результативності працівників.

Окрім Концепції управління талантами, доцільно затвердити Положення про управління талантами

в Державній митній службі України, яке стане нормативним підґрунтям для реалізації цієї системи, де потрібно визначити основні принципи та механізми управління талантами та регламентувати процедури пошуку, добору та оцінювання потенційних кандидатів у кадровий резерв. Окрім, потребує визначення критеріїв кар'єрного розвитку та професійного навчання посадових осіб митних органів, їх стимулювання та утримання. Важливою складовою системи має стати моніторинг та оцінка ефективності реалізації політики управління талантами.

Відсутність кадрового резерву як системи, передбаченої законодавством, створює значні труднощі в забезпеченні безперервності та ефективності державної служби. На сьогодні можливість обійняти посаду державної служби доступна виключно через конкурсну процедуру, окрім періоду дії воєнного стану або шляхом просування по службі, однак чинне врегулювання конкурсного відбору фактично нівелювало механізм кар'єрного зростання та кадрового резерву. Це призводить до ситуації, коли внутрішньо підготовлені та кваліфіковані працівники не мають переваг у просуванні, а також не забезпечується системний підхід до формування професійного кадрового складу.

З метою подолання цих викликів та забезпечення ефективного управління кадровим потенціалом, необхідно на законодавчому рівні передбачити кадровий резерв як механізм підготовки посадових осіб до зайняття відповідних державних посад у межах кар'єрного просування та створити внутрішній кадровий резерв у Державній митній службі України, що дозволить сформувати систему планування кадрового розвитку, збереження компетентних працівників та їхню професійну підготовку.

На нашу думку, кадровий резерв у Державній митній службі України

слід визначити як систему планового формування групи посадових осіб, які мають необхідний рівень компетентності, професійної підготовки та ділових якостей для зайняття вакантних посад державної служби в митних органах.

Основним завданням кадрового резерву є забезпечення безперервності управлінських процесів, прогнозування кадрових потреб, розвиток професійного потенціалу працівників та їх підготовка до виконання більш складних функцій у межах кар'єрного зростання.

При цьому включення до кадрового резерву не має надавати переваг під час проходження конкурсного відбору, однак може використовуватися для переведення посадових осіб на рівнозначні посади в межах однієї підкатегорії посад державної служби з урахуванням митних компетенцій. Це дозволить забезпечити ефективне кадрове планування, збереження професійного потенціалу митних органів та підвищення результативності державного управління.

Таким чином, впровадження кадрового резерву як системи або на законодавчому рівні, або у внутрішньому порядку дозволить забезпечити стабільність, ефективність та прогнозованість кадрової політики, а також сприятиме підвищенню професійного рівня державних службовців.

Кадровий резерв є невід'ємним елементом ефективної системи управління персоналом, що сприяє забезпеченню стабільного функціонування органів державної влади, запобігає кадровій кризі та гарантує наступність управлінських процесів. У світовій практиці кадровий резерв розглядається як інструмент стратегічного кадрового планування, що дає змогу прогнозувати потреби в персоналі, вчасно заповнювати вакантні посади, а також забезпечувати безперервність професійного розвитку посадових осіб.

У країнах Європейського Союзу кадровий резерв є невід'ємною частиною державної служби та використовується для підготовки майбутніх керівників, що дозволяє забезпечити високий рівень управлінської компетентності та професіоналізму.

Т.Є. Кагановська зазначає, що в умовах активної євроінтеграції питання кадрового забезпечення державної служби набули значення каталізатора найважливіших євроінтеграційних процесів. Задоволення потреби суспільства у високопрофесійних державних службовцях стає основним організаційно-правовим засобом упередження нових і розв'язання існуючих проблем правового, економічного, політичного, етнокультурного, освітнього розвитку українського суспільства [9, с. 43–44].

На думку В.М. Павліченко, гармонізаційний механізм зближення законодавства України у сфері праці державних службовців з Європейським Союзом – це впорядкована система правотворчих процесів в Україні, яка своєю метою має реформу інституту державної служби України не на основі *acquis communautaire*, а на основі рекомендацій Європейського Союзу та досвіду європейських держав [10, с. 98].

Кадровий резерв у митній службі повинен бути не лише інструментом підготовки працівників до зайняття вищих посад, а й засобом їхньої постійної професійної адаптації в умовах змін митного законодавства, впровадження цифрових технологій та посилення міжнародної співпраці.

Водночас, створення системи кадрового резерву має супроводжуватися впровадженням сучасних HR-інструментів, включаючи методи компетентнісного оцінювання з урахування вимог до володіння рівнями митних компетенцій, програми наставництва, індивідуальні плани кар'єрного розвитку та системи професійного навчання.

Таким чином, кадровий резерв не лише сприяє стійкості та прогнозованості державної кадрової політики, а й створює умови для розвитку висококваліфікованого та ефективного персоналу, здатного забезпечувати якісне виконання митних функцій відповідно до сучасних викликів та міжнародних стандартів.

Л.В. Прудиус вважає, що в умовах євроінтеграції не менш важливо поєднати якісне нормативне й організаційне забезпечення розробки стандартів освітньої діяльності з підвищення кваліфікації публічних службовців, в основі яких повинні лежати європейські цінності та принципи захисту інтересів, прав і свобод людини і громадянина [11, с. 115].

Дослідження стратегічних напрямів вдосконалення правового регулювання публічної служби в митних органах України засвідчило, що ефективність державного управління у цій сфері безпосередньо залежить від оптимізації управлінських процесів, реформування кадрової політики та імплементації сучасних стандартів публічної служби.

По-перше, стратегічні документи, такі як Національна стратегія доходів до 2030 року, Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, Пріоритети діяльності Державної митної служби України на 2025 рік, План реформування Державної митної служби України на 2024–2030 роки та Концепція системи управління талантами в Державній митній службі України, визначають основні вектори розвитку митної служби, що сприяють підвищенню її ефективності, прозорості та відповідності міжнародним стандартам.

По-друге, важливими напрямами вдосконалення публічної служби є гармонізація митного законодавства з європейськими нормами, посилення антикорупційних заходів та підвищення довіри до митних органів.

Одним із ключових викликів залишається оптимізація системи електронного декларування та автоматизація митних процедур, що дозволить зменшити рівень бюрократизації та підвищити ефективність митного адміністрування.

По-третє, дослідження підтвердило, що кадрова політика митної служби потребує комплексних змін, зокрема удосконалення механізмів професійного розвитку державних службовців, запровадження системи мотивації, орієнтованої на результативність службової діяльності, та формування кадрового резерву. Відсутність законодавчо визначеного кадрового резерву значно ускладнює процеси планування кар'єрного зростання посадових осіб митної служби та не дозволяє ефективно використовувати потенціал висококваліфікованих працівників.

По-четверте, у дослідженні зроблено акцент на важливості запровадження системи управління талантами в Державній митній службі України. Ця система покликана ідентифікувати перспективних працівників, сприяти їхньому кар'єрному розвитку,

створювати механізми підтримки корпоративної культури та мотивації.

Виходячи з проведеного аналізу, можна зробити такі рекомендації щодо подальшого вдосконалення правового регулювання публічної служби в митних органах України: 1) На законодавчому рівні передбачити механізм кадрового резерву, який сприятиме стабільному оновленню кадрового складу митних органів; 2) запровадити систему управління талантами в митній службі, яка дозволить формувати професійний кадровий резерв, забезпечувати безперервний розвиток персоналу та підвищувати його компетентність; 3) внести зміни до нормативно-правової бази з метою забезпечення можливості переведення посадових осіб на рівнозначні посади в межах підкатегорій без необхідності проходження конкурсу; 4) посилити співпрацю з міжнародними партнерами щодо адаптації кращих практик управління персоналом у митних органах; 5) удосконалити антикорупційні заходи шляхом посилення взаємодії між кадровими службами та підрозділами, відповідальними за запобігання корупції.

Список використаних джерел

1. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К. Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
2. Кізілов Ю.Ю. Напрями вдосконалення проходження державної служби в Україні в умовах її модернізації / Jurnalul juridic national: teorie si practica = Национальный юридический журнал: теория и практика. 2016. № 3. С. 30–36.
3. Визначені наступні аспекти взаємодії митниці з бізнесом і профільною громадськістю. Державна митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/viznacheni-nastupni-aspekti-vzaiemodiyi-mitnitsi-z-biznesom-i-profilnoiugromadskistiu-2027>.
4. Жовнірчик Я.Ф. Сучасна кадрова політика в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 12. С. 102–107.
5. Гусак І.В. Державна кадрова політика: забезпечення відповідальності та запобігання корупції. Демократичне врядування. 2013. Вип. 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2013_11_25.
6. Золотарьов В.Ф. Сутність кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування. Державне будівництво. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_2_21.
7. Обушна Н., Василевська Т. Управління талантами на державній службі: теоретичні аспекти та інноваційні практики. Вісник Київського національного

університету імені Тараса Шевченка. Державне управління. 2023. 2(18). С. 85-89. DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2023/18-13/14>.

8. Щьокіна Є.Ю., Задорожнюк Н.О., Білоусова І.А. Система управління талантами в сучасних організаціях. Інфраструктура ринку. 2020. Випуск 43. С. 347–351. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastuct43-63>.

9. Кагановська Т.Є. Реформування кадрової політики у сфері державної служби як чинник активізації європейської інтеграції України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 39–46.

10. Павліченко В.М. Гармонізаційний механізм зближення законодавства України у сфері праці державних службовців із Європейським Союзом: теоретичні й практичні особливості. *Право та інновації*. 2015. № 1. С. 97–101.

11. Прудіус Л.В. Європейські цінності як основа стандартів підвищення кваліфікації публічних службовців. *Актуальні проблеми європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва України: матеріали 13-ї регіон. наук-практ. конф. 19 трав. 2016 р., м. Дніпропетровськ*. ДРІДУ НАДУ, 2016. С. 114–117.

Черкунов О. В. Стратегічні напрями вдосконалення правового регулювання публічної служби в митних органах України

У статті здійснено комплексний аналіз стратегічних напрямів вдосконалення правового регулювання публічної служби в митних органах України, що є важливим елементом забезпечення ефективного функціонування державного управління Державної митної служби України. Дослідження базується на аналізі чинних стратегічних документів, зокрема Національної стратегії доходів до 2030 року, Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, Пріоритетів діяльності Державної митної служби України на 2025 рік та Плану реформування Державної митної служби України на 2024–2030 роки. Особливу увагу приділено Концепції управління талантами в Державній митній службі України, яка визначає нові підходи до кадрової політики в контексті ідентифікації, залучення, розвитку, збереження та використання потенціалу перспективних співробітників.

Однією з головних проблем визначено відсутність ефективної системи кадрового резерву, що ускладнює планування та стабільне функціонування митних органів. Відсутність чітко регламентованого механізму кар'єрного просування створює перешкоди для внутрішньої мобільності кадрів, а також не дозволяє використовувати потенціал кваліфікованих працівників у повному обсязі. У зв'язку з цим досліджено можливість нормативного врегулювання створення кадрового резерву на законодавчому рівні або в межах внутрішньої політики Державної митної служби України.

Окрему увагу приділено запровадженню системи управління талантами, яка має стати ключовим інструментом підготовки перспективних працівників митної служби, сприяти їхньому кар'єрному розвитку та професійній адаптації.

На основі аналізу міжнародного досвіду та чинного правового регулювання запропоновано рекомендації щодо вдосконалення кадрової політики митних органів України. Зокрема, наголошено на необхідності створення ефективної системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців, запровадження сучасних HR-технологій для оцінювання компетентностей персоналу, а також впровадження механізмів кар'єрного розвитку з урахуванням професійних досягнень працівників.

Ключові слова: публічна служба, митні органи, правове регулювання, кадрова політика, стратегічні напрями, управління талантами, кадровий резерв.

Cherkunov O. Strategic directions for improving the legal regulation of public service in the Customs Authorities of Ukraine

The article provides a comprehensive analysis of the strategic directions for improving the legal regulation of public service in the customs authorities of Ukraine, which is a

crucial element in ensuring the effective functioning of public administration within the State Customs Service of Ukraine. The research is based on an analysis of current strategic documents, including the National Revenue Strategy until 2030, the Integrated Border Management Strategy until 2025, the Priorities of the State Customs Service of Ukraine for 2025, and the Reform Plan of the State Customs Service of Ukraine for 2024–2030. Special attention is given to the Talent Management Concept in the State Customs Service of Ukraine, which defines new approaches to personnel policy in the context of identifying, attracting, developing, retaining, and utilizing the potential of promising employees.

One of the main issues identified is the lack of an effective personnel reserve system, which complicates planning and the stable functioning of customs authorities. The absence of a clearly regulated career advancement mechanism creates obstacles to internal personnel mobility and prevents the full utilization of the potential of qualified employees. In this regard, the study explores the possibility of normative regulation of the establishment of a personnel reserve either at the legislative level or within the internal policy of the State Customs Service of Ukraine.

Particular attention is paid to the implementation of a talent management system, which should become a key instrument for preparing promising customs service employees, fostering their career growth, and facilitating professional adaptation.

Based on the analysis of international experience and current legal regulations, recommendations for improving the personnel policy of Ukraine's customs authorities have been proposed. In particular, the study emphasizes the need to establish an effective system of professional training and qualification enhancement for civil servants, introduce modern HR technologies for assessing personnel competencies, and implement career development mechanisms that take into account the professional achievements of employees.

Key words: public service, customs authorities, legal regulation, personnel policy, strategic directions, talent management, personnel reserve.

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

Максим Зельсер,

аспірант кафедри права Європейського Союзу
Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого

ORCID: 0009-0001-3447-3039

DOI <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2025-57-5>

УДК 341.1

Еволюція та розвиток принципу «компетенція-компетенції» при визначенні юрисдикції міжнародних судових інституцій

Міжнародні судові та арбітражні інституції зарекомендували себе як один із ефективних засобів вирішення суперечок як між державами, так і між приватними особами з однієї сторони та державами з іншої.

Однією із причин, чому, наприклад, інвестиційний арбітраж став ефективним способом вирішення інвестиційних суперечок, вважається принцип *competence-competence*, який, українською мовою, має перекладатися як «компетенція-компетенції». В майбутньому, з огляду на євроінтеграційні процеси, для України також стане важливим питання роботи судів Європейського Союзу, які теж, насамперед, керуються цим принципом.

Принцип «компетенція-компетенції», який також, іноді, називають доктриною, є одним із ключових елементів сучасного міжнародного та арбітражного права, що забезпечує

автономію та незалежність міжнародних судових і арбітражних інституцій. Цей принцип надає судовій інституції повноваження самостійно вирішувати питання своєї юрисдикції, що є важливим у контексті забезпечення ефективного розгляду спорів та дотримання справедливості у міжнародному праві.

Застосування принципу «компетенція-компетенції» є особливо актуальним у сучасних умовах зростання кількості транскордонних спорів та ускладнення правових відносин, пов'язаних із захистом інвестицій, збройною агресією та питаннями екологічної безпеки. Водночас аналіз витоків та розвитку цього принципу дозволяє виявити його еволюцію від класичних судових прецедентів до сучасного текстуального закріплення в міжнародних договорах та конвенціях.

Незважаючи на широке визнання принципу «компетенція-компетенції» у світовій науці, в українській правовій доктрині це питання залишається недостатньо дослідженим. У зв'язку з цим актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю осмислення історичних витоків цього принципу, його значення для міжнародного арбітражу та перспектив закріплення у вітчизняній правовій системі.

Для України питання еволюції застосування принципу «компетенція-компетенції» є актуальним, в першу чергу, у суперечках із державою-агресором в Міжнародному Суді ООН (МС ООН), ЄСПЛ, інвестиційних арбітражах у спорах з щодо притягнення росії як держави-агресора агресорки до відповідальності, відшкодування збитків за експропріацію активів на незаконно окупованих або анексованих українських територіях.

Метою даної статті є аналіз історії виникнення та розвитку принципу «компетенція-компетенції», його впливу на визначення юрисдикції міжнародних судових і арбітражних інституцій, а також перспектив його інтеграції в українське законодавство.

Матеріали та методи. У дослідженні використано комплексний підхід, що поєднує історичний, порівняльно-правовий та системний методи аналізу. Основою для проведення роботи стали як класичні, так і сучасні наукові джерела, включаючи монографії, статті, міжнародні конвенції та прецедентні рішення міжнародних арбітражних трибуналів.

Історичний метод дозволив відтворити хронологію розвитку принципу «компетенція-компетенції», починаючи з його перших згадок у міжнародному праві до сучасного текстуального закріплення. Порівняльно-правовий підхід забезпечив можливість співставлення особливостей застосування цього принципу в різних правових системах, що дозволило

виділити універсальні аспекти та специфічні риси.

Системний аналіз дозволить оцінити значення принципу «компетенція-компетенції» у контексті функціонування міжнародних судових та арбітражних інституцій. Використані джерела інформації включають наукові публікації вітчизняних та зарубіжних авторів, офіційні документи міжнародних організацій, а також практичні приклади з рішень міжнародних арбітражів. Усі джерела було опрацьовано з використанням критичного підходу, що забезпечує об'єктивність отриманих результатів.

Використовуючи порівняльно-правовий метод, у роботі буде досліджено основні прецеденти, які заклали підвалини для цього принципу, а також сучасні підходи до його застосування в міжнародному праві.

Стислий огляд літератури. Питання принципу «компетенція-компетенції» привертає значну увагу дослідників у галузі міжнародного права та арбітражу. Зокрема, Джеймс Кроуфорд (James Crawford) у своїй праці «*Continuity and Discontinuity in International Dispute Settlement*» наголошує на ключовій ролі цього принципу у забезпеченні незалежності міжнародних арбітражних трибуналів [1].

Крістофер Шроер (Christoph H. Schreuer) та Емануель Гаїллард (Emmanuel Gaillard) у своїх фундаментальних працях щодо засад міжнародних інвестиційних арбітражів визначають історичні витoki принципу та його застосування у контексті міжнародного інвестиційного арбітражу [2, 3]. Крістофер Шроер називає принцип «компетенція-компетенція» одним із найважливіших принципів міжнародних арбітражних судів, адже він забезпечує автономність та незалежність арбітражних інституцій [3].

Дуг Джоунс (Doug Jones) висвітлює практичні аспекти застосування

принципу у сучасних арбітражних справах, наголошуючи на його значенні для забезпечення ефективності та оперативності розгляду спорів. У своїх роботах Джоунс також підкреслює важливість текстуального закріплення цього принципу у міжнародних конвенціях та національних законодавствах [4].

Тетяна Комарова досліджує генезу компетенції Суду ЄС в Європейському Союзі, зокрема, в світлі рішень Суду ЄС. Її праці акцентують увагу на взаємозв'язку між принципом «компетенція-компетенції» та іншими фундаментальними принципами на яких побудована інституційна судова модель ЄС [5].

Щодо терміну «компетенція-компетенції»

В першу чергу, варто зазначити, що сама назва принципу «компетенція-компетенції» виникла лише у XX столітті, набагато пізніше самого принципу. Первинне джерело самої назви достеменно невідоме, проте на думку відомого англійського науковця з українським корінням сера Герша Лаутерпахта (Hersch Lauterpacht), в міжнародне публічне право це визначення прийшло із конституційного права Німеччини де називалось *kompetenz-kompetenz* [6, с. 207–208]. Також науці відома французька назва цього принципу, що перенесла його використання щодо міжнародних арбітражів – *compétence de la compétence* [7, с. 37]. Деякі міжнародні суди до сьогодні використовують назву принципу німецькою у англомовних текстах, проте, загальноприйнятою є саме англомовна версія, саме вона застосовується більшістю арбітражів та Міжнародним Судом ООН [8, с. 21–23].

Що ж до коректності українського перекладу, автор вважає за потрібне відсилатись до французького перекладу, з якого видно, що правильним перекладом буде саме «компетенція-компетенції», а не інші форми, які

часто-густо виникають у публічному просторі¹.

Історія виникнення принципу «компетенція-компетенції» та перші рішення міжнародних судових інституцій

Не зважаючи на порівняно нову назву, суть принципу «компетенція-компетенції» існує значно довше і полягає в такому: судова інституція (суд, арбітраж, комісія, інший квазі-судовий орган) повинна мати першочергове право визначити та встановити свою юрисдикцію (право розглядати) на вирішення певної суперечки, яка перебуває на її розгляді. Тобто, судова інституція має компетенцію (право) на визначення своєї компетенції (право вирішувати певний спір, або, одним словом, юрисдикцію). Звідси і назва «компетенція-компетенції».

Як зазначав Джеймс Кроуфорд, однією із перших справ, в яких був застосований принцип «компетенція-компетенції» була справа *Betsey* (Бетсі) 1797 року. Справа стосувалась захопленого Сполученим Королівством однойменного судна, що належало США. Справу передали на розгляд комісії із п'яти членів, заснованій на основі міжнародного Договору укладеного між США та Сполученого Королівства про дружбу, торгівлю і мореплавання 1794 року (далі – «Угода Джея» або «Договір Джея» [9]). Варто зазначити, що одним із завдань Угоди Джея було спростити вирішення таких суперечок, передавши їх розгляд від дипломатичних каналів до спеціально створеної комісії. Англійські делегати, вірогідно, бажаючи затягнути розгляд справи, вимагали, щоб комісія повернула суперечку на вирішення до дипломатів обох сторін. Не зважаючи на це, комісія, більшістю голосів вирішила, що повернення

¹ Наприклад, стаття юридичної фірми GoLaw від 12 січня 2021 року: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/arbitrazhna-ugoda-praktika-ukrayinskih-sudiv-2020/>

справи до дипломатів буде суперечити функції, покладеної на комісію Угодою Джей [1, с. 15].

Більше того, комісія визначила, що у разі, якщо в неї є право повертати справи назад до дипломатів, то в неї має бути і зворотнє право – приймати справи до свого розгляду. Таким чином, справа «Бетсі» стала однією із перших справ щодо самовизначення юрисдикції міжнародних судових інституцій [1, с. 16].

Вже в наступному році відбулась аналогічна ситуація із судном Sally і деякі члени комісії знову підняли питання своєї компетенції. В цей раз, один із членів комісії пішов далі, вказавши, що «комісія має компетенцію визначити свою юрисдикцію». В той же час, справа Sally, в кінцевому рахунку, як раз таки була вирішена шляхом дипломатичних перемовин, а отже, цей принцип не було належно закріплено практикою [10, с. 426-352].

До наступної відомої справи, яка розглянула питання компетенції міжнародних судових інституцій пройшло більше 70 років – нею стали, так звані, арбітражні позови Алабами (*Alabama Claims*). Справи стосувались компенсації за шкоду, яку завдали військові кораблі Сполученого Королівства торговим суднам США (на час громадянської війни в США – судна Союзу або Півночі). Найбільш відомим було британське судно *Alabama*, яке потопило або підпалило 64 американські судна, більшість із яких були торговими [11, с. 7]. У 1871 році, Сполучене Королівство та США підписали Вашингтонську угоду, за якою, зокрема, було передбачено створення комісії із шести членів, які мали розглянути позови США щодо відшкодування завданої шкоди [12].

Стаття XIV Вашингтонської угоди зазначала, що комісія буде компетентна визначити, в кожному випадку, чи був будь-який позов перед нею поданий належним чином, повністю

або частково. Комісія скористалась цим положенням, вирішуючи два типи вимог США щодо судна *Alabama*: компенсації прямої шкоди та компенсації супутньої (непрямої) шкоди.

Розглядаючи питання супутньої шкоди, комісія зазначила, що вона виключить позовні вимоги США щодо такого типу вимог, адже компенсація такої шкоди не передбачена міжнародним правом. Комісія далі уточнила, що такі вимоги «*мають бути повністю виключеними з розгляду Трибуналу при винесенні цього рішення, навіть якщо два Уряди не мають розбіжностей щодо компетенції Трибуналу вирішити це питання*» [11, с. 21].

Матеріали арбітражних позовів Алабами свідчать, що сторони, насправді, мали розбіжності по питанню супутньої шкоди [11, с. 21], проте, комісія вирішила відмовити у розгляді цих позовів самотійно – до того, поки такі розбіжності кристалізувалися б у відповідних процесуальних документах.

Варто зазначити, що таке рішення комісії може бути інтерпретовано по-різному: з однієї сторони, воно підтверджує право комісії (себто суду) визначити обсяг своєї компетенції самотійно – не обмежуючись доводами або заявами сторін. З іншої сторони, така позиція комісії суперечить принципу мовчазної згоди, за яким, комісія, за відсутності заперечень відповідача, мала б розглядати таку поведінку як погодження на включення таких вимог до предмету розгляду комісії.

На нашу думку, рішення комісії Алабами було прогресивним на той час розвитку міжнародного права і, як вбачається, надало поштовх на закріплення принципу «компетенція-компетенції» в статутах судових та арбітражних органів у майбутньому.

Закріплення принципу «компетенція-компетенції» у міжнародних судових інституціях

Одним із перших прикладів текстуального закріплення принципу «компетенція-компетенції» стала Конвенція щодо мирного вирішення міжнародних зіткнень вчинена в Гаазі в 1899 році (надалі – «Гаазька Конвенція»). Стаття 49 Гаазької конвенції, засновуючи Постійну Палату Третейського Суду (надалі – «ППТС», з англ. *Permanent Court of Arbitration*), надала повноваження суду на самостійне визначення своєї юрисдикції: *“[т]рибунал уповноважений проголосити свою компетенцію на основі тлумачення запису про передачу на арбітражне вирішення, а також інших договорів, які будуть актуальними у відповідній справі, а також застосовуючи загальні принципи міжнародного права”* [13]. Аналогічне положення потім було залишене у статті 73 другій версії цієї конвенції, учиненої у 1907 році [14].

Як побачимо далі, таке положення значною мірою відрізняється від тих, які використовуються міжнародними судовими інституціями зараз. Положення Гаазької конвенції використовує два важливі терміни: воно «уповноважувало» трибунал «проголосити» свою компетенцію. Така термінологія, безумовно, заснована на тому, що вирішення спорів в міжнародних судових інституціях було мало поширеним в той час, тому, визначалась необхідність «проголосити» свою компетенцію у кожному конкретному спорі, в не залежності від оспорування такої компетенції сторонами – як бачимо, стаття 49 Конвенції не пов’язує проголошення компетенції трибуналу з будь-якими факторами, окрім наявності самого спору, переданого на розгляд ППТС.

Другою відмінністю положення у статті 49 Гаазької конвенції було те, що ППТС надавались дискреційні повноваження для підстав визначення наявності або відсутності юрисдикції. Так, трибунал ППТС, окрім

документів по справі, самостійно міг визначити договори, що будуть актуальними для спору, а також використати загальні принципи міжнародного права. Це, вірогідно, пов’язано з тим, що на перетині ХІХ та ХХ сторіччя, міжнародне право ще перебувало в процесі бурхливого розвитку, то ж, не можливо було однозначно визначити будь-який стійкий перелік джерел права, що матиме використати трибунал ППТС.

Варто відмітити, що підхід, закріплений у Гаазькій конвенції, корелюється із підходом у справі Алабама – трибунал тільки проголошує свою компетенцію в рамках і обмежуючись повноваженнями, закріпленими відповідною угодою. Тобто, на цьому етапі використовується звужуючий підхід до інтерпретації повноважень трибуналу.

Цікавим фактом є також те, що на конференції у Гаазі у 1907 році, за результатами якої була прийнята друга версія конвенції, що містила аналогічне положення про компетенцію ППТС у статті 73, лунали заклики щодо створення арбітражної інституції, яка б мала обов’язкову юрисдикцію щодо окремих типів справ [15, с. 169]. Як ми знаємо, такої універсальної інституції не існує до сих пір, і, вочевидь, не буде створено найближчим часом.

Надалі, принцип «компетенція-компетенції» був закріплений у двох судах з міжнародного вирішення суперечок при універсальних міжнародних організаціях – Постійній Палаті Міжнародного Правосуддя при Лізі Націй (надалі – «ППМП») та Міжнародному Суді Справедливості при ООН (надалі – «МС ООН»). Статuti обох судів мали однакове положення у частині 6 статі 36, яке зазначало: *«У випадку, якщо виникає спір щодо того, чи має Суд юрисдикцію, таке питання має бути вирішене рішенням цього Суду»* [16, 17].

Відмінною рисою статутів ППМП та МС ООН у цій частині, у порівнянні зі статутом ППТС є те, що юрисдикція ППМП та МС ООН презюмується – тобто, якщо не виникає заперечень або спору, автоматично вважається, що такий судовий орган має право та компетенцію вирішити переданий спір. ППТС, в свою чергу, мала саме проголосити свою юрисдикцію в кожному окремому випадку. В той же час, Гаазька конвенція не вказує, яким саме чином (в якій формі) має проголошуватись компетенція. Статути ППМП та МС ООН містять пряму вказівку, що таке рішення має бути видано у формі рішення відповідного судового органу.

Цікаво, що такий розвиток можна трактувати двояко. З однієї сторони, творці ППМП та МС ООН надали більшого авторитету цим органам позбавивши їх необхідності проголошувати свою компетенцію, якщо це питання сторонами не підіймається. З іншої сторони, вони позбавили ППМП та МС ООН можливості самостійно вирішити, чи компетентні вони розглянути такий спір, адже, якщо не виникає спору щодо компетенції, статут не надає права суду розглянути це питання за власної ініціативи (*sua sponte*).

На нашу думку, таке положення варто, скоріш, розглядати як прояв принципу мовчазної угоди або мовчазної згоди [18, с. 165], аніж обмеження суду на вирішення своєї юрисдикції. Так, за принципом мовчазної згоди, якщо сторона не заперечує проти певних дій, слід вважати, що така сторона погодилась на них [19, с. 410]. У той же час, таке формулювання, звичайно, не стосується скарг, поданих з очевидними порушеннями процедури – такі скарги повертає канцелярія МС ООН відповідно до статуту цього суду [17].

Таким чином, міжнародне право у першій половині XX сторіччя зробило крок вперед, і, що, на нашу думку, найголовніше, закріпило ідею

того, що міжнародні судові органи мають юрисдикцією за замовчуванням. Відповідно, це є процесуальним обов'язком сторін її оскаржити, якщо вони вважають це за потрібне. Якщо ж вони це не зроблять, то потім будуть позбавлені права заперечувати проти виконання рішення на цій підставі відповідно до правил стапелю [20, с. 17–20].

На останок, статuti ППМП та МС ООН не визначають переліку джерел, на підставі яких суд має вирішувати питання наявності в нього юрисдикції. То ж, до цього питання має застосовуватись загальне положення щодо джерел права, якими користується суд при вирішенні спорів, викладене у ст. 38 Статуту МС ООН [17].

Інші міжнародні судові органи також отримали аналогічні положення щодо закріплення принципу «компетенція-компетенції». Наприклад, схоже положення також використовується у Конвенції ООН з Морського права, де, у частині 4 статті 288 зазначено таке: «У випадку розбіжностей щодо того, чи має суд або арбітраж компетенцію, це питання вирішується цим судом або арбітражем» [21].

Аналогічно, у Конвенції з прав людини та основоположних свобод у частині 2 статті 32: «У випадку виникнення спору щодо юрисдикції Суду спір вирішує сам Суд» [22].

Практика МС ООН щодо принципу компетенція-компетенції

Частіше за все, наукова література згадує справу Ноттебома як першу справу, в якій МС ООН детально описав принцип «компетенція-компетенції» (хоча і не використовуючи саме цей термін) [1, с. 18], проте, на думку автора, було б некоректним не згадати декілька більш ранніх справ, з якими МС ООН зіштовхнувся на самому початку своєї роботи.

Справа проливу Корфу (Corfu Channel) Велика Британія та Північна Ірландія проти Албанії

Справа пов'язана із пошкодженням Британських воєнних кораблів, які зіштовхнулися на міни у проливі Корфу у 1946 році. Спир був переданий до ООН, і за рекомендацією Ради Безпеки ООН сторони підписали Спеціальну Угоду від 25 березня 1948 року, якою уповноважили МС ООН розглянути спір із двох питань:

(1) *Чи несе Албанія відповідальність згідно з міжнародним правом за вибухи, які сталися 22 жовтня 1946 року в албанських водах, а також за збитки та людські жертви, спричинені ними, і чи є обов'язок виплатити компенсацію?*

(2) *Чи порушила Сполучене Королівство згідно з міжнародним правом суверенітет Албанської Народної Республіки внаслідок дій Королівського флоту в албанських водах 22 жовтня та 12 і 13 листопада 1946 року і чи є обов'язок надати сатисфакцію?* [23].

Під час останнього раунду подачі в МС ООН, Велика Британія заявила підрахунок компенсації, яку просила призначити суд у разі задоволення вимог. На це, Албанія спочатку заявила про відсутність компетенції у суду розглянути це питання. На думку Албанії, два питання, які були зазначені у Спеціальній Угоді (зазначені вище), на якій і будувалась юрисдикція МС ООН розглядати цю справу, не охоплювали питання визначення конкретного розміру компенсації. І дійсно, текстуальна інтерпретація питання 1 Спеальної Угоди показує, що МС ООН мав вирішити, чи існує в Албанії обов'язок сплатити компенсацію як такий [24, с. 6-7].

Унікальною рисою цієї справи є те, що питання компетенції суду в цій справі виникло: (а) під час розгляду справи, а не перед розглядом справи по суті; (б) не щодо спору в цілому, а лише щодо окремого питання.

МС ООН одразу перейшов до вирішення цього питання. Не звертаючись до доктрини

«компетенція-компетенції» як такої, МС ООН вирішив це питання, застосувавши правила інтерпретації міжнародних договорів, зокрема, врахувавши і історію заключення Спеальної Угоди, і поведінку сторін у провадженні а також інші практичні питання, прийшов до висновку, що Спеціальна Угода надала МС ООН повну компетенцію на розгляд всього спору, що включає, зокрема, і визначення суми компенсації [24, с. 8]. Таким чином, МС ООН визнав свою компетенцію розглядати окреме питання щодо спору, чим негласно підтвердив застосування принципу «компетенція-компетенції».

Хоча ця справа і не розглядала питання принципу «компетенція-компетенції» як такий, вважаємо, що вона стала основною для подальших рішень МС ООН у аналогічних питаннях.

Справа Ноттебома (Ліхтенштейн проти Гватемали)

У 1951 році Ліхтенштейн подав позов у МС ООН вимагаючи реституції та компенсації від уряду Гватемали на тій підставі, що останній діяв щодо Фрідріха Ноттебома, громадянина Ліхтенштейну, у спосіб, що суперечить міжнародному праву. Під час розгляду справи у 1952 році, Гватемала заперечила проти юрисдикції МС ООН обґрунтовуючи це тим, що на час розгляду справи, згода Гватемали на юрисдикцію МС ООН надана у 1947 році строком на 5 років вже сплила [25, с. 118–119].

МС ООН, переходячи до розгляду справи, зазначив що однозначно має право самостійно визначити свою юрисдикцію на підставі ст. 36(6) Статуту МС ООН. МС ООН також зазначив, що *«цей принцип, визнається загальним міжнародним правом щодо арбітражів, набирає ще більшої сили»* щодо інституційно закріплених судових органів [25, с. 119].

Відповідно, МС ООН зазначив, що міг би вивести таке своє

право і без існування прямої вказівки у статті 36(6) Статуту МС ООН – на основі ст. 38(1), в якій зазначається, що МС ООН «зобов'язаний вирішувати спори на основі міжнародного права» [17].

В результаті, МС ООН визнав що має юрисдикцію розглядати справу, адже Ліхтенштейн подав сам позов до того, як сплив строк згоди Гватемали на вирішення спорів в МС ООН.

Важливим аспектом є те, що МС ООН відслідкував розвиток самого принципу щодо самовизначення юрисдикції судових установ від Арбітражів Алабами та визнав цей принцип частиною загального міжнародного права, що надало поштовх до його подальшої розробки.

Заява Нової Зеландії про перегляд рішення МС ООН у справі Ядерних Випробувань (Австралія та Нова Зеландія проти Франції).

9 травня 1973 року Австралія та Нова Зеландія порушили справи проти Франції щодо випробувань ядерної зброї, які Франція запропонувала провести в атмосфері південно-тихоокеанського регіону. Франція заявила, що вважає що МС ООН не має юрисдикції та утрималася від участі на відкритих слуханнях або подання будь-яких процесуальних заяв. Після звернення Австралії та Нової Зеландії, Франція в різних публічних заявах оголосила про свій намір не проводити подальших ядерних випробувань в атмосфері після завершення серії випробувань у 1974 році. Двома рішеннями, винесеними 20 грудня 1974 року, Суд встановив, що заяви Австралії та Нової Зеландії більше не мають жодного об'єкта спору, і тому він не був покликаний виносити будь-яке рішення щодо них [26].

Більш ніж 20 років потому, 21 серпня 1995 року уряд Нової Зеландії подав до Секретаріату МС ООН документ під назвою «Запит про перевірку ситуації», у якому вони просили

перевірити заяви президента Франції щодо нових ядерних випробувань. Нова Зеландія посилалась на Рішення 1974 року, а саме на п. 63 цього рішення: «Якщо Суд встановив, що держава взяла на себе зобов'язання щодо своєї майбутньої поведінки, у функції Суду не входить вважати, що вона не виконуватиме його. Проте Суд зазначає, що якщо підстави цього Рішення будуть порушені, Заявник може вимагати розгляду ситуації відповідно до положень Статуту» [27, с. 24].

Нова Зеландія стверджувала, що цей пункт надає їй «право» за таких обставин вимагати «відновлення розгляду справи, розпочатої заявою 9 травня 1973 року», і зауважила, що резолютивна частина відповідного рішення не може тлумачитися як така, що показує, що будь-який намір з боку МС ООН остаточно закрити справу.

Після проведення відкритих слухань 11 і 12 вересня 1995 року МС ООН виніс свій наказ 22 вересня 1995 року. Суд встановив, що, вставляючи в пункт 63 речення «Заявник міг вимагати розгляду ситуації відповідно до положень Статуту [МС ООН]», він не виключав спеціальної процедури доступу до нього (на відміну від згаданих у Статуті Суду, таких як подання нової заяви або запит на тлумачення чи перегляд, які були б відкритими для Заявника в будь-якому випадку); однак МС ООН дійшов висновку, що ця спеціальна процедура буде доступна для заявника лише у разі виникнення обставин, які впливатимуть на основу рішення 1974 року. Проте, події 1974 року відрізнялись від тих, що відбувались у 1995 році: перші стосувались ядерних випробувань атмосфері, а другі, підземних ядерних випробувань. Отже, запит Нової Зеландії про тимчасові заходи та заяви про дозвіл на втручання, подані Австралією, Самоа, Соломоновими Островами, Маршалловими Островами та Федеративними Штатами Мікронезії, а також

заяви про втручання, зроблені останніми чотирма державами, усі з яких були провадженні, супутні основному запиту Нової Зеландії, також мали бути відхилені. [28, с. 288]

Закріплення принципу «компетенція-компетенції» у процесуальних правилах міжнародних арбітражів.

З поширенням глобалізаційних процесів у XX столітті, значного розширення набуло питання міжнародних інвестицій. Використання дипломатичного захисту для інвестиційних спорів було не зручним з багатьох причин, то ж, задля забезпечення прав міжнародних інвесторів, набув поширення новий спосіб вирішення інвестиційних суперечок – міжнародний інвестиційний арбітраж [29, с. 15–17].

Арбітражний регламент Комісії ООН з права міжнародної торгівлі року (надалі – «ЮНСІТРАЛ»).

Арбітражні правила ЮНСІТРАЛ, зазвичай, застосовується до всіх *ad hoc* інвестиційних арбітражів, пройшов період еволюційного розвитку. Він був вперше прийнятий у 1976 році, потім змінений у 2010 році.

Ці зміни відобразились і на сприйнятті принципу «компетенція-компетенції».

У первинній версії 1976 року, регламент мав формулювання, дуже схожі за змістом із статутом МС ООН та інших міжнародних судів за яким компетенція арбітражу визначити свою компетенцію виникала тільки у разі, якщо одна із сторін (звичайно, відповідач) оскаржувала таку юрисдикцію. Відповідне положення статті 21 звучало наступним чином: *«арбітражний трибунал має право вирішити будь-які оскарження що він не має юрисдикції, в тому числі будь-які оскарження щодо існування або дійсності арбітражного застереження або окремої арбітражної угоди»* [30].

Варто зазначити, що за таким підходом, юрисдикція міжнародного

арбітражу презюмувалась, як і юрисдикція ППМП та МС ООН, проте могла бути оскаржена за заявою однієї із сторін.

За оновленою версією правил, арбітражному трибуналу була надане право самостійно визначати свою юрисдикцію. Відповідне положення статті 23 звучить так: *«арбітражний трибунал має право вирішити щодо своєї юрисдикції, в тому числі щодо оскарження існування або дійсності арбітражної угоди»* [31].

Відповідно до звітів робочої групи ЮНСІТРАЛ, що, зокрема, займалася оновленням арбітражних правил, окремо зазначалось мета зміни положення у статті 23. Робоча група вирішила змінити положення щоб уточнити та роз'яснити, що в повноваження арбітражного трибуналу входить обидва «підняти питання та вирішити питання щодо наявності і меж його юрисдикції» [32].

В той же час, наукова спільнота вважає, що арбітражний трибунал буде самостійно піднімати та вирішувати питання щодо своєї юрисдикції лише у виключних випадках [33, с. 1251]. Робочою групою зазначаються два таких випадки: (1) коли сторона, яка б могла оскаржити юрисдикцію (відповідач), не приймає участі у провадженні; (2) коли сторона, яка має право заявити оскарження, може не знати або не розуміти складних юридичних концептів, що уможливають таке оскарження [34, пара. 97].

Це положення варто розглядати у світлі обов'язку арбітражного трибуналу винести юридично обов'язкове та виконуване рішення, яке, зокрема, полягає в тому, що арбітражний трибунал має враховувати всі фактори, що можуть загрожувати дійсності їхнього рішення [33, с. 279], до яких, безумовно, входить питання наявності у трибуналу юрисдикції.

Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами

та іноземними особами (надалі – «Конвенція МЦУІС»).

Найбільш популярним місцем розгляду інвестиційних спорів є Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів (надалі – «МЦУІС»), який розглядає спори на підставі вищезазначеної конвенції (надалі – «Конвенція МЦУІС»).

В статті 41 Конвенції МЦУІС, зазначено наступне:

(1) *Арбітраж сам вирішує питання про свою компетенцію.*

(2) *Будь-яка заява сторони, яка містить ствердження про те, що розгляд даного спору не належить до компетенції Арбітражу, повинна бути розглянута Арбітражем, який визначить, розглядати таку заяву як попереднє питання чи в процесі розгляду спору по суті [35].*

Як і у випадку з оновленими правилами ЮНСІТРАЛ, Конвенція МЦУІС надає дискреційне право арбітражу визначити свою юрисдикцію, яке не прив'язане до оскаржень такої юрисдикції сторонами. В той же час, я не знайшов окремих порад у конвенції або її *travaux préparatoires* що б свідчили щодо випадків, коли арбітражному трибуналу рекомендується самостійно підняти та вирішити питання юрисдикції (*sua sponte*).

У випадку ж оскарження юрисдикції однією із сторін, арбітражний трибунал матиме дискрецію щодо процедури вирішення такого питання – або разом із попередніми запереченнями, або вже на стадії розгляду справи по суті. Враховуючи, що одним із керівних принципів арбітражного розгляду є саме ефективність (як щодо часу, так і щодо економії коштів), то, здебільшого, як буде продемонстровано на прикладах у розділі Х, трибунал вирішує розглядати такі питання окремо, перед розглядом справи по суті, що б не витрачати ресурси на розгляд по суті спору, юрисдикції над яким арбітражний трибунал не має.

Компетенція-компетенції у Суді справедливості ЄС

Європейський Союз є унікальним міжнародним утворенням, щодо генези якого до сьогодні точаться дебати [5, с. 9]. Унікальним також є і Суд Європейського Союзу (Суд ЄС), який є ключовим елементом інституційної системи ЄС і несе важливу ролі у його житті та розвитку [36, с. 15].

Суд ЄС має виключні повноваження вирішувати питання, пов'язані з тлумаченням та застосуванням права ЄС. Це закріплено в статті 19 Договору про Європейський Союз, яка зазначає, що Суд ЄС «забезпечує дотримання законодавства у тлумаченні та застосуванні Договорів». Ця компетенція дозволяє Суду ЄС забезпечувати автономію правової системи ЄС, включаючи визначення меж компетенції інституцій Союзу. Аналогічні положення були передбачені в усіх попередніх договорах з моменту створення Спільноти [37]. Стаття 263 Договору про функціонування Європейського Союзу також прямо передбачає, що виключна юрисдикція Суду включає право переглядати законність законодавчих актів та інших дій інституцій ЄС. Право перегляду законності всіх актів Союзу передбачає повноваження визначати межі компетенції Союзу, хоча законодавчі акти можуть бути визнані недійсними і з інших підстав, окрім перевищення повноважень (*ultra vires*) [38].

Важливим аспектом застосування цього принципу є рішення у справі Foto-Frost (1987 року), де Суд ЄС постановив, що лише він має право визнавати акти ЄС недійсними. Національні суди не можуть самостійно скасовувати акти Союзу, навіть якщо вони вважають їх незаконними. Це забезпечує єдність правового порядку ЄС та запобігає фрагментації в його застосуванні. [39, п. 20]. У справі Foto-Frost Суд справедливості вперше офіційно закріпив свою судову компетенція-компетенції для вирішення всіх

суперечок, пов'язаних із розмежуванням національного та союзного права, що було притаманно його практиці щонайменше з середини 1960-х років і, як стверджує Суд, передбачено договірними рамками з моменту створення Спільноти в 1957 році [40, п. 473].

Принцип competence-competence також тісно пов'язаний із верховенством права ЄС. Суд ЄС неодноразово наголошував, що його юрисдикція має пріоритет перед національними судами у питаннях, пов'язаних із правом ЄС. Це означає, що навіть у випадках конфлікту між правом ЄС і національним законодавством, національні суди зобов'язані забезпечувати перевагу правових норм ЄС.

Однак застосування принципу competence-competence не позбавлене викликів. Наприклад, Федеральний конституційний суд Німеччини у справі PSPP (2020 року) поставив під сумнів верховенство рішень Суду ЄС, стверджуючи, що той перевищив свої повноваження. Це викликало серйозні дебати щодо балансу між національним суверенітетом і компетенцією інституцій ЄС.

Ще одним важливим аспектом є механізм попереднього рішення, передбачений статтею 267 Договору про функціонування ЄС. Національні суди можуть звертатися до Суду ЄС із проханням тлумачення права ЄС, але лише Суд вирішує, чи приймати справу до розгляду. Це є одним із проявів принципу компетенція-компетенції.

Таким чином, принцип competence-competence є фундаментальним для функціонування правової системи ЄС. Він забезпечує єдність і верховенство права ЄС, але водночас породжує дискусії щодо розподілу компетенцій між національними та наднаціональними рівнями.

Висновки. Принцип «компетенція-компетенції» є фундаментальним для міжнародного арбітражу та судових інституцій, забезпечуючи

автономію їхньої діяльності. Він надає суду чи трибуналу право самостійно визначати свою юрисдикцію, що є важливим для ефективного та справедливого вирішення спорів. Його застосування є особливо актуальним у випадках міжнародних інвестиційних спорів, транскордонних конфліктів і захисту прав інвесторів.

Як зрозуміло з проаналізованих матеріалів, еволюція принципу «компетенція-компетенції» відбувалася двоступеневими циклами: на першому ступені він, в певній формі, закріплювався в установчих документах відповідного судового органу; на другому ж, відповідна судова інституція тлумачила цей принцип для певних обставин конкретної справи, і, здебільшого, уточнювала, розширювала та вдосконалювала його дію. В новому циклі, вже уточнений та розширений принцип закріплювався в установчому документі судового органу, а, після того, знову тлумачився судовим органом в більш поглибленій формі.

Перевагою такого еволюційного процесу є менша залежність від волі держав: держави, при укладанні відповідних установчих документів, мали закріплювати вже існуючу поведінку міжнародних судових інституцій, яка була закріплена відповідною практикою. В той же час, судові інституції, вже опираючись на оновлену нормативну базу, отримували ще більшу дискрецію у подальшому еволюційному тлумаченні принципу «компетенція-компетенції».

Важливо відмітити те, що розвиток принципу «компетенція-компетенції» відбувається не тільки «вглиб» але і «вшир». Так, принцип, який був спочатку актуальним тільки для окремих *ad hoc* арбітражних судів та комісій, сьогодні є закріпленим та застосовним і для Міжнародного Суду ООН і для правової системи ЄС.

Відповідно до цих циклів, принцип «компетенція-компетенції» зазнав

суттєвого розвитку. На ранніх етапах він був закріплений у вигляді права судових органів визначати свою юрисдикцію у вузьких межах, однак сучасне міжнародне право закріплює цей принцип як універсальний механізм вирішення складних правових конфліктів на етапі юрисдикції та застосовується у вирішенні фундаментальних питань розмежування повноважень між національними та наднаціональними інституціями.

Список використаних джерел

1. Crawford, J. (2009). Continuity and Discontinuity in International Dispute Settlement: An Inaugural Lecture. *Journal of International Dispute Settlement*, 1(1), 3–24. doi:10.1093/jnlids/idp001
2. Schill, S. W., Malintoppi, L., Reinisch, A., Schreuer, C. H., & Sinclair, A. (Ред.). (2022). *Schreuer's Commentary on the ICSID Convention* (3-тє вид.). Cambridge University Press. doi:10.1017/9781316516584
3. Gaillard, E. (2010). *Legal Theory of International Arbitration*. BRILL. doi: 10.1163/ej.9789004186415.i-196.19
4. Jones, D. (2009). Competence-Competence. *The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management*, 1(1), 56–64. Retrieved from <https://kluwerlawonline.com/journalarticle/Arbitration:+The+International+Journal+of+Arbitration,+Mediation+and+Dispute+Management/75.13/AMDM2009005>
5. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2019. 528 с.
6. Bullington, J. P., & Lauterpacht, H. (1928). Private Law Sources and Analogies of International Law. *The Yale Law Journal*, 37(4), 542. <https://doi.org/10.2307/790297>
7. Boucaron-Nardetto, M. (2013). La compétence-compétence: le point de vue français. *Plaidoyer pour la compétence à la française, Cahiers de l'arbitrage*.
8. Waibel, M. (2014). Investment Arbitration: Jurisdiction and Admissibility. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2391789>
9. Treaty of Amity, Commerce, and Navigation, U.S.–G.B., November 19, 1794. Retrieved from https://avalon.law.yale.edu/18th_century/jay.asp
10. Fewster, J. M. (1988). The Jay Treaty and British ship seizures: The Martinique cases. *The William and Mary Quarterly*, 45(3). <https://doi.org/10.2307/1923643>
11. Bingham, T. (2005). The Alabama claims arbitration. *The International and Comparative Law Quarterly*, 54(1), 1–25. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/3663355>
12. Treaty of Washington, U.S.–G.B., January 24, 1871, 17 Stat. 863. Retrieved from <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000003-0147.pdf>
13. Convention for the Pacific Settlement of International Disputes dated 1899. URL: <https://docs.pca-cpa.org/2016/01/1899-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes.pdf>
14. Convention for the Pacific Settlement of International Disputes (1907). Retrieved from <https://pcacases.com/web/sendAttach/646>.
15. Rosenne, S. (2001). The Hague Peace Conferences of 1899 and 1907 and International Arbitration: Reports and Documents. The Hague: T.M.C. Asser Press.
16. Статут Постійної палати міжнародного правосуддя при Лізі Націй. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/permanent-court-of-international-justice/serie_D/D_01_1e_edition.pdf.
17. Статут Міжнародного Суду ООН. URL: <https://www.icj-cij.org/statute>.
18. Щокін Ю. Міжнародно-правовий звичай крізь призму теорії «мовчазної» угоди / Ю. Щокін // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 3(46). – С. 162–171. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/5288>.
19. Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Jurisdiction and Admissibility, [1984] ICJ Rep 392, §§ 39, 50–51.

20. Holvik, N. (2018). Silence is consent: Acquiescence and estoppel in international law (Master's thesis, Orebro University). Retrieved from <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1199344/FULLTEXT01.pdf>.

21. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-14#Text>.

22. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

23. Special Agreement concluded on March 25th, 1948, between the UK and Albania. Retrieved from <https://www.icj-cij.org/index.php/node/104106> or <https://jsumundi.com/en/document/other/pdf/en-corfu-channel-united-kingdom-of-great-britain-and-northern-ireland-v-albania-special-agreement-concluded-on-march-25th-1948-thursday-25th-march-1948>.

24. Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania), Judgment of December 15th, 1948. Retrieved from <https://jsumundi.com/en/document/pdf/decision/en-corfu-channel-united-kingdom-of-great-britain-and-northern-ireland-v-albania-judgment-assessment-of-the-amount-of-compensation-due-from-the-peoples-republic-of-albania-to-the-united-kingdom-of-great-britain-and-northern-ireland-including-the-text-of-the-declaration-of-the-judge-krylov-thursday-15th-december-1949>.

25. Nottebohm (Liechtenstein v. Guatemala), ICJ, Judgment of 18 November 1953. Retrieved from <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/18/018-19531118-JUD-01-00-EN.pdf>.

26. ICJ, Request for an Examination of the Situation in Accordance with Paragraph 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests (New Zealand v. France) Case. Retrieved from <https://www.icj-cij.org/case/97>.

27. ICJ, Nuclear Tests Case, Judgment of 20 December 1974. Retrieved from <https://www.icj-cij.org/en/case/59>.

28. Request for an Examination of the Situation in Accordance with Paragraph 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests (New Zealand v. France) Case [Resumed Nuclear Tests Case], ICJ Rep 1995, 288. Retrieved from <https://www.icj-cij.org/en/case/97>.

29. Зельцер М. І. Щодо історії виникнення та розвитку міжнародного інвестиційного арбітражу / М. І. Зельцер // Права людини і демократія: зб. наук. ст. за матеріалами IV наук.-практ. конф. з європ. права, м. Харків, 12 трав. 2023 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування; редкол. Д. В. Лученко. – Харків, 2023. – С. 198. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/19716>.

30. UNCITRAL. (1976). UNCITRAL Arbitration Rules. United Nations Commission on International Trade Law. Retrieved from <https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/arb-rules.pdf>.

31. UNCITRAL. (2010). UNCITRAL Arbitration Rules (as revised in 2010). United Nations Commission on International Trade Law. Retrieved from <https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/arb-rules-revised-2010.pdf>.

32. UNCITRAL. (2007). Report of the Working Group on Arbitration and Conciliation on the work of its forty-fifth session (Vienna, September 11–15, 2006). United Nations Commission on International Trade Law, 40th session, UN Doc A/CN.9/614, para. 97. Retrieved from <https://undocs.org/A/CN.9/614>.

33. Nappert, S. (2012). Commentary on the UNCITRAL Arbitration Rules 2010: A Practitioner's Guide. Juris Publishing.

34. Horvath, G. (2001). The duty of tribunals to render an enforceable award. *Journal of International Arbitration*, 18(2), 135–222.

35. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_060.

36. Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу: монографія / Т. В. Комарова. – Харків: Право, 2010. – 360 с

37. Consolidated version of the Treaty on the European Union (1992). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>.
38. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union (2007). Retrieved from http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj.
39. Case 314/85, Foto-Frost, European Court Reports (1987), p. 4199.
40. Beck, G. (2011). The Lisbon judgment of the German Constitutional Court, the primacy of EU law and the problem of Kompetenz-Kompetenz: A conflict between right and right in which there is no praetor. European Law Journal, 17(4), 470–494.

Зельцер М. І. Еволюція та розвиток принципу «компетенція-компетенції» при визначенні юрисдикції міжнародних судових інституцій

Актуальність дослідження принципу «компетенція-компетенції» обумовлена інтенсифікацією світової торгівлі з одного боку, з іншого поляризацією світу та, з огляду на обидва чинники, зростанням кількості міжнародних судових та арбітражних спорів у світі. Зокрема, це стосується і України. Ще більшої актуальності вона набирає у контексті євроінтеграційних процесів України та їх впливу на засоби вирішення міжнародних суперечок, в тому числі, на юрисдикцію міжнародних судових інституцій. Принцип «компетенція-компетенції» є одним із ключових як в міжнародному публічному праві, так і в праві ЄС, адже забезпечує автономію та незалежність судових і арбітражних інституцій. Принцип «компетенція-компетенції» пройшов значний шлях становлення та розвитку у міжнародному публічному праві, які ґрунтувалися на двох основних способах закріплення: кодифікації у статутах міжнародних судових інституцій та практичного застосування цими судовими інституціями. Стаття аналізує історичне становлення цього принципу крізь зазначені способи закріплення: його нормативне закріплення та застосування в міжнародній практиці. Особливу увагу приділено його значенню для міжнародного арбітражу та судового розгляду, в тому числі, у суді Європейського Союзу, зокрема у справах, що стосуються юрисдикційних спорів. Дослідження розкриває вплив принципу «компетенція-компетенції» на співвідношення компетенцій національних судів, міжнародних арбітражів та Суду ЄС, відповідно, показує його важливість для визначення компетентного органу для вирішення певної суперечки. Проведене дослідження базується на історичному, порівняльно-правовому та системному методах аналізу відповідної нормативно-правової бази та міжнародних судових рішень. За результатами проведеного аналізу, досліджені та визначені характерні риси та основні тенденції в еволюційних процесах розвитку принципу «компетенція-компетенції» та напрямки його подальшого розвитку в рамках міжнародного вирішення спорів, зокрема, щодо розподілу компетенцій між національними судами, міжнародними арбітражами та Судом ЄС.

Ключові слова: компетенція-компетенції, міжнародний арбітраж, міжнародна судова інституція, юрисдикція, юрисдикційні суперечки, компетенція судових органів, євроінтеграція, суд ЄС, автономія правопорядку ЄС.

Zeltser M. Evolution and development of “competence-competence” principle when determining the jurisdiction of international judicial institutions

The relevance of studying the “competence-competence” principle is driven by the intensification of global trade, the polarization of the world, and, as a result of both factors the increasing number of international judicial and arbitration disputes worldwide and, in particular, those involving Ukraine. This relevance grows even further in the context of Ukraine’s European integration processes and their impact on the mechanisms for resolving international disputes, including the jurisdiction of international judicial institutions. The “competence-competence” principle is a key element not only in general international law, but also in the EU Law as it ensures the autonomy and independence of judicial and arbitration institutions. The “competence-competence” principle has undergone significant development

within international public law, evolving through two main methods of establishment: codification in the statutes of international judicial institutions and practical application by these institutions. This article considers the historical development of this principle, its codified enshrinement, and its application in international practice. Special attention is given to its role in international arbitration and judicial proceedings, including in the Court of Justice of the European Union, particularly in cases concerning jurisdictional disputes. The study also explores the principle's impact on the distribution of competences among national courts, international arbitration tribunals, and the Court of Justice of the European Union, highlighting its importance in determining the competent body to resolve a particular dispute. The research is based on historical, comparative legal, and systemic methods of analyzing the relevant normative legal framework and international judicial decisions. As a result of the conducted research, the characteristic features and main trends in the evolutionary processes of the development of the "competence-competence" principle are examined, and its directions for further development within international dispute resolution are identified, particularly concerning the distribution of competences between national courts, international arbitration tribunals, and the Court of Justice of the European Union.

Key words: competence-competence, international arbitration, international judicial institution, jurisdiction, jurisdictional disputes, competence of judicial bodies, European integration, Court of Justice of the European Union, autonomy of EU legal order.

Максим Ігошин,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри міжнародного права та галузевих
правових дисциплін

Київського університету права Національної академії
наук України

ORCID: 0009-0009-4368-3124

Анастасія Майорова,

магістрант спеціальності «Міжнародне право»

Київського університету права Національної академії
наук України

ORCID: 0009-0003-8346-490X

DOI <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2025-57-6>

УДК 341.3

Класифікація геноцидного зґвалтування як гендерно-обумовленого насильства у міжнародних збройних конфліктах

Постановка проблеми геноцидного зґвалтування як специфічного виду гендерно-обумовленого насильства у міжнародних збройних конфліктах. За статистичними даними Організації Об'єднаних націй (далі – ООН), одна з трьох жінок у світі стає жертвою насильницьких дій у різних проявах за свого життя. Найбільш негативним чинником, що запускає прогресування насильства проти жінок є нестабільні умови, серед яких військові конфлікти,

вимушені переміщення та стихійні лиха[1]. Одним із найпоширеніших видів гендерно-обумовленого насильства (далі – ГОН) у контексті збройного конфлікту є сексуальне насильство. Даний вид насильства включає різноманітні форми: зґвалтування, примусові проституцію, вагітність або стерилізацію, а також будь-які інші форми сексуального насильства щодо жінок.

Ключовим у дослідженні ГОН у збройних конфліктах є мета такого

діяння, що перетворює дії агресора з окремих випадків кримінальних злочинів на одну зі стратегій ведення війни. Метою сексуального насильства у такому контексті стає залякування певної етнічної групи, що є не лише проявом влади агресора, а й намаганням штучно виселити місцеве населення з певної території, а також може мати за ціль навіть знищення етнічної групи, зважаючи на типовий рівень народження дітей після жорстоких систематичних зґвалтувань на певній ізольованій території, найбільш яскравим прикладом чого є воєнні дії в колишній Югославії, Руанді, Судані, Конго [2]. За своїми ознаками систематичне сексуальне насильство під час збройних конфліктів межує з поняттям геноциду та породжує виникнення такої особливої форми кримінально-караного діяння як геноцидне зґвалтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, що стосуються геноцидного зґвалтування як специфічного виду гендерно-обумовленого насильства у міжнародних збройних конфліктах. Проблемам ГОН під час збройних конфліктів, зокрема сексуального насильства, присвячені дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Наукові розроблення, що стосуються цієї теми представлені за авторства: Грицанюк В.Г., Джоунс А., ДеБруе А., Дзигар Д.С., Загорько І.Г., Камардіна Ю.В., Мак-Кінон К., Політова А.С., Шварц С.

На нашу думку, більшість досліджень не враховують диференціації поняття «геноцидне зґвалтування», зупиняючись на висвітленні сексуального насильства як воєнного злочину та в контексті ретроспективи ряду судових рішень міжнародних трибуналів з визнання сексуального насильства під час збройної агресії складовою геноциду або злочином проти людяності, а також характеризують проблеми ГОН у цілому. Водночас, неналежно

мало уваги приділяється факторам класифікації даного виду насильства як розширення поняття геноциду як такого.

Метою цієї статті є дослідження особливостей класифікації геноцидного зґвалтування як особливого виду ГОН у міжнародних збройних конфліктах, проблема категоризації «геноцидного зґвалтування».

Для досягнення мети наукового дослідження, необхідне вирішення наступних **завдань**:

- дослідити поняття та класифікацію ГОН у контексті міжнародного гуманітарного права;
- проаналізувати юридичні наслідки сексуального насильства як форми ГОН під час міжнародних збройних конфліктів;
- визначити взаємозв'язок між гендерно вмотивованими зґвалтуваннями під час збройних конфліктів і геноцидом у формі поняття «геноцидне зґвалтування»;

Викладення основного матеріалу. ГОН є явищем, що напряду порушує основоположні права людини та концептуальні уявлення про них, оскільки включає різновекторні прояви фізичного, сексуального, психологічного, економічного насильства, що виникає на дискримінаційних засадах, а саме спрямоване на особу через її гендерну приналежність або гендерну ідентичність. Аналіз сутності та визначення ГОН у міжнародному праві дозволяє краще зрозуміти причини та наслідки цього явища і розробити ефективні механізми його попередження.

Вперше дефініцію ГОН було окреслено в Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (далі – CEDAW) у 1979. У Генеральній рекомендації № 19 (1992) Комітету CEDAW це поняття визначено як «насильство, спрямоване на жінку через її стать або таке, що непропорційно зачіпає жінок». Це визначення акцентує увагу на структурній

дискримінації, яка є основою ГОН [3]. Європейська конвенція про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством від 2011 року (далі – Стамбульська конвенція) розширює визначення, наголошуючи на історично нерівних владних відносинах між чоловіками та жінками. Згідно зі статтею 3 Стамбульської конвенції, ГОН визначається як «насильство, яке є проявом дискримінації жінок та порушенням прав людини» [4].

ГОН у своїй соціальній сутності об'єднує варіативні патріархально санкціоновані поведінки, дії, що спрямовані на людей, у першу чергу, через їхній гендер. Примітним є те, що цей вид насильства не лише порушує фізичну та психологічну недоторканність – це комплексне поняття, що здійснює вплив на права жінок загалом: громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права, а також права на мир і розвиток, які відносяться до прав третього покоління. ГОН та його наслідки є продовжуваними в часі завдяки своєму впливу на одиницю та суспільство загалом, адже, як результат, створює перешкоди для особистого і професійного розвитку, активної участі в житті суспільства. Найбільш ілюстративними є такі прояви ГОН під час воєнних конфліктів [5, с. 90–96].

Наразі немає юридичного закріплення сексуального насильства проти жінок складовою геноциду. Водночас, стать або гендер не належать до класифікації груп, проти яких можуть вчинятися геноцидальні дії. Відповідно до положень ст. 2 Конвенції про запобігання геноциду і покарання за нього, ухваленій ООН у 1948 р., геноцидом є дії, які здійснюються з наміром знищити, цілком або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку [6]. Міжнародні трибунали по Руанді та колишній Югославії, практика Міжнародного

кримінального суду у процесі доведення вчинення геноциду на тій чи іншій території неодноразово вказували на роль сексуального насильства проти жінок, коли воно стають не ізольованими окремими злочинами, не опортунізмом, а повномасштабним засобом для ведення війни та знищення й насильницького переміщення населення [7].

Однак питання класифікації сексуального ГОН у збройних конфліктах і проблеми судового доказування таких випадків існують не лише в теоретичній ретроспективній площині – російсько-українська війна, починаючи з окупації Донецької та Луганської областей, закінчуючи повномасштабною агресією РФ, актуалізує питання сексуального насильства як однієї з тактик агресора в українському середовищі. Задля справедливого притягнення РФ до відповідальності, зокрема, за акт, що становить геноцид, необхідне комплексне обґрунтування складових геноциду відносно українського контексту. Опитування та збір свідчень постраждалих від сексуального насильства під час війни є важкою задачею для правоохоронців і правозахисників, адекватні та актуальні протоколи все ще не розроблено, однак існуючі дані щодо звільнених від російських окупантів міст, дають підстави стверджувати, що останні використовують сексуальне насильство як стратегію ведення війни [8].

Слід зазначити, зважаючи на специфіку роботи з постраждалими від сексуального насильства, постає сумнів у можливості збору достатньої для доведення факту злочину проти людяності кількості матеріалів, адже ключовою у цій категорії злочинів є їхня масовість. Водночас, фундаментальною складовою геноциду є наявність наміру, а не результативність дій і їхнє поширення. Потреба в зміні теоретичної класифікації ГОН, вчиненого під час збройних конфліктів, полягає

в розбіжностях характеру та природи такого насильства та подібного, здійсненого в мирний час. Провідними ознаками в такому випадку є не лише спрямованість, а й жорстокість, агресивність, спосіб вчинення в поєднанні з катуванням, неналежними умовами утримання [9].

Зазначене наразі стратегічно вимагає інтенсифікації дослідження питання ГОН у правовому полі з метою розробки нових алгоритмів забезпечення виявлення випадків сексуального насильства під час воєнних дій, реагування та притягнення до відповідальності в міжнародних судових установах. У контексті справедливого та ефективного покарання постає питання перекваліфікації певних видів сексуального насильства під час воєнних дій з категорій воєнних злочинів, злочинів проти людяності в окремий вид геноциду.

Переважаю сексуальне насильство під час збройних конфліктів ідентифікується як злочин проти людяності. Відповідно до ст. 7 п. 1 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, «злочин проти людяності» означає будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено. Зокрема, до категорії таких виокремлено ґвалтування, сексуальне рабство, примусення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства [10]. Однак у такому варіанті сексуальне насильство розглядається або як ізольований злочин, або як один із багатьох проявів, що нівелює соціальну значущість такого діяння в масштабах збройної агресії.

У західній правовій доктрині вже існує сучасний дискурс зв'язку між зґвалтуванням і геноцидом, а також їхню взаємодію з гендерним

фактором. Більш того, деякі дослідники використовують термін «gendercide» – штучний неологізм на позначення геноцидного зґвалтування, прямого відповідника якому в українському полі немає. Це відносно новий термін, який використовується для аналізу геноциду через призму гендеру та дослідження становища певної статі в межах геноцидальних кампаній, та акцентує увагу на тому, що жінки стають жертвами геноцидних дій через дуальність свого статусу: як членкині групи та як представниці жіночого гендеру [11, с. 185–211]. Як і поняття ГОН, геноцидне зґвалтування підкреслює умови, в яких акт надміру впливає на певний гендер.

Засудження злочину потребує його належної ідентифікації, і у випадку геноцидного зґвалтування цей ключовий перший крок ще не було здійснено. Чітке включення зґвалтування до складу геноциду відіграє вирішальну роль у його визнанні та ефективній боротьбі з цим злочином. Розширення визначення геноциду шляхом класифікації зґвалтування як акту геноциду стане суттєвим кроком уперед у визнанні унікальної природи геноцидного зґвалтування як окремої форми насильства.

Визначення зґвалтування як геноцидального акту має ключове значення для його відмежування від інших форм насильства, особливо у випадках, коли такі злочини взаємопов'язані та переплітаються, що часто спостерігається в умовах геноциду. Це питання набуває особливої актуальності у контексті збройної агресії проти України. Юридична кваліфікація зґвалтувань, вчинених під час міжнародних конфліктів, може відповідати всім ознакам, які характеризують акти геноциду [12].

Висновки. Таким чином, вважаємо необхідним визначити наступні висновки нашого наукового дослідження, щодо класифікації геноцидного зґвалтування як специфічного

виду ГОН у міжнародних збройних конфліктах.

ГОН у контексті збройних конфліктів набуває особливої ваги та жорстокості, виступаючи не лише як інструмент індивідуального пригнічення, а як системна стратегія ведення війни, що використовується з політичних, етнічних, національних або релігійних мотивів. Особливо це стосується такого феномену, як геноцидне зґвалтування, що має не лише тілесні чи психологічні наслідки, але й несе загрозу існуванню цілого народу чи соціальної групи. Проведене дослідження підтверджує, що сексуальне насильство під час збройних конфліктів, яке здійснюється із ціллю знищення певної групи населення, повинне бути чітко визначене як акт геноциду.

Застосування сексуального насильства як стратегічного інструмента у війнах, особливо в рамках системного переслідування певних етнічних або національних груп, свідчить про необхідність перегляду усталених правових підходів. Міжнародні судові інституції, такі як Трибунали з питань геноциду в Руанді та колишній Югославії, уже визнали геноцидний характер зґвалтування в окремих випадках. Однак, на загальнононормативному рівні, досі відсутнє закріплення зґвалтування як окремої категорії геноцидного акту, що створює суттєві труднощі в кваліфікації злочинів та у забезпеченні справедливого судочинства.

Наявні міжнародно-правові акти, зокрема Римський статут та Конвенція про запобігання геноциду, містять значні прогалини щодо ГОН. Це підкреслює потребу в оновленні міжнародного законодавства, зокрема в розширенні переліку дій, що можуть бути визнані геноцидними. Інтеграція поняття геноцидного зґвалтування у правову практику сприятиме усуненню юридичних колізій та дозволить

забезпечити більш повний захист постраждалих.

Враховуючи динамічні трансформації сучасних збройних конфліктів, особливо у випадку російсько-української війни, постає гостра необхідність адаптації міжнародного права до нових викликів. Сексуальне насильство, яке фіксується на деокупованих територіях України, виявляє ознаки системності, свідомої організації та цілеспрямованості проти українського населення, що відповідає критеріям геноциду, передбаченим у міжнародних правових актах. У цьому контексті класифікація таких дій виключно як воєнних злочинів чи злочинів проти людяності є недостатньою та несправедливою.

Окрема увага має бути приділена методології збору доказів у справах про сексуальне насильство. Через стигматизацію, страх, психологічну травму й недостатній рівень довіри до інституцій, постраждалі часто не повідомляють про факти злочинів. У результаті це ускладнює юридичне доведення, особливо в категорії геноцидних дій. Саме тому необхідним є впровадження чутливих протоколів розслідування, які би враховували психологічні, етичні та процесуальні аспекти роботи з жертвами ГОН.

Включення зґвалтування як окремої шостої категорії геноцидальних дій у міжнародне право сприятиме кращому виявленню, розслідуванню та покаранню таких злочинів. Це дозволить покращити захист жертв та запровадити ефективні механізми запобігання ГОН у збройних конфліктах. Це рішення має не лише юридичне, але й глибоке етичне, соціальне та політичне значення, що дозволить посилити відповідальність агресора, відновити гідність жертв і зміцнити механізми запобігання подібним злочинам у майбутньому.

Отже, необхідним є подальший розвиток теоретичних та правових

аспектів визначення ГОН у воєнних умовах, створення спеціалізованих міжнародних норм щодо сексуального насильства як злочину геноциду, а також розробка ефективних механізмів притягнення до відповідальності винних у його вчиненні.

Список використаних джерел

1. Women of the world, unite! URL: <https://interactive.unwomen.org/multimedia/timeline/womenunite/en/index.html#/> (дата звернення: 11.03.2025)
2. Brouwer A.M. Supranational Criminal Prosecution of Sexual Violence: The ICC and the Practice of the ICTY and the ICTR. 2005. URL: https://www.researchgate.net/publication/237140130_Supranational_Criminal_Prosecution_of_Sexual_Violence_The_ICC_and_the_Practice_of_the ICTY_and_the ICTR (дата звернення: 11.03.2025)
3. UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW), CEDAW General Recommendation No. 19: Violence against women. 1992. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/cedaw/1992/en/96542> (дата звернення: 11.03.2025)
4. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Council of Europe Treaty Series No. 210. URL: <https://rm.coe.int/168008482e> (дата звернення: 11.03.2025)
5. Заवортюк І.Г. Генеза заборони вчинення сексуального і гендернообумовленого насильства, пов'язаного з конфліктом, у міжнародному гуманітарному праві. Visegrad Journal on Human Rights. 2020. № 1. С. 90-96. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/01/Vyshegrad-1_2020_Tom-4.pdf (дата звернення: 11.03.2025)
6. Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide. United Nations Audiovisual Library of International Law. 2008. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/cppcg/cppcg_ph_e.pdf (дата звернення: 11.03.2025)
7. Ackerman J., O'Sullivan E. Practice and Procedure of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: With Selected Materials from the International Criminal Tribunal for Rwanda. Kluwer Law International. 2000. URL: https://arizonaprimo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/p5944r/01UA_ALMA21488003610003843 (дата звернення: 11.03.2025)
8. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. 2023. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A-78-540-AEV.pdf> (дата звернення: 11.03.2025)
9. Schwartz S. Wartime Sexual Violence as More than Collateral Damage: Classifying Sexual Violence as Part of a Common Criminal Plan in International Criminal Law. UNSW Law Journal 40(1). 2017. URL: <https://doi.org/10.53637/LCCM3260> (дата звернення: 11.03.2025)
10. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 11.03.2025)
11. Jones A. Gendercide and genocide. Journal of Genocide Research, 2(2). 2000. с. 185–211. <https://doi.org/10.1080/713677599> (дата звернення: 11.03.2025)
12. Stavrou C. Genocidal rape: unum crimen sine lege Recognising rape as an act of genocide. Global Campus Europe: EMA. 2023. URL: <http://dx.doi.org/10.25330/2616> (дата звернення: 11.03.2025)

Ігошин М. М., Майорова А. А. Класифікація геноцидного зґвалтування як гендерно-обумовленого насильства у міжнародних збройних конфліктах

Досліджується явище геноцидного зґвалтування як окремої форми гендерно-обумовленого насильства в умовах міжнародних збройних конфліктів. У ній розглядаються правові аспекти кваліфікації цього злочину відповідно до норм міжнародного права. Увагу приділено розмежуванню між геноцидним зґвалтуванням та іншими формами воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Обґрунтовується необхідність включення

зґвалтування як окремої категорії геноцидних дій, що дозволить ефективніше переслідувати винних, усунути правові невизначеності та сприятиме розширенню правового підходу до захисту жертв геноциду.

Наголошується, що геноцидне зґвалтування не є випадковим актом сексуального насильства, а цілеспрямованим інструментом геноциду, що використовується для систематичного знищення певної етнічної, національної чи релігійної групи. Зґвалтування в цьому контексті застосовується стратегічно – не лише як метод терору та приниження, а й як засіб руйнування репродуктивної та соціальної структури спільноти. Таким чином, геноцидне зґвалтування є одночасно інструментом і символом ширшого наміру геноциду, що відрізняє його від інших злочинів, зокрема воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Геноцидне зґвалтування посягає на фізичну та психологічну цілісність осіб з метою знищення ідентичності та існування певної групи.

Підкреслюється нагальність перегляду міжнародно-правових підходів до геноцидного зґвалтування як окремої та надзвичайно тяжкої форми насильства. Включення зґвалтування до переліку геноцидних дій дозволить не лише оптимізувати процеси правосуддя, а й забезпечити належне покарання таких злочинів згідно з нормами міжнародного права. Крім того, такий підхід сприятиме глибшому розумінню ролі гендерно зумовленого насильства у конфліктах та розвитку комплексних механізмів його запобігання та реагування.

Наголошується на необхідності зміни міжнародно-правового підходу до геноцидного зґвалтування та закликається до створення більш ефективних систем запобігання і покарання. Ці кроки є ключовими для зміцнення системи міжнародного правосуддя та боротьби з гендерно зумовленими злочинами у збройних конфліктах. Усвідомлення повного масштабу геноцидного зґвалтування дозволить міжнародній спільноті більш ефективно й справедливо реагувати на такі злочини, забезпечуючи підтримку жертвам та притягнення винних до відповідальності.

Ключові слова: гендерно-обумовлене насильство, геноцидне зґвалтування, міжнародні збройні конфлікти, злочин проти людяності, геноцид.

Igoshin M., Maiorova A. Classification of genocidal rape as gender-based violence in international armed conflicts

The phenomenon of genocidal rape as a separate form of gender-based violence in international armed conflicts is investigated. It examines the legal aspects of the qualification of this crime in accordance with the norms of international law. Attention is paid to the distinction between genocidal rape and other forms of war crimes and crimes against humanity. The need to include rape as a separate category of genocidal acts is substantiated, which will allow for more effective prosecution of perpetrators, eliminate legal uncertainties and contribute to the expansion of the legal approach to the protection of genocide victims. It is emphasized that genocidal rape is not a random act of sexual violence, but a purposeful tool of genocide used for the systematic destruction of a certain ethnic, national or religious group. Rape in this context is used strategically – not only as a method of terror and humiliation, but also as a means of destroying the reproductive and social structure of the community. Thus, genocidal rape is both an instrument and a symbol of the broader intent of genocide, which distinguishes it from other crimes, in particular war crimes and crimes against humanity. Genocidal rape encroaches on the physical and psychological integrity of individuals with the aim of destroying the identity and existence of a particular group.

The urgency of reviewing international legal approaches to genocidal rape as a separate and extremely serious form of violence is emphasized. The inclusion of rape in the list of genocidal acts will not only optimize justice processes, but also ensure the appropriate punishment of such crimes in accordance with international law. In addition, such an approach will contribute to a deeper understanding of the role of gender-based violence in conflicts and the development of comprehensive mechanisms for its prevention and response.

The need to change the international legal approach to genocidal rape is emphasized and calls for the creation of more effective systems of prevention and punishment. These steps are key to strengthening the international justice system and combating gender-based crimes in armed conflict. Understanding the full extent of genocidal rape will allow the international community to respond more effectively and fairly to such crimes, providing support to victims and holding perpetrators accountable.

Key words: gender-based violence, genocidal rape, international armed conflicts, crime against humanity, genocide.

Мирон Стан,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Навчально-наукового інституту права та політології
Українського державного університету імені
Михайла Драгоманова
ORCID: 0009-0000-1998-1935

DOI <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2025-57-7>

УДК 341.645:341.231.14-056.26

Аналіз судової практики Європейського суду з прав людини в контексті забезпечення права на справедливий суд для осіб з інвалідністю

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) (надалі – «Конвенція») [1] не містить окремих норм, що захищають права осіб з інвалідністю. Але незважаючи на це, судова практика Європейського суду з прав людини (надалі – «ЄСПЛ», «Суд») включає в себе судові справи щодо захисту прав осіб з інвалідністю. Порушення прав цієї групи людей розглядається у контексті порушення загальних прав людини, що закріплені в Конвенції. Аналіз судової практики ЄСПЛ, зокрема, у галузі прав осіб з інвалідністю, є дуже важливим, оскільки Конвенція є одним з ключових нормативно-правових документів у сфері прав людини і джерелом права в Європі та Україні. У своїх рішеннях ЄСПЛ часто встановлює настанови та критерії захисту прав осіб, форми та методи такого захисту. Що стосується осіб з інвалідністю, важливість

судової практики ЄСПЛ щодо захисту прав відповідної групи осіб підтверджується тим фактом, що є багато рішень, що стосуються розгляду порушення прав осіб з інвалідністю. Такі рішення є щодо багатьох статей Конвенції, зокрема 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 14 та інших [2].

Однак, важливо зазначити, що не всі аспекти життя осіб з інвалідністю розглядаються ЄСПЛ. Так, у справі «Бота проти Італії», Суд встановив, що забезпечення доступності пляжів у віддаленій від заявника місцевості не стосувалось «міжособистісних відносин, на стільки широких і не визначених, що не могло бути ніякого мислимого зв'язку між заходами, яких закликали вжити державу, і приватним життям заявника» [3]. Іншими словами, Суд визначив, що вимоги заявника щодо необхідних дій держави є непропорційними меті, для якої вони мали б бути здійснені. Варто зазначити, що дане

рішення не узгоджується із статтею 30 Конвенції про права осіб з інвалідністю [4], але така неузгодженість пояснюється тим, що даний документ був прийнятий через вісім років після прийняття відповідного рішення.

У даній статті буде проаналізовано судову практику ЄСПЛ в контексті розгляду справ щодо забезпечення права на справедливий суд, що закріплене у статті 6 Конвенції, для осіб з інвалідністю, оскільки порушення цього права суттєво впливає на життя таких осіб. Стаття 13 Конвенції про права осіб з інвалідністю також закріплює відповідне право для осіб з інвалідністю. Окрім того, ратифікація Конвенції про права осіб з інвалідністю також вплинула на судову практику ЄСПЛ. Ключовим аспектом даного дослідження є питання забезпечення права на доступність для осіб з інвалідністю у контексті забезпечення права на справедливий суд, що включає в себе, як доступність фізичного середовища, так і доступність інформації.

Окремі питання за досліджуваною тематикою, зокрема, питання захисту правового забезпечення прав і свобод людини досліджувала Гавронська Т.В. [5], питання права на справедливий судовий розгляд розглядали Андрусишин Б.І., Білозоров Є.В., Опольська Н.М., Купіна Л.Ф. та Токарчук О.В., [6], питання права осіб з інвалідністю на безоплатну правничу допомогу, як елемент доступу до правосуддя досліджував Кувіла О.І. [7]. Разом з тим, комплексне дослідження судової практики ЄСПЛ щодо статті 6 Конвенції в контексті забезпечення права на справедливий суд для осіб з інвалідністю відсутнє.

Право на справедливий суд закріплене у статті 6 Конвенції, є комплексним концептом. Воно включає в себе інституційні та процедурні вимоги. Право на справедливий суд передбачає, серед іншого, доступ до суду [8].

Доступ до суду означає забезпечення можливості звернення до суду. Бар'єри (фізичні, інформаційні, інституційні) перешкоджають особам з інвалідністю отримати доступ до суду. Саме тому, стаття 13 Конвенції про права осіб з інвалідністю, зобов'язує Держави-учасниці забезпечити ефективний доступ до правосуддя для осіб з інвалідністю [4].

Судова практика ЄСПЛ щодо забезпечення права на справедливий суд шляхом забезпечення доступності для осіб з інвалідністю є малочисельною.

Ці справи стосуються, зокрема, порушення права на справедливий суд шляхом позбавлення заявника дієздатності без його відома, і як наслідок неможливості ним самотійно захищати свої права в суді [9]; порушення права на справедливий суд шляхом відмови у відкритті провадження у справі про поновлення дієздатності обмежено дієздатної особи [10]; існування в процесуальному законодавстві норми, яка виключає право на подання заяви про поновлення цивільної дієздатності [11]. Тобто згадані судові рішення стосуються у першу чергу питання цивільної дієздатності особи та її можливість участі у судовому процесі.

Та разом з тим, судова практика ЄСПЛ містить рішення, що стосується забезпечення права на доступність фізичного середовища у контексті забезпечення права на справедливий суд для осіб з інвалідністю, зокрема, «Фаркаш проти Румунії» [12]. У цій справі заявник – особа з інвалідністю, яка була підтверджена довідкою, виданою Румунським медичним інститутом. Його інвалідність пов'язана з опорно-руховим апаратом (м'язовою) дистрофією, що впливає на його мобільність.

Справа стосувалась неможливості заявника отримати доступ до будівлі суду для того, щоб подати заяву про

оскарження розірвання його трудового договору. Заявник також скаржився на тривалу недоступність будівель, у яких надають соціальні послуги [12]. Через ці перепони заявник був обмежений у своєму пересуванні і не мав змоги скористатись своїм правом на доступ до суду та соціальними послугами.

У відповідь румунський уряд зазначив, що скарга заявника щодо недоступності будівлі суду є необґрунтованою, оскільки для доступу до будівлі суду заявнику довелося подолати фізичні перешкоди, які він долав дістаючись до місця своєї роботи [12]. Тобто уряд стверджував, що насправді заявник міг отримати доступ до будівлі суду. Що стосується доступності соціальних послуг, то уряд заявив, що заявник мав змогу користуватись послугами поштового оператора і що він не клопотав про допомогу у отриманні доступу до інших будівель, в яких надаються соціальні послуги.

У своєму рішенні Суд підкреслив, що фактична наявність фізичних бар'єрів, які перешкоджають у доступі до будівлі суду можуть порушувати права, закріплені в Конвенції. У цьому випадку неможливість заявника відкрити провадження у справі через недоступність будівлі суду може бути визначена як фактична перешкода, що порушує право на доступ до суду за відсутності альтернативних способів відкриття провадження у справі. Держави зобов'язані використовувати альтернативні засоби забезпечення такого права. При їх визначенні держави наділені простором обдумування «margin of appreciation». У таких випадках Суд оцінює, чи досягне застосування такого альтернативного засобу легітимної мети і чи існує розумний зв'язок пропорційності між застосованими засобами і переслідуюваною метою [12]. У цій справі Суд не оцінював доступність будівель, про якій йшлося у скарзі. Зазначається, що у заявника була альтернатива у вигляді

відкриття провадження за допомогою поштової служби. На основі цих фактів суд визнав заяву неприйнятною (явно необґрунтованою) за пунктом 1 статті 6 Конвенції [12].

Аналізуючи цю справу можна зробити висновок, що загальна позиція Суду полягає у тому, що держави можуть не забезпечувати доступ до будівель судів, якщо існують альтернативні способи забезпечення права на справедливий суд для осіб з інвалідністю. Такі альтернативні способи повинні відповідати законній меті та підтримувати розумний баланс пропорційності між застосовуваними засобами та переслідуюваною метою.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що забезпечення доступності будівель судів за рішенням ЄСПЛ не є обов'язковим за певних умов. Такий підхід не відповідає Конвенції про права осіб з інвалідністю, яка спрямована на повне включення осіб з інвалідністю у суспільне життя. Заявник також наголошував на недоступності громадських будівель, як на перешкоді для здійснення ним своїх прав, зокрема, права на справедливий суд. Важливо зазначити, що обставини цієї справи виникли до прийняття Конвенції про права осіб з інвалідністю і Суд не посилався на її норми у своєму рішенні. Правовою основою для прийняття рішення стали положення національного законодавства та Рекомендації Комітету Міністрів № R (92) 6 від 09 квітня 1992 року про узгоджену політику щодо людей з обмеженими можливостями та Рекомендація 1185 (1992) від 07 травня 1992 року, прийнята Парламентською Асамблеєю Ради Європи про політику реабілітації людей з обмеженими можливостями. Румунський уряд ратифікував Конвенцію про права осіб з інвалідністю лише через рік після згаданого рішення ЄСПЛ [13]. Тобто є підстави стверджувати, що даний підхід Суду може бути переглянутий

у подальших рішеннях, щоб відповідати меті Конвенції про права осіб з інвалідністю. У такому випадку право на доступність буде визначено, як одне з основоположних прав осіб з інвалідністю, а недоступність будівлі суду – як порушення права на справедливий суд.

Іншою справою щодо порушення права на справедливий суд у контексті права на доступність для осіб з інвалідністю є «Зехналова і Зехнал проти Чеської Республіки» [14]. У своєму зверненні до Суду заявники скаржились на те, що через недоступність більшості будівель, у тому числі районного суду, у їхньому населеному пункті вони не можуть реалізувати свої права і, таким чином, зазнають дискримінації на підставі свого фізичного стану (інвалідності). Заявник стверджував, що держава не виконала своїх позитивних зобов'язань щодо дотримання національного законодавства щодо громадських будівель. Законодавство зобов'язує Чеську Республіку забезпечити доступність громадських будівель для людей з обмеженою мобільністю (маломобільних груп населення). Невиконання державою цих зобов'язань порушило право заявників, передбачене статтею 8 Конвенції. «Уряд стверджував, що тлумачення заявниками національного законодавства було неправильним, а їхні твердження необґрунтованими та неправдивими» [14]. Представники уряду зазначили, що норми національного законодавства щодо вимог доступності стосується лише тих будівель, які були зведені після набрання чинності відповідного законодавства, і що заявники не надали конкретного переліку недоступних будівель і не вказали прямого зв'язку між недоступністю будівель у кожному конкретному випадку та впливом цієї недоступності на приватне життя заявників [14]. Натомість, районна адміністрація визначила будівлі, які підпадають під

дію відповідного законодавства, та вжила відповідних заходів для перевірки цих будівель на відповідність вимогам законодавства.

Позиція Суду полягає у тому, що стаття 8 може бути порушена лише в тому випадку, якщо «відсутність доступу до громадських та інших будівель впливає на життя людини таким чином, що перешкоджає її праву на особистий розвиток і праву встановлювати і розвивати відносини із іншими людьми і зовнішнім світом. За таких обставин держава може мати позитивне зобов'язання забезпечити доступ до відповідних будівель» [14]. У цій справі Суд встановив, що перелік будівель, наданий заявниками, був досить великим і що не було прямого зв'язку між недоступністю цих будівель та їхнім впливом на життя заявників. Бездіяльність національних органів влади також не була доведена, оскільки ситуація з доступністю будівель покращувалась, що підтвердили самі заявники. На цій підставі заяву було відхилено, як «несумісну *ratione materiae* (предметна несумісність) з положеннями Конвенції» [14].

Хоча ця справа стосувалась заявки про порушення статті 8 Конвенції, вона є важливою для забезпечення права на доступність для осіб з інвалідністю в цілому. Так, Суд встановив, що недоступність будівель може бути визначена як порушення прав людини, закріплених у Конвенції, якщо така недоступність впливає на приватне життя людини, її зв'язок із зовнішнім світом. При цьому має бути встановлений зв'язок між недоступністю та відсутністю/погіршенням/неможливістю забезпечення достатньої реалізації прав людини особами із числа маломобільної групи населення (у тому числі осіб з інвалідністю). На думку автора, такий самий підхід може бути використаний за аналогією до права на справедливий суд. Тобто, недоступність будівлі може

порушувати право на справедливий суд, якщо така недоступність безпосередньо впливатиме на можливість маломобільних груп населення реалізувати своє право на справедливий суд. Ця справа також важлива тим, що вона встановлює спосіб захисту права на доступність. Так, Суд вказує, що на порушення права на доступність не можна посилались в загальних рисах, посиляючись на загальні положення закону [14]. Тобто, кожен факт порушення права на доступність має бути доведений. Що означає, що наприклад, має бути доведена недоступність кожної окремої будівлі для особи, яка заявляє про її недоступність, а також те, що така недоступність безпосередньо впливає на можливість цієї особи свої права на рівні з іншими особами.

Крім того, на основі аналізу цього рішення можна підкреслити, що забезпечення доступності є тривалим процесом, тому факт недоступності будівлі не завжди може свідчити про порушення права на доступ з боку національних органів влади. У таких випадках оцінюється, коли будівля була збудована – до чи після введення в дію законодавства, що встановлює вимоги доступності будівель, або чи були вжиті заходи для забезпечення дотримання вимог доступності, якщо будівля була збудована після набуття чинності відповідного законодавства, що встановлює вимоги доступності для будівель, тобто, в більш широкому трактуванні, чи відповідає будівля принципам універсального дизайну, вимогам державних будівельних норм, або чи були вжиті заходи щодо реконструкції будівлі з метою її приведення у відповідність вимогам доступності, тобто чи було здійснено розумне пристосування у разі, якщо це можливо.

Якщо порівнювати цю справу із справою «Фаркаш проти Румунії», то слід зазначити, що обидві справи розглядались до прийняття Конвенції про права осіб з інвалідністю. Однак,

на відміну від справи «Фаркаш проти Румунії», у справі «Зехналова і Зехнал проти Чеської Республіки» національне законодавство містило норми, які передбачали право на доступність до громадських будівель.

По суті, це право, що закріплене в законодавстві Чеської Республіки, дуже близьке (схоже) до закріпленого у Конвенції про права осіб з інвалідністю права на доступність, з тією різницею, що воно може бути застосоване лише до фізичного оточення (громадських будівель). Тобто, у справі «Зехналова і Зехнал проти Чеської Республіки» Суд спирався на законодавство, близьке до положень Конвенції про права осіб з інвалідністю. Саме тому є підстави вважати, що в майбутніх справах щодо доступності будівель суду, аналогічних справі «Фаркаш проти Румунії» рішення Суду будуть іншими, з огляду на норми Конвенції про права осіб з інвалідністю, а саме закріплення у ній права на доступність.

Попередні справи стосувались доступності фізичного середовища, але прецедентне право ЄСПЛ містить також справу, щодо доступу до правосуддя для осіб з інтелектуальною формою інвалідності. У справі «Р.П. та інші проти Сполученого Королівства» [15] заявниця скаржилась на те, що призначення офіційного адвоката для виступу від її імені у суді порушило її право на справедливий суд. Вона стверджувала, що їй не було роз'яснено у доступній формі можливість оскарження звіту клінічного психолога, в якому він дійшов висновку, що заявниця не зможе представляти себе в суді і що їй необхідно призначити офіційного представника у судовому процесі. Заявниця також стверджувала, що її адвокат не повинен був «діяти, як її офіційний представник, в той час, як вона не погоджувалась зі звітом клінічного психолога щодо її дієздатності та не отримувала окремої юридичної консультації» [15]. Також

заявниця стверджувала, що її офіційний представник мав конфлікт інтересів, оскільки він ймовірно вважав, що його роль полягає у забезпеченні найкращих інтересів дитини заявниці, право на піклування про яку Р.П. оскаржувала у суді. В результаті заявниця була позбавлена захисту, оскільки ніхто не виступав від її імені.

Уряд заперечував проти аргументів заявниці і заявив, що з самого початку суд виходив з презумпції дієздатності сторін і що рішення про позбавлення заявниці дієздатності ґрунтувалось на медичних доказах [15]. Стверджувалось, що заявниця була проінформована про всі деталі медичного клінічного висновку психолога щодо її здатності самостійно брати участь у судовому провадженні самостійно. Однак заявниця не висловила жодних заперечень щодо цього висновку [15]. Заявниця заявила про своє бажання оскаржити призначення офіційного представника за два дні до винесення остаточного рішення у справі щодо встановлення опіки над дитиною заявниці. Оскільки оскарження цього призначення могло негативно вплинути на благополуччя дитини, у його задоволенні було відмовлено. Щодо ймовірного захисту інтересів дитини, а не заявника, уряд заявив, що посадова особа не повинна розмежовувати інтереси дитини та батьків, а тому представляла інтереси як батьків, так і дитини, вважаючи, що вони є нероздільними [15]. «Офіційний адвокат вжив всіх належних заходів для того, щоб суд знав про побажання Р.П. Однак було б недоречно з його боку більш наполегливо відстоювати її позицію або стверджувати те, що не було достатньо аргументовано» [15].

Позиція Суду у цьому провадженні, що право на доступність до суду не є абсолютним і може розглядатись як таке, що підлягає обмеженням. Ці обмеження регулюються державою

і можуть змінюватись залежно від часу, місця, потреб і ресурсів громади або окремих осіб [15]. Було також зазначено, що у справах, які стосуються осіб з інвалідністю, національні суди користуються простором обдумування «margin of appreciation». Також було підкреслено, що Конвенція про права осіб з інвалідністю вимагає від держав забезпечити розумне пристосування для осіб з інвалідністю. У світлі Конвенції про права осіб з інвалідністю Суд вважає, що відповідне коригування у цій справі (призначення офіційного представника) було необхідним для забезпечення права на справедливий судовий розгляд (права на доступ до судового розгляду).

У своєму рішенні Суд також застосував вимоги щодо викладення інформації по справі у доступній формі для осіб з інвалідністю: «Будь-який засіб оскарження може бути ефективним лише в тому випадку, якщо особі, всі обставини, наслідки та способи оскарження призначення захисника чітко роз'яснені мовою, яка відповідає її рівню розуміння» [15]. Іншими словами, однією з вимог пункту 1 статті 6 Конвенції є надання інформації про можливість оскарження рішень органів державної влади (у тому числі національних судів) у спосіб, доступний для осіб з інвалідністю, який відповідає їхньому рівню розуміння. У цій справі Суд встановив, що заявниця була проінформована про те, що їй призначено офіційного представника, про порядок представництва її інтересів у суді та про можливість узгодження або оскарження дій такого представника у відповідний (доступний) спосіб.

Що стосується представництва інтересів дитини, а не матері, Суд встановив, що те, що офіційний представник міг діяти в інтересах К.П., жодним чином не порушувало прав заявниці, оскільки її погляди на справу були доведені до відома національного

суду [15]. На підставі цих фактів Суд вважає, що порушення статті 6 Конвенції не було.

Ця справа є важливою, оскільки встановлює декілька принципів реалізації права на справедливий суд для осіб з інвалідністю. Це, зокрема, обов'язок держав використовувати розумне пристосування для забезпечення права на справедливий суд; обов'язок доносити до осіб з інвалідністю всю інформацію про здійснення правосуддя в доступному (зрозумілому) форматі; можливість призначення представника особи з інвалідністю у випадках, коли це необхідно, навіть за незгоди самої особи з інвалідністю. Крім того, ця справа показала, що норми та принципи, закріплені у Конвенції про права осіб з інвалідністю, широко застосовуються Судом. А також, що Суд змінювати та вдосконалювати свою практику щодо права на справедливий суд у контекст права на доступність для осіб з інвалідністю. Підкреслив своєю позицією, що обмеження доступу можуть змінюватись відповідно до вимог часу та суспільства. На думку автора, до цих категорій належить і право на доступність (до фізичного середовища – будівель суду, та інформації – її надання в доступному форматі).

Узагальнюючи викладене, можна зазначити, що судова практика ЄСПЛ щодо права на справедливий суд в контексті забезпечення права на доступність для осіб з інвалідністю є малочисельною. Також можна стверджувати, що вона не є однорідною. Вона відрізняється в залежності від того, коли розглядалась справа – до моменту прийняття державою відповідачем Конвенції про права осіб з інвалідністю, чи після. Рішення, прийняті до прийняття Конвенції про права осіб з інвалідністю переважно не відображали право на доступність для осіб з інвалідністю у сфері забезпечення права на справедливий

суд. Це пов'язано, насамперед, із відсутністю відповідного міжнародного і національного законодавства. Прикладом може слугувати справа «Фаркаш проти Румунії». Рішення у справі «Зехналова і Зехнал проти Чеської Республіки» також було прийняте до моменту прийняття Чеською Республікою Конвенції про права осіб з інвалідністю, але в національному законодавстві існували норми, що регулювали право на доступність для осіб з інвалідністю, тому рішення Суду відрізнялось від попередніх. Рішення, прийняті вже після прийняття Конвенції про права осіб з інвалідністю, відображають право на доступність.

Існуюча судова практика ЄСПЛ дозволяє узагальнити кілька важливих правил встановлених судом: держави можуть не забезпечувати доступ до будівель суду, якщо існують альтернативні способи забезпечення права на справедливий суд (повинні відповідати легітимній меті та зберігати розумний баланс пропорційності між застосовними засобами та переслідуваною метою); недоступність будівель може бути визначена, як порушення прав людини, закріплених у Конвенції, якщо така недоступність впливає на приватне життя людини, її зв'язок із зовнішнім світом; держава зобов'язана забезпечити донесення до осіб з інвалідністю всю інформацію про здійснення правосуддя у доступному (зрозумілому) форматі.

З урахуванням того, що закріплення права на доступність для осіб з інвалідністю на міжнародному і національному рівні відбулись відносно нещодавно, а також враховуючи те, що зазвичай, від моменту порушення прав людини до моменту винесення рішення ЄСПЛ проходять роки, то перспективи подальших досліджень з питання аналізу рішень ЄСПЛ, запропонованих Судом форм, засобів і методів, забезпечення захисту обумовлених у цій статті прав є значними.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 18.01.2025).
2. Factsheet – Persons with disabilities and the European Convention on Human Rights. Брюсель, 2024. 41 р. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Disabled_ENG (дата звернення: 22.01.2025).
3. Рішення Європейського суду з прав людини від 24.02.1998 у справі № 21439/93. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:\[%22002-7744%22%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:[%22002-7744%22%7D) (дата звернення: 01.02.2025).
4. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 13.12.2006 : станом на 19 черв. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 02.02.2025).
5. Гавронська Т. В. Правове забезпечення прав і свобод людини в правових системах світу : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 198 с.
6. Right to a fair trial in extraordinary conditions / B. Andrusyshyn et al. *The age of human rights journal*. 2023. No. 20. P. e7539. URL: <https://doi.org/10.17561/tahrj.v20.7539> (date of access: 05.02.2025).
7. Kuvila O. I. The right of persons with disabilities to free legal aid as an element of access to justice. *Analytical and comparative jurisprudence*. 2024. No. 6. P. 589–593. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.96> (date of access: 08.02.2025).
8. Guide on article 6 of the european convention on human rights. *EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHT*. URL: <https://rm.coe.int/1680700aaf> (date of access: 05.02.2025).
9. Рішення Європейського суду з прав людини від 27.06.2008 у справі № 44009/05. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22display%22:\[%220%22%2C%22languageisocode%22:\[%22ENG%22%2C%22appno%22:\[%2244009/05%22%2C%22documentcollectionid2%22:\[%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:\[%22001-85611%22%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22display%22:[%220%22%2C%22languageisocode%22:[%22ENG%22%2C%22appno%22:[%2244009/05%22%2C%22documentcollectionid2%22:[%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:[%22001-85611%22%7D) (дата звернення: 08.02.2025).
10. Рішення Європейського суду з прав людини від 29.06.2010 у справі № 36760/06. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:\[%22ENG%22%2C%22appno%22:\[%2236760/06%22%2C%22documentcollectionid2%22:\[%22ADMISSIBILITY%22%2C%22itemid%22:\[%22001-99998%22%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:[%22ENG%22%2C%22appno%22:[%2236760/06%22%2C%22documentcollectionid2%22:[%22ADMISSIBILITY%22%2C%22itemid%22:[%22001-99998%22%7D) (дата звернення: 09.02.2025).
11. Рішення Європейського суду з прав людини від 30.08.2013 у справі № 49069/11. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:\[%22001-119975%22%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:[%22001-119975%22%7D) (дата звернення: 09.02.2025).
12. Рішення Європейського суду з прав людини від 05.06.2018 у справі № 30502/05. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:\[%22001-183383%22%7D](http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:[%22001-183383%22%7D) (дата звернення: 11.02.2025).
13. UNTC. *United Nations Treaty Collection*. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&clang=en (date of access: 26.02.2025).
14. Рішення Європейського суду з прав людини від 14.05.2002 у справі № 38621/97. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:\[%22ENG%22%2C%22appno%22:\[%2238621/97%22%2C%22documentcollectionid2%22:\[%22ADMISSIBILITY%22%2C%22itemid%22:\[%22001-23341%22%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:[%22ENG%22%2C%22appno%22:[%2238621/97%22%2C%22documentcollectionid2%22:[%22ADMISSIBILITY%22%2C%22itemid%22:[%22001-23341%22%7D) (дата звернення: 20.02.2025).
15. Рішення Європейського суду з прав людини від 09.01.2013 у справі № 38245/08. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:\[%22001-113391%22%7D](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:[%22001-113391%22%7D) (дата звернення: 11.03.2025).

Стан М. Р. Аналіз судової практики Європейського суду з прав людини в контексті забезпечення права на справедливий суд для осіб з інвалідністю

У статі проаналізовано судову практику Європейського суду з прав людини в контексті забезпечення права на справедливий суд для осіб з інвалідністю. Визначено, що

незважаючи на відсутність прямих норм про права осіб з інвалідністю у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами), вивчення та аналіз судової практики ЄСПЛ з зазначеного питання є надзвичайно важливим. Встановлено, що право на справедливий суд, що закріплене у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод включає в себе інституційні та процедурні вимоги, однією з яких є вимога щодо забезпечення доступу до суду. Автором визначено, що забезпечення доступу до суду, для осіб з інвалідністю, означає забезпечення доступності, як фізичного середовища, так і доступності інформації. За результатами аналізу судової практики Європейського суду з прав людини автор дійшов до висновку, що більшість справ щодо забезпечення права на справедливий суд для осіб з інвалідністю стосуються розгляду питання цивільної дієздатності осіб з інвалідністю. Разом з тим, визначено, що судова практика ЄСПЛ також справи, які пов'язані з розглядом питань забезпечення доступності фізичного середовища (будівлі суду) та доступності інформації про судове провадження. До таких справ відносяться «Фаркаш проти Румунії», «Зехналова і Зехнал проти Чеської Республіки» та «Р.П. та інші проти Сполученого Королівства». Справа «Зехналова і Зехнал проти Чеської Республіки» розглядалась на предмет порушення статті 8 Конвенції, але висновки сформульовані у ній стосуються також статті 6. Аналіз зазначених справ дозволив виокремити позицію Суду з певних питань. Так, ЄСПЛ встановив, що: кожен окремий факт порушення права на доступність має бути доведений; що право на доступність до суду не є абсолютним, і може підлягати обмеженням; що у справах, які стосуються осіб з інвалідністю, національні суди користуються простором обдумування «margin of appreciation»; що інформація про справу має бути надана особам з інвалідністю у доступний для них спосіб осіб; що у держав є обов'язок обов'язок використовувати розумне пристосування для забезпечення права на справедливий суд для осіб з інвалідністю. Автором сформовано висновки за результатами дослідження та запропоновано напрям подальших досліджень.

Ключові слова: особи з інвалідністю, ЄСПЛ, Конвенція про права осіб з інвалідністю, право на справедливий суд, право на доступність, судова практика.

Stan M. Analysis of the case law of the European Court of Human Rights in the context of ensuring the right to a fair trial for persons with disabilities

The article analyzes the case law of the European Court of Human Rights in the context of ensuring the right to a fair trial for persons with disabilities. It is determined that despite the absence of direct provisions on the right of persons with disabilities in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with protocols), the study and analysis of the ECtHR case law on this issue is extremely important. The author establishes that the right to a fair trial enshrined in Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms includes institutional and procedural requirements, one of which is the requirement to ensure access to court. The author also determines that ensuring access to court for persons with disabilities means ensuring accessibility of both the physical environment and information. Based on the result of the analysis of the case law of the European Court of Human Rights, the author concludes that most cases on ensuring the right to a fair trial for persons with disabilities relate to consideration of the issue of civil capacity of persons with disabilities. At the same time, the author has determined that the ECtHR case law also includes cases related to consideration of the issues of accessibility of the physical environment (court's building) and accessibility of information on court proceedings. Such cases include *Farkas v. Romania*, *Zehnalova and Zehnal v. Czech Republic* and *R.P. and Others v. United Kingdom*. The case of *Zehnalova and Zehnal v. Czech Republic* was considered for violation of Article 8 of the Convention, but the conclusions formulated in it also apply to Article 6. The analysis of these cases made it possible to highlight the Court's position on certain issues. Thus, the ECtHR has established that: each individual fact of violation of the right to accessibility has to be proven; that the right to accessibility to court is not absolute and may be subject to restrictions; that in cases involving persons with disabilities, national

courts use a margin of appreciation; that information about the proceeding has to be provided to persons with disabilities in a manner that is accessible for them; that states have a duty to make reasonable accommodation to ensure the right to fair trial for persons with disabilities. The author formulates conclusions based on the results of the study and suggests a direction for further research.

Key words: persons with disabilities, ECHR, Convention on the Rights of Persons with Disabilities, right to a fair trial, right to accessibility, case law.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Михайло Рабінович,

керівник

Адвокатського бюро «Офіс адвоката Рабіновича»

ORCID ID: 0009-0006-6140-8861

DOI <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2025-57-8>

УДК 343.233

Згода особи на заподіяння їй шкоди в англосаксонській кримінально- правовій доктрині та судовій практиці: перспективи застосування в Україні

Постановка проблеми. Актуальність питання надання особою згоди на заподіяння їй шкоди у розрізі кримінально-правової кваліфікації дій заподіювача та кримінально-правових наслідків, пов'язаних із заподіянням такої шкоди, не викликає жодного сумніву. Адже у науці кримінального права цей феномен активно обговорюється, а у вітчизняній судовій практиці є непоодинокими випадки, коли встановлення факту наявності чи відсутності добровільної згоди потерпілої особи прямо впливає на наявність у діях підсудного відповідного складу кримінального правопорушення (наприклад, при зґвалтуванні).

Більше того, станом на сьогодні перебуває в розробці проект нового Кримінального кодексу України (надалі – Проект), у поточній редакції якого, як уже зазначалося у попередніх напрацюваннях автора, заподіяння

шкоди особі за її добровільною згодою віднесено до обставин, що виключають протиправність діяння. Зміст цієї обставини розкривається у статті 2.9.8. Проекту. Як одна з умов правомірності шкоди у ч. 4 ст. 2.9.8. зазначається її спричинення в межах наданої відповідно до закону згоди. Поряд із цим, ще до розроблення Проекту заподіяння шкоди особі за її згодою вже привертало увагу і активно обговорювалося юридичною спільнотою.

Згода особи на заподіяння їй шкоди як обставина, що виключає протиправність діяння є досить складним правовим феноменом. Це спричинено, по-перше, відсутністю законодавчого закріплення самого поняття та критеріїв (умов) чинності такої згоди (як відомо, чинне вітчизняне кримінальне законодавство не визначає як поняття «згоди особи на заподіяння їй шкоди» та не надає цьому правову

явищу будь-якої юридичної значимості); по-друге, комплексним (міждисциплінарним) характером інституту згоди особи на заподіяння шкоди. По-третє, згадану складність спричинює існування різних наукових поглядів з окресленого питання.

Водночас, як убачається, дотепер у вітчизняній науці кримінального права не було приділено достатньо уваги доктринам, які розвинулися і застосовуються у англо-саксонській правовій системі, актуальність та цінність напрацювань яких, з урахуванням потенційних змін у вітчизняному кримінальному законодавстві, набуває все більшої ваги.

Стан дослідження проблематики. Вивченню кримінально-правових аспектів згоди особи на заподіяння їй шкоди присвятили свої праці Г.М. Андрусяк, П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, Н.П. Берестовий, О.М. Боднарук, С.В. Бородін, Я.М. Брайнін, В.М. Бурдін, Г.В. П.С. Дагель, В.П. Діденко, О.О. М.В. Зенова, М.Й. Коржанський, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Б.М. Орловський, Н.М. Плисюк, О.Б. Сибаль, В.П. Тихий, І.С. Тишкевич, С.С. Яценко та інші.

Водночас наразі недостатньо з'ясованими залишаються, зокрема, питання про поняття та кваліфікуючі ознаки такої згоди, а також про кримінально-правові критерії (умови) її чинності.

Мета статті – на основі висвітлення зарубіжних доктринальних поглядів та характеристики стандартів, які застосовуються у англосаксонській правовій системі з питання заподіяння шкоди правам та інтересам особи за її згодою запропонувати поняття та кваліфікуючі ознаки такої згоди, а також уточнити кримінально-правові критерії (умови) її чинності.

Виклад основного матеріалу. Аналіз низки щойно згаданих критеріїв, які умовно можна визначити як

дійсність згоди, її добровільність, своєчасність, справжність та конкретність, уже був здійснений автором у попередній публікації, тому у межах цієї статті немає необхідності зупинятися на них детально [1, с. 331–338].

Однією із найвідоміших правових доктрин є «**volenti non-fit iniuria maxim**» або «**volenti maxim**». Цей вислів був сформульований римським юристом Ульпіаном і первинно читався як «Nulla iniuria est, quæ in volentem fiat» [2, с. 1]. Відповідно до згаданої доктрини, особа не несе юридичної відповідальності, якщо інша особа дала згоду на вчинення шкідливого дії, а особа, яка добровільно погодилася на заподіяння їй шкоди не має права отримати будь-який засіб правового захисту.

Вказана доктрина широко використовується судами в англо-саксонській системі права при вирішенні деліктних як цивільних, так і кримінальних справ. В її основі лежить визнання осіб як «моральних агентів». Ця доктрина передбачає, що люди здатні взаємодіяти з іншими на основі власного судження і вибору, а наслідки такої взаємодії можуть породжувати, зокрема моральну та юридичну відповідальність задіяних у ній осіб.

Якщо особа «А» має здатність до відповідальної взаємодії з іншою особою, «Б», то «Б» має здатність до відповідальної взаємодії з «А». Якщо «А» запрошує «Б» зробити певну дію «Д», можемо вважати, що «А» візьме на себе відповідальність за «Д», якщо «Б» на цю дію згоден. Водночас «Б» також є відповідальним агентом за те, що він робить і він може відмовитися вчинити «Д» через шкідливість чи помилковість того, що треба зробити. Наприклад, якщо «А» запрошує «Б» до себе додому на вечерю, то «А» не може скаржитися до суду на «Б» за порушення недоторканості приватної власності чи за проникнення у житло. Водночас, якщо «А» просить

«Б» заподіяти собі шкоду або «Б» просить «А» дозволити собі заподіювати шкоду, заподіяна шкода «А» належить до дій, які караються законом [3, с. 14].

Практика застосування судами доктрини **«volenti maxim»** в англосаксонській правовій системі визначила дві основні умови, сукупність яких дозволяє застосувати цю доктрину у конкретному випадку.

Першою умовою, яка дозволяє застосувати доктрину **«volenti maxim»**, є повна обізнаність особи, яка надає згоду, про ризики, пов'язані із наданням такої згоди. Суть другої умови полягає в тому, що будучи проінформованою про ризики, що несе за собою надання згоди на заподіяння шкоди, особа добровільно, тобто за відсутності будь-якого примусу, впливу чи обману погоджується на спричинення такої шкоди.

Окрім цього, виокремлюють також ще один ключовий принцип застосування доктрини **«volenti maxim»**, який полягає у тому, що доктрина **«volenti maxim»** не застосовується у тих випадках, коли заподіювач шкоди діяв недбало (тобто у випадках, коли заподіяння шкоди є результатом недбалості заподіювача) [2, с. 4].

Незважаючи на досить широке коло випадків, на які може бути розповсюджена дія цієї доктрини, остання містить і певні винятки у застосуванні.

До таких випадків відносяться:

1. Справи про порятунок людей. Наприклад, «А» добровільно стрибнув у колодязь, щоб врятувати «Б», який впав туди через недбалість «В». Водночас «А», рятуючи «Б», зазнав тілесних ушкоджень і подав до суду на «В». У такому випадку «В» не зможе використати на свій захист доктрину **«volenti maxim»** і буде відповідальним як перед «А», так і перед «Б».

2. Порушення обов'язків, які передбачені законом чи статутом. Цей виняток було проілюстровано у справі Велер проти Нью Мертон Боардс Лтд

(*Wheeler v. New Merton Boards Ltd.*; [4]), у якій розглядалося звернення колишнього працівника до свого роботодавця, фабрики «New Merton Boards» про відшкодування збитків, заподіяних внаслідок отримання тілесних ушкоджень. У цій справі колишній працівник скаржився на те, що на підприємстві було облаштовано складний та небезпечний пристрій (машину), на якому працював заявник. Згідно діючого на той час законодавства при встановленні такого типу пристроїв вони мали бути огорожені і належним чином обслуговуватися. Водночас, через неналежне обслуговування цього пристрою роботодавцем, працівник у процесі роботи з цим пристроєм отримав тілесні ушкодження. Вирішуючи цю справу, суд постановив, що доктрина **«volenti maxim»** не може бути реалізована у цьому випадку через те, що роботодавець порушив закон в частині належного обслуговування небезпечного пристрою.

Оскільки наведені приклади стосувалися випадків, у яких доктрина **«volenti maxim»** не могла бути використана, видається за доцільне розглянути й ті приклади, у яких доктрина **«volenti maxim»** вже була застосована при вирішенні справ.

У справі Падмаваті проти Дугганікі (*Padmavati v. Dugganika*; [5]) водій підвіз автомобілем двох осіб, яких підібрав по дорозі коли їхав заправити машину. Раптом один із болтів кріплення правого переднього колеса автомобіля вирвався і водій не впорався з керуванням, що призвело до аварії. Один із пасажирів помер, а інший отримав тяжкі тілесні ушкодження. За наслідками розгляду цієї справи суд вказав, що у цьому випадку неможливо застосувати доктрину **«volenti maxim»**, оскільки це був нещасний випадок, а пасажирів сіли в автомобіль добровільно.

У іншій справі Холл проти Бруклінс Авто Рейсінг Клаб (*Hall*

v. Brooklands Auto Racing Club; [6]) потерпілий був глядачем автомобільних перегонів, організованих на трасі, яка належала Brooklands Auto Racing Club. Під час автоперегонів між автомобілями сталося зіткнення. Внаслідок зіткнення один із автомобілів вилетів на глядачів і завдав тілесних ушкоджень потерпілому. Останній вимагав від Brooklands Auto Racing Club відшкодування збитків, проте суд відмовив йому пославшись на те, що потерпілий дав непряму згоду на ризик. Відтак, у цьому випадку також була застосована доктрина «**volenti maxim**».

Прикметною також є справа Р. проти Вілліамса (*R. v. Williams*; [7]). У ній викладач музики шляхом шахрайства отримав згоду від своєї учениці на статеві зносини, повідомивши їй, що це є операцією з покращення її голосу та дихання. Суд виніс обвинувальний вирок щодо вчителя музики, мотивуючи його тим, що у цьому випадку потерпіла неправильно зрозуміла природу дії і її згода не була дійсною, оскільки вона дала свою згоду, вважаючи, що ця дія була свого роду хірургічною операцією із втручанням, а застосування доктрини «**volenti maxim**», на яку посилався захист, суд відхилив.

Іншою доктриною, яка заслуговує на увагу, є «**boni mores**», що перекладається як «добрі звичаї» («добрі моральні норми»). Згідно цієї доктрини дія повинна вважатися незаконною (неправомірною), якщо згода на неї суперечить добрим моральнісним звичаям.

Один із дослідників цієї доктрини описував її як «переважаючі концепції в певній спільноті в певний час або юридичні переконання спільноти». Він зазначав, що важко визначити межу між шкодою, яку можна завдати, і шкодою, на яку можна не погоджуватися. Розмежувальним критерієм, який слід застосовувати у цьому відношенні

є загальний критерій незаконності/неправомірності, а саме сприйняття спільнотою справедливості чи державної політики [8, с. 338].

У самій же доктрині були напроцьовані такі критерії, які звужують можливість існування різних підходів в оцінці того, чи була надана згода «**boni mores**» :

- мотиви та цілі заподіювача шкоди;
- мотиви та цілі потерпілої особи, яка надала згоду;
- тип та тяжкість ушкоджень чи заподіяної шкоди;
- об'єкт, на який було посягання чи напад.

Щодо останнього критерію – об'єкта посягання, то згідно аналізованої доктрини чим цінніший він є (наприклад, життя, свобода, фізична цілісність), тим більша вірогідність того, що дія, за посередництва якої відбувається посягання на цей об'єкт буде визнана такою, що суперечить «добрим моральним нормам» [9, с. 184].

Характерно, що у той час як вимоги для захисту за доктриною «**volenti maxim**» визначаються суб'єктивно з огляду на стан та можливість сприйняття ризиків конкретної жертви у відповідний часовий проміжок, вимоги для застосування «**boni mores**» визначається об'єктивно, тобто «**ex post facto**» (постфактум) [10, с. 893].

У контексті цього дослідження, окрім згаданих вище двох доктрин, вартим уваги також є підхід «**malum in se**» (лат. – неправильний, шкідливий або злий за своєю природою), який використовується для визначення вчинків, які є шкідливими, згубними, руйнівними, а в нашому випадку – суспільно небезпечними за своєю сутністю, незалежно від того, визнані вони такими чи ні в законодавчих положеннях.

На думку Є.Л. Стрельцова, поняття «**malum in se**» характеризує насамперед саме діяння, його соціальну сутність та «традиційну»

небезпечність для суспільства, а не його «зовнішню» протиправність. До вчинків такого роду кримінальне законодавство відносить убивства, крадіжки, зґвалтування та інші діяння, які не тільки реально небезпечні, а й відторгаються суспільною моральністю [11, с. 6–7].

Застосування підходу «**malum in se**» яскраво ілюструє справа Р. проти Маккоя (*R v McCoy*; [12]). У цій справі було засуджено генерального директора авіаційної корпорації, який завдав ударів палицею по оголеному тілу стюардеси, яка працювала у цій корпорації, начебто за вчинене нею правопорушення, яке полягало у тому, що вона не пристебнула ремінь безпеки під час приземлення. Обвинувачений запропонував їй декілька варіантів «покарань»: відсторонення від польотів на деякий час, звільнення або погодитися на побиття ним палкою. Прикметним було те, що потерпіла була іммігранткою на випробувальному терміні та мала фінансові труднощі, а тому перші два види «покарань» позбавили б її можливості вирішити свої матеріальні проблеми. Відтак потерпіла погодилася на побиття і надала свою письмову згоду на це. Суд встановив, що таке побиття було болісним випробуванням і потерпіла почувалася приниженою, отримавши таке «покарання». Своєю чергою обвинувачений намагався використати в якості захисту надану письмову згоду потерпілої на її побиття. Попри це, суди як першої, так і апеляційної інстанції відхилили такі доводи обвинуваченого. Суди зазначили, серед іншого, що побиття потерпілої палицею було «**malum in se**», тобто незаконним у сенсі того, що воно само по собі є злочинним діянням, яке за законом не може бути виправдано за згодою скаржника. Більше того, суд також вказав, що конкретно у цьому випадку надану згоду не можна вважати справжньою (дійсною); це було лише підкорення, вчинене під примусом та через перебування

у прямій службовій залежності від обвинуваченого.

Не менш цікавою є інша справа, С. проти Сікуняна (*S v Sikunyana*), у якій обвинувачувалися чотири народні цілителі за отримання потерпілою сильних опіків та тілесних ушкоджень внаслідок проведення ритуалу видалення «злого духа» з її тіла. У процесі цього ритуалу цілителі змусили потерпілу вдихнути випари розбризканих ліків на розпалене вугілля, тримаючи у цей час її над вугіллям під ковдрою.

Під час розгляду справи в суді обвинувачені стверджували, що згода потерпілої на їхню поведінку є підставою для непритягнення їх до кримінальної відповідальності. Водночас суд відхилив такі доводи обвинувачених через небезпечний характер діяльності, що спричинила відповідні тілесні ушкодження, про ризик якого обвинувачені знали або повинні були знати, а також через те, що забобонний характер такої практики вигнання «злого духа» робить саму її мету сумнівною [13, с. 167–168].

Висновки. 1. Аналіз наведених вище доктрин та судової практики надає можливість зробити висновок про те, що попри їхнє формування і розвиток в іншій, аніж вітчизняна, системі права напрацьовані ними поняття, принципи, загальні правила та винятки з них значною мірою мають універсальний, загальноправовий характер. З огляду на це їх доцільно враховувати для якісного впровадження законодавчих новел в правову систему України.

Більше того, автори проаналізованих доктрин у своїх концепціях оперують такими поняттями як «вільна / дійсна згода», «обізнаність особи про ризик», «юридичні переконання спільноти», «сумнівна мета», якими хоч і не послуговується вітчизняне кримінальне законодавство, проте саме такі терміни допомагають глибше досягнути, розкрити кримінально-правову

природу й сутність та визначити кримінально-правові характеристики такого юридичного явища як заподіяння шкоди особі за її згодою.

2. З урахуванням розглянутих доктринальних позицій та судової практики загальне поняття згоди особи на завдання шкоди її життю, здоров'ю чи майну можна визначити як *добровільну, таку, що ґрунтується на одержанні достатньо повної та об'єктивної інформації у доступній для особи формі про мету, характер, потенційні ризики, способи завдання шкоди та її ступінь, а також інші відомі заподіювачу шкоди чинники, які можуть вплинути на рішення особи про надання такої згоди*. При цьому інформування про правові наслідки згоди особи не є необхідною передумовою надання такої згоди.

3. Окрім добровільності, своєчасності, справжності та конкретності, умовами чинності (дійсності) наданої згоди має бути визнана також

поінформованість особи про мету, характер, способи завдання шкоди, та відомі заподіювачу шкоди потенційні ризики, які можуть вплинути на рішення особи про надання такої згоди.

При цьому справжність згоди охоплює, зокрема таку ознаку як відповідність волевиявлення особи її справжній волі.

4. Приписами ч. 4 ст. 2.9.8. Проекту визначено, що правомірним є спричинення шкоди людині в межах наданої відповідно до закону згоди. Водночас згаданий припис не визначає, власне, цих меж, як і не конкретизує законодавчого акту чи припису, у відповідності до якого така згода має надаватися. Щодо останньої тези можна зробити висновок, що вказаний припис ч. 4 ст. 2.9.8. Проекту є частково бланкетним, оскільки містить відсилання до інших нормативних актів і аналіз наслідків його гіпотетичного застосування буде предметом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Рабінович М.П. Правомірність згоди людини на заподіяння шкоди у проекті Кримінального кодексу України // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Вип. 78. – Л. – 2024. – С. 331–338.
2. S. Gandhi, T. Ramnarayan. Volenti non-fit injuria: damage suffered by consent is not a cause of action» // Indian Journal of Integrated Research in Law / p. 1–4.
3. J. Kleinig. Consent as a defence // University of Sydney. Institute for Advanced Studies in Jurisprudence. – 1977. – P. 13–16.
4. D. Diwakar. Volenti Non-Fit Injuria: An Analysis // Articles Manupatra / <https://articles.manupatra.com/article-details/Volenti-Non-Fit-Injuria-An-Analysis> // p. 1–5.
5. Padmavati v Dugganika // (1969) MANU/KA/0061/1974 / <https://www.casemine.com/judgement/in/56e0f70b607dba3896603a1e>
7. Hall v. Brooklands Auto Racing Club // (1932), 1 K.B. 205 / <https://www.benchnotes.in/post/hall-vs-brooklands-auto-racing-club-1932-1-kb-205-case-summary>
7. R. v. Williams // (1923), 1 K.B. 340 / <https://uollb.com/blogs/uol/r-v-williams-1923>
8. Parmanand. Shyman's criminal law // JS Afr. – L. – 1986. – P. 338.
9. S.A. Strauss. Bodily injury and the defence of consent // The South African Law Journal / 1964. – P. 179–193.
10. G.A. Ramsden, R. Cloete. Legality of professional Mixed martial acts in South Africa // Obiter. – 2024. – P. 881–901.
11. Є.В. Стрельцов. Про значення malum prohibition та malum in se у визначенні суспільної небезпеки та протиправності // Юридичний вісник України. Вип. № 42–43. – С. 6–7.
12. R v McCoy // (1953), 2 SA 4 (SR) / <https://www.coursehero.com/file/29955069/R-v-McCOYdocx>

13. J. Matthee. Influence of the Cultural Defence on Unlawfulness in South African Criminal Law // *Recht in Afrika – Law in Africa – Droit en Afrique*. – 26. – f 2023. – P. 167–168.

Рабінович М. П. Згода особи на заподіяння їй шкоди в англосаксонській кримінально-правовій доктрині та судовій практиці: перспективи застосування в Україні

Згода особи на заподіяння їй шкоди як обставина, що виключає протиправність діяння, є складним правовим феноменом. Це спричинено відсутністю законодавчого закріплення самого поняття та критеріїв (умов) чинності такої згоди; комплексним (міждисциплінарним) характером інституту згоди особи на заподіяння шкоди та існуванням різних наукових поглядів з окресленого питання.

Метою статті є запропонувати поняття та кваліфікуючі ознаки згоди особи на заподіяння їй шкоди, а також уточнити кримінально-правові критерії (умови) її чинності на основі аналізу зарубіжних доктринальних поглядів та характеристики стандартів, які вироблені в англосаксонській правовій системі.

Обґрунтовано висновки про те, що попри їхнє формування і розвиток в іншій, аніж вітчизняна, системі права напрацьовані ними поняття, принципи, загальні правила та винятки з них значною мірою мають універсальний, загальноправовий характер. З огляду на це їх доцільно враховувати для якісного впровадження законодавчих новел в правову систему України. Загальне поняття згоди особи на завдання шкоди її життю, здоров'ю чи майну можна визначити як добровільну, таку, що ґрунтується на одержанні достатньо повної та об'єктивної інформації у доступній для особи формі про мету, характер, потенційні ризики, способи завдання шкоди та її ступінь, а також інші відомі заподіювачу шкоди чинники, які можуть вплинути на рішення особи про надання такої згоди. При цьому інформування про правові наслідки згоди особи не є необхідною передумовою надання такої згоди. Окрім добровільності, своєчасності, справжності та конкретності, умовами чинності (дійсності) наданої згоди має бути визнана також поінформованість особи про мету, характер, способи завдання шкоди, та відомі заподіювачу шкоди потенційні ризики, які можуть вплинути на рішення особи про надання такої згоди. При цьому справжність згоди охоплює, зокрема таку ознаку як відповідність волевиявлення особи її справжній волі.

Ключові слова: згода на заподіяння шкоди, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, критерії (умови) чинності згоди на заподіяння шкоди, кваліфікуючі ознаки згоди на заподіяння шкоди, пряма згода, непряма згода, англосаксонська правова система.

Rabinovych M. Consent of a person to inflict harm in Anglo-Saxon criminal law doctrine and court practice: application prospects in Ukraine

The consent of a person to the infliction of harm as a circumstance excluding the unlawfulness of an act is a complex legal phenomenon. This is due to the lack of legislative consolidation of the concept and criteria (conditions) for the validity of such consent, due to the complex (interdisciplinary) nature of the institution of consent to harm and the presence of different scientific views on this issue.

The purpose of the article is to propose the concept and qualifying features of a person's consent to harm, as well as to clarify the criminal law criteria (conditions) for its validity based on the analysis of foreign doctrinal views and characteristics of the standards developed in the Anglo-Saxon law system.

The author concludes that despite their formation and development in a different legal system than the national one, the concepts, principles, general rules and exceptions to them developed by them are largely universal and general in nature. In this regard, it is advisable to take them into account for the qualitative implementation of legislative innovations in

the legal system of Ukraine. The general concept of a person's consent to harm to his or her life, health, or property can be defined as voluntary, based on the receipt of sufficiently complete and objective information in a form accessible to the person about the purpose, nature, potential risks, methods of harm and its degree, as well as other factors known to the perpetrator of the harm that may affect the person's decision to give such consent. At the same time, informing about the legal consequences of a person's consent is not a prerequisite for giving such consent. In addition to voluntariness, timeliness, genuineness and specificity, the conditions for the validity of the consent given should also include the person's awareness of the purpose, nature, methods of harm and potential risks known to the harmer that may affect the person's decision to give such consent. In this case, the authenticity of consent includes, in particular, such a feature as the correspondence of the person's expression of will to his or her true intention.

Key words: consent for infliction of harm, circumstances excluding criminal unlawfulness of an act, criteria (conditions) of validity of consent for infliction of harm, qualifying signs of consent for infliction of harm, direct consent, indirect consent, Anglo-Saxon law system.

Наталія Сперкач,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права та процесу

Державного податкового університету

ORCID 0000-0001-6579-126X

Віталій Димчуков,

здобувач вищої освіти першого

(бакалаврського) рівня

Державного податкового університету

ORCID 0009-0009-6654-3335

DOI <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2025-57-9>

УДК 343.9:316.6

Особливості віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи

Постановка проблеми. Проблема віктимності, особливо в контексті кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, є однією з найбільш актуальних у сучасній кримінології. З кожним роком усе більше уваги приділяється вивченню факторів, які можуть сприяти утворенню умов для таких правопорушень, а також заходам, спрямованим на їх попередження. Віктимність, або схильність особи ставати жертвою кримінальних правопорушень, у даному контексті тісно

пов'язана з порушеннями особистісної недоторканності, прав людини на захист честі та гідності. У зв'язку з цим важливим є питання віктимологічної профілактики.

Віктимологічна профілактика вимагає комплексного підходу, який охоплює як правові, так і психологічні методи впливу на потенційні жертви кримінального правопорушення зміцнення довіри до інститутів державної влади та правоохоронних органів. Це вимагає формування у громадян

розуміння їхніх прав, створення надійних механізмів захисту та забезпечення ефективної правової допомоги, особливо для тих, хто став жертвою порушень їхніх основних прав та свобод. Вивчення цієї теми дозволить глибше зрозуміти механізми віктимізації, визначити шляхи подолання «антидовіри» та запропонувати дієві заходи віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику питання досліджує достатня кількість вітчизняних і зарубіжних науковців. У нашому дослідженні звернута увага на напрацювання наступних дослідників, серед яких: О. М. Бандурка, О. М. Джужа, В. В. Василевич, Т. Л. Кальченко, Б. М. Головкін, Т. В. Корнякова, В. В. Коваленко, Г. В. Зотова, Г. М. Чхеїдзе, І. А. Дришлюк, О. В. Нарожна та інші.

Віктимологія є однією з важливих галузей кримінології, яка вивчає механізми виникнення жертв кримінальних правопорушень, а також фактори, що впливають на їх формування. Особливе значення в цьому контексті має віктимологічна профілактика, яка націлена на запобігання вчинення кримінальних правопорушень та зниження рівня віктимізації осіб. Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи є серйозними кримінальними правопорушеннями, що порушують основні права людини, завдаючи не лише фізичну, а й психологічну шкоду потерпілим. З огляду на це, віктимологічна профілактика таких правопорушень набуває особливої актуальності.

Мета дослідження – вивчення особливостей віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, а також аналіз ефективних механізмів попередження таких кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Злочинність як форма протиправних дій залишається однією з актуальних проблем нашої держави, а боротьба з нею є важливим напрямом діяльності як держави в цілому, так і правоохоронних органів зокрема. Важливу роль у системі індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень відіграє віктимологічна профілактика.

Так, В. В. Коваленко відзначає, що «вона передбачає комплекс заходів, спрямованих на зниження ймовірності стати жертвою кримінального правопорушення як серед населення загалом, так і серед окремих осіб. Ефективне застосування віктимологічної профілактики може суттєво посилити заходи протидії насильницькій злочинності. З метою захисту осіб, які постраждали від насильницьких кримінальних правопорушень, необхідно вести їх на профілактичному обліку та впроваджувати заходи» [1, с. 1].

Об'єктом впливу віктимологічної профілактики є віктимна поведінка особи. Проте сучасні наукові дослідження підтверджують, що заходи, спрямовані на усунення факторів, які сприяють віктимізації потенційних потерпілих, зокрема серед іноземних громадян, є надзвичайно ефективними. Успішна реалізація завдань віктимологічної профілактики нерозривно пов'язана з ґрунтовним аналізом осіб, які стали жертвами кримінальних правопорушень, включаючи їхні біофізичні, психологічні, кримінально-правові та соціально-рольові особливості. Дослідження цих аспектів дає змогу виявити закономірності віктимної поведінки, визначити взаємозв'язок між діями злочинця та жертви, що впливає на механізм скоєння правопорушення, а також ідентифікувати групи ризику й розробити комплекс заходів для їхнього захисту [2, с. 277–281].

При оцінці ймовірності того, що особа може стати жертвою кримінального правопорушення, важливо

враховувати таку категорію сучасної віктимології, як віктимність. Цей термін був введений Б. Мендельсоном, який сформулював концепцію «жертви» та запровадив поняття «потенціал жертвовності». Він розглядав його як ступінь схильності особи до віктимізації з психологічної, фізичної або соціальної точок зору на момент вчинення кримінального правопорушення [3, с. 17–18]. Надалі ця категорія набула розвитку у роботах вітчизняних учених-кримінологів [4, с. 27–31; 5, с. 124–135]. Під час визначення віктимності фахівці враховують різні фактори, що впливають на ймовірність стати жертвою кримінального правопорушення, зокрема психічні, фізичні, соціальні, етнічні, об'єктивні та суб'єктивні аспекти. На нашу думку, у цьому питанні важливо забезпечити чіткість, яка дозволить сформувати загальну стратегію профілактики віктимності для іноземців або осіб без громадянства.

Звернемо увагу, що Г. М. Чхеїдзе відзначає, що «віктимність слід розглядати як сукупність особистісних і психофізичних якостей, поведінкових характеристик, а також соціально-рольових і морально-психологічних функцій, що підвищують ймовірність стати жертвою кримінального правопорушення. Безперечно, значну роль відіграють об'єктивні чинники та випадковість. Водночас, якщо розглядати віктимність як ключову категорію віктимологічної профілактики, особливу увагу варто приділяти саме суб'єктивним характеристикам потенційної жертви» [6, с. 217].

Відповідно до наукових підходів, В. Біскуп та А. Крижановська відзначають, що віктимологію слід розуміти як «науку про жертв саме кримінальних правопорушень» [9, с. 146]. При цьому, Г. В. Зотова наголошує, що конкретні особи можуть стати жертвами кримінального правопорушення через два основних чинники: по-перше,

через свої психологічні та поведінкові особливості, по-друге, через рольову специфіку та групову належність. Психологічна схильність до віктимізації включає такі риси, як надмірна довірливість, необережність, схильність до запальності, дратівливості, агресивності, а також схильність до авантюризмів і необдуманих вчинків. Крім того, до цієї категорії можна віднести людей, які, маючи таку психологічну схильність, ведуть спосіб життя, який передбачає спілкування з особами, що становлять для них загрозу [10, с. 102].

Громадяни можуть йти на самопожертву заради родини чи суспільства, навіть якщо це завдає шкоди їх здоров'ю чи життю. Крім того, важливими факторами є постійна загроза для життя, втрата близьких, необхідність жити в умовах підвищеної пильності, що призводить до емоційного виснаження, підвищеної вразливості до негативних впливів і збільшує ймовірність прийняття віктимної ролі. В умовах воєнного стану насильство може стати невід'ємною частиною повсякденного життя. Люди, зокрема діти, жінки та літні особи, стають більш уразливими до фізичного, психологічного та сексуального насильства [9, с. 147].

Розглянемо конкретний випадок кримінального правопорушення, у якому жінки стали жертвами злочинних дій через віктимну поведінку у постанові Верховного Суду України № 750/5031/18 від 2 листопада 2021 року [12].

У період з жовтня 2017 року по лютий 2018 року ОСОБА_11, діючи умисно та за попередньою змовою з ОСОБА_12, здійснював вербування громадян України для їх подальшої сексуальної експлуатації в Об'єднаних Арабських Еміратах.

Зловмисники, використовуючи уразливий матеріальний стан потерпілих, обіцяли їм високооплачувану роботу та покриття витрат на візу й переліт. Вони вступали в контакт із

жінками, переконували їх у вигідних умовах працевлаштування, після чого отримували їхню згоду на виїзд за кордон.

Усього було завербовано щонайменше чотири особи, кожна з яких перебувала у скрутному фінансовому становищі. Дії ОСОБА_11 та ОСОБА_12 кваліфікуються як особливо тяжкі злочини, пов'язані з торгівлею людьми та сексуальною експлуатацією.

Аналізуючи цю ситуацію, можна виділити основні ознаки віктимної поведінки жінок:

- скрутне матеріальне становище – потерпілі перебували у важких фінансових умовах (відсутність роботи, борги, проживання в орендованому житлі чи гуртожитку);
- пошук працевлаштування за кордоном – бажання знайти високооплачувану роботу за кордоном через економічну нестабільність;
- довіра до незнайомих – готовність спілкуватися з особами, які пропонували підозрілі варіанти роботи без перевірки їхньої легальності;
- погодження на ризиковані умови – жінки легко піддавалися впливу злочинців після обіцянок високих заробітків і хороших умов життя;
- передача контактних даних – готовність ділитися особистою інформацією та номерами телефонів з вербувальниками;
- згода на вербування після декількох контактів – жінки не відмовлялися після першої пропозиції, а продовжували комунікацію з вербувальниками;
- залежність від думки знайомих – рішення щодо виїзду приймалося після порад або прикладу інших жінок, які вже пройшли процес вербування.

Типологія віктимної поведінки у даній ситуації відповідає пасивному (некритичному) типу віктимності, коли жертва не усвідомлює

потенційних загроз можливого вчинення щодо неї кримінального правопорушення. Крім того, присутні ознаки віктимності, коли потерпілі слідували інструкціям правопорушників, не ставлячи їх під сумнів.

Для запобігання таким випадкам необхідно:

- перевіряти інформацію стосовно сторін справи, використовуючи офіційні реєстри, відгуки та особисті зустрічі;
- проявляти обережність щодо підозрілих прохань, особливо сексуального характеру;
- не довіряти надто вигідним пропозиціям, оскільки вони можуть бути частиною протизаконних схем;
- не виконувати доручення незнайомих осіб, що виходять за межі обумовленої угоди;

Таким чином, усвідомлення власної поведінки та потенційних ризиків є ключовим елементом профілактики віктимності. Проведення роз'яснювальної роботи серед населення, підвищення рівня соціальної та правової грамотності сприятиме зниженню рівня злочинності.

В. Біскуп та А. Крижановська вважають, що профілактика наслідків віктимної поведінки включає психологічну підтримку, що надає доступ до професійної допомоги для подолання віктимності. Методи релаксації, медитації, арт-терапії та інші техніки психоемоційної стабілізації знижують рівень стресу та тривоги. Важливо розробляти програми допомоги для вразливих категорій, таких як жінки, діти, літні люди та особи з інвалідністю. Соціальна підтримка через мережі взаємодопомоги (друзі, родичі, організації) створює відчуття захищеності, покращує моральний та психологічний клімат, знижуючи ризики віктимності. Такі мережі допомагають людям долати труднощі, отримувати підтримку та своєчасну допомогу. Підтримка з боку оточення зміцнює почуття безпеки,

знижує стрес і підвищує самооцінку, що допомагає протистояти маніпуляціям агресорів. Також важливою є правова й державна підтримка. Законодавчі ініціативи, зокрема Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», забезпечують захист прав постраждалих та сприяють зменшенню віктимної поведінки [9, с. 147–148]. Слід погодитись з авторами, так як профілактика віктимної поведінки потребує комплексного підходу, включаючи психологічну, соціальну та правову підтримку, що сприяє зниженню ризиків віктимізації та зміцненню почуття безпеки.

Так, О. М. Бандурка відмічає, що «метою профілактики є сприяння позитивним змінам особистості, що веде до трансформації її поведінки від антигромадської до соціально прийнятної та схвалюваної суспільством» [7, с. 249]. У свою чергу, В. В. Коваленко зазначає, що «залежно від поведінкових особливостей жертв кримінальних правопорушень виділяють такі категорії:

1) агресивні потерпілі – це особи, чия поведінка включає напад на потенційного злочинця або інших осіб (так звані агресивні насильники) чи прояви агресії в інших формах, наприклад, образи, клеми, знущання (агресивні провокатори);

2) активні потерпілі – це жертви, чия поведінка не передбачає прямого нападу або конфліктного контакту, проте їхні дії сприяють завданню їм шкоди (наприклад, свідомі або необережні підбурювачі);

3) ініціативні потерпілі – це особи, чия поведінка є позитивною, проте внаслідок її специфіки вони зазнають шкоди (наприклад, через професійну діяльність, соціальний статус або особисті риси);

4) пасивні потерпілі – особи, які з різних причин не чинять опору або протидії злочинцю (тимчасово чи постійно нездатні до самозахисту);

5) некритичні потерпілі – це жертви, які виявляють необачність або не здатні правильно оцінювати небезпеку життєвих ситуацій (наприклад, люди з низьким рівнем освіти, інтелекту, неповнолітні, люди похилого віку, особи з психічними розладами);

6) нейтральні потерпілі – це особи, чия поведінка є виключно позитивною, не містила жодних провокативних дій і не сприяла вчиненню кримінального правопорушення; вони також критично оцінювали ситуацію в межах своїх можливостей» [1, с. 4].

Профілактична діяльність, як відомо, включає різні види інформації, які разом формують інформаційну систему органів і організацій, що займаються боротьбою зі злочинністю. Це дає можливість більш точно і повно відповісти на питання про те, хто, коли, де і як стає жертвою насильства; які саме віктимні якості особистості потерпілих проявляються, їх погляди та установки; які особливості їх віктимної поведінки; які типові елементи небезпечних ситуацій; а також яка додаткова інформація необхідна для ефективної профілактики насильницьких кримінальних правопорушень. Для індивідуальної та загальної віктимологічної профілактики основним засобом є, як уже зазначалося, нейтралізація небезпечних ситуацій, де ще не визначено потенційних заподіювачів шкоди, але є умови, що дозволяють орієнтуватися на конкретні типи можливих жертв [8]. Однак різниця полягає в тому, що цей підхід в аналізованих ситуаціях набуває персоніфікованого характеру, застосовуючись до конкретного потенційного потерпілого, чия кримінологічно важлива поведінка пов'язана з виникненням або розвитком небезпечної ситуації. Така персоніфікація індивідуальної профілактики ґрунтується на розгляді потенційного потерпілого як складового елемента кримінологічної ситуації, що охоплює обставини, пов'язані з кримінальними правопорушеннями [1, с. 7].

З урахуванням вищезазначеного, можемо стверджувати, що профілактика віктимності являє собою систему заходів, спрямованих на зменшення ймовірності того, що особа стане жертвою кримінального правопорушення. Так, можемо виокремити шляхи профілактики віктимності кримінальних правопорушень, що посягають на честь, гідність та волю особи, які на нашу думку, є дієвими, зокрема:

1) підвищення рівня обізнаності громадян щодо можливих загроз і способів їх уникнення. Це може бути здійснено через:

- масові інформаційні кампанії (інформування населення про методи попередження насильства, шантажу, фізичних або психологічних домагань);

- цільові програми для вразливих груп (зокрема для жінок, дітей, людей з обмеженими можливостями, старших людей тощо);

- реклама номерів екстрених служб та організацій, які надають допомогу жертвам кримінальних правопорушень;

2) розвиток у громадян навичок для запобігання ситуаціям, в яких можна стати жертвою:

- тренінги з особистої безпеки (навчання способам самозахисту, в тому числі психологічному);

- розвиток навичок стресостійкості та соціальної адаптації (це дає можливість кожній людині ефективно реагувати на небезпечні ситуації, не піддаючи себе ризику);

- розвиток комунікативних навичок (уміння правильно реагувати на агресивну поведінку, навички ведення конструктивного діалогу, самоконтролю, що допомагає уникати конфліктних ситуацій);

3) правова просвіта, яка допомагає громадянам розуміти, як захистити свої права:

- правова освіта на всіх рівнях (це повинно охоплювати вивчення

законів, прав людини, процедур звернення до правоохоронних органів і суду);

- розповсюдження інформації про механізми захисту прав особи (зокрема, хто і як може допомогти, які установи існують для захисту прав, як подати заяву в поліцію або звернутися до правозахисних організацій);

- правові консультації (організація мобільних консультацій з юристами для роз'яснення прав потерпілих, а також для надання інформації щодо подальших дій);

4) надання особі, яка стала жертвою кримінального правопорушення, психологічної допомоги для запобігання повторної віктимізації:

- створення кризових центрів (для жертв насильства, зґвалтувань, фізичних чи психологічних домагань, де вони можуть отримати юридичну та психологічну допомогу);

- терапія та психотерапевтичні послуги (надання доступу до професійної допомоги для подолання психологічних травм, які можуть вплинути на подальшу соціальну адаптацію потерпілої особи);

- групи підтримки (організація груп самопомоги для жертв насильства, де вони можуть поділитися досвідом, отримати підтримку та відчувати, що не є самотніми в своїх проблемах);

5) активне залучення громадян до програм, спрямованих на боротьбу зі злочинністю, а також створення підтримуючих спільнот, здатних допомогти у складних ситуаціях, є важливими кроками в профілактиці:

- створення безпечних соціальних просторів (підтримка організацій, які допомагають з безпритульними, постраждалими від насильства та вразливим верствам населення);

- міжнародні та національні програми (підтримка проектів та ініціатив, спрямованих на допомогу жертвам кримінальних правопорушень

через соціальні служби, волонтерські організації, громадські ініціативи);

- активна взаємодія з правоохоронними органами (встановлення довірчих відносин між поліцією і громадянами для полегшення звернень і зменшення ізоляції жертв).

З огляду на вище окреслене, можемо стверджувати, що профілактика віктимності є комплексним процесом, який вимагає комплексних зусиль на всіх рівнях – від освіти та соціальної підтримки до вдосконалення правової та психосоціальної допомоги. Кожен із запропонованих шляхів сприяє створенню безпечного середовища, де громадяни можуть реалізовувати свої права без страху стати жертвами кримінальних правопорушень проти їхньої честі, гідності та волі.

Висновки. Отже, профілактика віктимності є важливою складовою забезпечення безпеки громадян та ефективної боротьби з кримінальними правопорушеннями. Одним з основних аспектів цієї роботи є підвищення довіри до соціальних інститутів, зокрема правоохоронних органів та судової системи. Однак, навіть за умов ефективної профілактики, високий рівень «антидовіри» серед громадян може значно ускладнити цей процес. У свою чергу, на нашу думку, антидовіра являє собою соціальне явище, яке полягає у відсутності довіри громадян до ключових соціальних інститутів, зокрема до правоохоронних органів та судової системи. Виникнення антидовіри часто є наслідком негативного досвіду взаємодії з владою, соціальної нерівності, корупції або відсутності прозорості в діяльності цих інститутів. Це явище має руйнівний вплив на ефективність профілактики правопорушень і віктимності, оскільки громадяни стають менш схильними звертатися за допомогою до органів влади, що ускладнює боротьбу з кримінальністю та призводить до соціальної ізоляції

жертв. Окреслимо кілька ключових стратегій для боротьби з цією проблемою, зокрема:

- покращення прозорості (збільшення відкритості правоохоронних органів і судів шляхом публічних розслідувань та контролю);

- освітні програми (розповсюдження правової освіти для громадян через інформаційні кампанії та тренінги);

- покращення доступу до правосуддя (створення умов для доступу до правової допомоги для вразливих груп населення);

- взаємодія з громадськістю (організація діалогу між правоохоронною сферою та громадянами для підвищення довіри та співпраці).

Ефективна профілактика віктимності кримінальних правопорушень вимагає комплексного підходу, який охоплює як інформаційно-освітні, так і соціально-правові заходи. Одним із ключових аспектів є підвищення обізнаності громадян щодо способів захисту своїх прав і безпеки, а також вдосконалення законодавчих і організаційних механізмів, що дозволяють запобігти кримінальним правопорушенням. Водночас, важливо враховувати, що недостатня довіра до соціальних інститутів, зокрема правоохоронних органів і судової системи, значно ускладнює процес профілактики. «Антидовіра» до цих інститутів може призводити до того, що жертви кримінальних правопорушень не звертаються за допомогою, що сприяє збільшенню рівня віктимності.

Тому, крім традиційних шляхів профілактики, таких як правова освіта, підтримка вразливих груп і створення доступу до правосуддя, необхідно також активно працювати над підвищенням прозорості діяльності органів влади, розвивати ініціативи для покращення взаємодії між громадянами і правоохоронцями, а також боротися з корупцією.

Таким чином, для досягнення умови для більш активного залучення громадян до захисту своїх прав важливо одночасно вирішувати проблему «антидовіри», створюючи рядку.

Список використаних джерел

1. Коваленко В.В. Індивідуальна віктимологічна профілактика насильницьких кримінальних правопорушень. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*, № 3(1). 2024. С. 1–8.
2. Джу́жа О. М. Запобігання злочинам: кримінологіко-віктимологічна парадигма. *Монографія*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.
3. Mendelssohn V. The origin of the doctrine of Victimology. *Victimology*, № 3. 1963. С. 17–18.
4. Корнякова Т. В., Соколенко О. Л., Юзіков Г. С. Віктимологічне моделювання у системі заходів забезпечення кримінологічної безпеки суспільства. *Монографія*. Дніпропетровськ : Ліра, 2016. 219 с.
5. Головкін Б. М. Віктимна поведінка жертв злочинів. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 135. С. 124–135.
6. Чхеїдзе Г.М. Віктимологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*, № 3. 2020. С. 215–220.
7. Бандурка О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів. *Монографія*. Харків: ХНУВС, 2011. 308 с.
8. Джу́жа О.М., Василевич В.В., Кальченко Т.Л. та ін. Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів. *Тези доповідей круглого столу*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 215 с.
9. Біскуп В., Крижановська А. Віктимна поведінка в умовах воєнного стану: причини та профілактика наслідків. *Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації*. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. Т. 2. С. 146–148.
10. Зотова Г. В. Визначення поняття, типів та структури віктимної поведінки в психології. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання*. Харків. 2017. С. 101–103.
11. Дришлюк І. А., Нарожна О. В. Віктимологічна профілактика: ефективні практики міжнародного досвіду. *Правова держава*, (54). 2024. С. 113–122.
12. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Офіційна веб-сторінка*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94887804> (дата звернення 21.03.2025 р.)

Сперкач Н. А., Димчуков В. М. Особливості віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи

Стаття присвячена аналізу особливостей віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. Віктимологічна профілактика є важливою складовою частиною загальної стратегії боротьби зі злочинністю, що фокусується на вивченні факторів, які можуть збільшувати ризик віктимізації.

У статті розглядаються ключові напрямки цієї профілактики, включаючи психосоціальну підготовку осіб до розпізнавання потенційних загроз, формування навичок самозахисту та безпечної поведінки, а також інформаційну кампанію та правову освіту. Особливу увагу приділено профілактиці віктимності жертв кримінальних правопорушень, а також створенню підтримуючого середовища.

Стаття підкреслює важливість комплексного підходу до віктимологічної профілактики, що включає співпрацю правоохоронних органів, громадських організацій та освітніх установ для зниження рівня порушень прав людини та забезпечення безпеки особи. Автори аналізують основні підходи до вивчення віктимності та визначає її як

ключовий фактор, що впливає на ймовірність стати жертвою кримінального правопорушення.

У статті загалом висвітлюються сучасні віктимологічні дослідження, що розглядають вплив соціальних, психологічних та правових факторів на формування віктимної поведінки. Особлива увага приділяється проблемі «антидовіри» як бар'єру у взаємодії між громадянами та правоохоронними органами, що ускладнює попередження правопорушень та захист потерпілих.

Запропоновано комплексний підхід до профілактики віктимності, який включає правові, психологічні та соціальні методи впливу. Обґрунтовується необхідність розробки ефективних державних програм для підвищення рівня правової грамотності населення, зміцнення довіри до державних інституцій та забезпечення доступу до кваліфікованої правової допомоги. Також у статті розглядається важливість психологічної підтримки жертв кримінальних правопорушень, що дозволяє мінімізувати наслідки віктимізації та сприяє їхній соціальній реабілітації. Наголошується на важливості взаємодії державних структур, громадських організацій та суспільства для ефективного запобігання віктимізації та формування безпечного соціального середовища.

Ключові слова: віктимність, кримінальні правопорушення, правопорушення проти волі, честі і гідності особи, антидовіра, віктимна поведінка, віктимологічна профілактика, запобігання злочинності.

Sperkach N., Dymchukov V. Features of victimization prevention of criminal offenses against the will, honor and dignity of a person

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of victimization prevention of criminal offenses against the will, honor and dignity of a person. Victimization prevention is an important part of the overall crime prevention strategy, which focuses on the study of factors that may increase the risk of victimization.

The article discusses the key areas of this prevention, including psychosocial training of individuals to recognize potential threats, development of self-defense and safe behavior skills, as well as information campaigns and legal education. Particular attention is paid to the prevention of victimization of victims of criminal offenses, as well as the creation of a supportive environment.

The article emphasizes the importance of a comprehensive approach to victimization prevention, including cooperation between law enforcement agencies, NGOs and educational institutions to reduce human rights violations and ensure the safety of individuals. The authors analyze the main approaches to the study of victimization and define it as a key factor that affects the likelihood of becoming a victim of a criminal offense.

The article generally highlights modern victimization research that considers the impact of social, psychological and legal factors on the formation of victim behavior. Particular attention is paid to the problem of “anti-trust” as a barrier in the interaction between citizens and law enforcement agencies, which complicates the prevention of crime and protection of victims.

The author proposes a comprehensive approach to victimization prevention, which includes legal, psychological and social methods of influence. The author substantiates the need to develop effective state programs to improve the level of legal literacy of the population, strengthen trust in state institutions and ensure access to qualified legal aid. The article also examines the importance of psychological support for victims of criminal offenses, which minimizes the effects of victimization and contributes to their social rehabilitation. The author emphasizes the importance of interaction between government agencies, public organizations and society for the effective prevention of victimization and the formation of a safe social environment.

Key words: victimization, criminal offenses, offenses against the will, honor and dignity of a person, distrust, victim behavior, victimization prevention, crime prevention.

ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Олена Луценко,

кандидат юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0001-9357-8546

DOI <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2025-57-10>

УДК [[349.2:349.3]:331.101.232-055.2](477+4-6ЄС)

Рівність прав і можливостей жінок і чоловіків у сфері праці: досвід ЄС та вітчизняні перспективи забезпечення

Технологічний прогрес, зокрема розвиток штучного інтелекту та автоматизація виробництва, створює нові виклики та можливості для забезпечення гендерної рівності у високотехнологічних галузях. Це питання набуває особливої ваги в умовах глобальної конкуренції, де забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків стає важливим фактором підвищення конкурентоспроможності національної економіки, адже забезпечення гендерної рівності у сфері праці може суттєво підвищити ВВП країн, що підкреслює не лише соціальну, але й економічну важливість цього питання.

В умовах стрімкої трансформації ринку праці, спричиненої цифровізацією економіки та зміною структури зайнятості, питання гендерної рівності набуває нового значення та вимагає

переосмислення традиційних підходів. Євроінтеграційні прагнення України актуалізують необхідність адаптації національного законодавства до стандартів ЄС у сфері трудових відносин та гендерної рівності, що є невід'ємною складовою процесу європейської інтеграції.

Таким чином, з'ясування досвіду ЄС у забезпеченні рівності прав і можливостей жінок і чоловіків у сфері праці та аналіз перспектив його адаптації в Україні є не лише актуальним з наукової точки зору, але й має важливе практичне значення для розробки ефективної державної політики.

Науковці повсякчас цікавилися питаннями гендерної рівності і зокрема, вчені-трудовики, як-от: Л. П. Амелічева [1], І. В. Зіноватна, О. В. Малозємова [2], Т. В. Красюк,

К. О. Омельченко [3], Н. М. Вапнярчук, О. М. Ярошенко [4] та ін. Утім, питання надання рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у сфері праці й досі не втратив своєї актуальності, особливо у контексті вивчення досвіду ЄС та вітчизняних перспектив забезпечення.

Відтак, метою цієї статті є розкриття особливостей надання рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у сфері праці у контексті вивчення досвіду ЄС та вітчизняних перспектив забезпечення, зокрема на колективно-договірному рівні.

Варто зауважити, що правники розходяться у думках щодо доцільності виділення жінок у аспекті надання спеціального статусу у питаннях зайнятості та працевлаштування. Зокрема, одні науковці стверджують, що «те, що законодавець виділяє жінку як суб'єкта, що потребує посиленого соціального захисту, багатьох роботодавців тільки лякає. Тільки досягнення балансу між гарантуванням, наданням пільг та забезпеченням їх у реальній дійсності може призвести до викорінення дискримінації і покращення статистики на внутрішньодержавному ринку праці» [5].

Однак інші правники наголошують: «такого роду особливості є об'єктивними факторами реальності, які ускладнюють процес реалізації прав окремих категорій осіб, роблять їх більш вразливими порівняно з іншими. Тому держава повинна підходити диференційовано до правового регулювання праці, створивши комплекс заходів, які, ґрунтуючись на принципі безумовного пріоритету збереження життя і здоров'я людини, вирівнювали б права і можливості таких осіб з правами і можливостями інших» [6, с. 128]. Ця позиція видається нині більш об'єктивованою, позаяк «спеціальні правові заходи у вигляді преференцій, квот чи інших соціальних практик, які враховують соціальні

та біологічні відмінності між чоловіками та жінками, запроваджуються з метою вирівнювання їх соціально-економічних і політичних статусів, у тому числі й вирівнювання становища жінок і чоловіків на ринку праці, в західній гендерній теорії отримали назву «*substantive equality*» («рівність по суті»), яка охоплює такі концепції як «рівність можливостей», «рівність у доступі до можливостей» і «рівноцінність результатів», та є розповсюдженою світовою практикою» [7, с. 112].

У вітчизняній юридичній літературі вищезгадані правові заходи називають «позитивною дискримінацією». У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [8] використовується назва «позитивні дії», під якими розуміються «спеціальні тимчасові заходи, що мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, спрямовану на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях жінок і чоловіків щодо реалізації прав і свобод, встановлених Конституцією і законами України» [8]. Серед науковців точиться дискусія щодо доцільності впровадження норм позитивної дискримінації. Якщо одні вважають це позитивним для забезпечення жінкам рівних можливостей у доступі до універсальних прав [9, с. 192], то інші стверджують, що виокремлення жінок за такими додатковими правами ще більше зменшує їх конкурентоспроможність на ринку праці, порушує права чоловіків, які знаходяться в однакових із жінками умовах [10, с. 30].

Директива 2006/54/ЄС [11] має на меті консолідувати кілька директив про гендерну рівність шляхом спрощення, модернізації та вдосконалення законодавства ЄС у сфері рівних можливостей та рівного поводження з чоловіками та жінками у сфері праці.

Поправка Директиви ЄС 2024/1500 [12] спрямована на забезпечення рівності статей відповідно

до мінімальних стандартів для підвищення їх ефективності та гарантування їх незалежності, щоб посилити застосування принципу рівного лікування.

Варто відмітити, що відповідно до *acquis communautaire* ЄС рівність між чоловіками та жінками є основним принципом ЄС, який застосовується до кількох аспектів життя в суспільстві, у тому числі до питань зайнятості та працевлаштування.

Директива 2006/54/ЕС [11] забороняє пряму та непряму дискримінацію між чоловіками та жінками, що стосуються:

- добору кадрів, доступу до зайнятості та самозайнятості;
- умов праці, включаючи оплату та звільнення;
- професійної підготовки та просування;
- членства та залучення до організацій та/або об'єднань працівників чи роботодавців.

Окрім того, Директива впроваджує принцип рівної оплати, закріпленої у ст. 157 Договору про функціонування ЄС [13] та забороняє гендерну дискримінацію у питаннях оплати за однакову роботу, що має таку ж цінність, чи тотожною професією. Оплата визначається як основна або мінімальна заробітна плата, або заробітна плата у готівковому еквіваленті чи виплата у натуральній формі, яку працівник отримує безпосередньо чи опосередковано від свого роботодавця. Якщо системи класифікації робочих місць використовуються для визначення оплати праці, то вони повинні базуватися на одних і тих же критеріях як для жінок, так і для чоловіків, і бути складеними, щоб виключити будь-яку дискримінацію на підставі статі.

Держави-члени ЄС повинні заохочувати роботодавців діяти для запобігання гендерній дискримінації (як прямої, так і непрямої), особливо в аспекті харасменту та сексуальних домагань.

Відповідно до *acquis communautaire* ЄС жінки та чоловіки мають однакові схеми соціального забезпечення, особливо щодо:

- обсягу та умову доступу до таких схем;
- установлення різних правил стосовно віку вступу в схему або мінімальний період працевлаштування або членства в схемі, необхідної для отримання їх пільг;
- внеску в такі схеми;
- розрахунку вигод, включаючи додаткові вигоди, та умов, що регулюють тривалість та утримання права.

До речі, цей підхід стосується всього зайнятого населення, включаючи:

- самозайнятих працівників (однак, для цієї категорії держави-члени можуть передбачати різне лікування стосовно осіб пенсійного віку);
- працівників, чия діяльність переривається хворобою, нещасним випадком або безробіттям;
- осіб, які шукають роботу, пенсіонерів та осіб з інвалідністю, та тих, хто потребує за схемами соціального забезпечення професійного соціального забезпечення.

Окрім цього, згідно із *acquis communautaire* ЄС жінки та чоловіки мають однакове право повернутися до їх роботи або до еквівалентних посад на умовах, які не менш сприятливі для них, а також вигоду від поліпшення умов праці, до яких вони мали б доступ під час їх відсутності.

Acquis communautaire ЄС вимагає, що держави-члени ЄС повинні встановити засоби захисту для працівників, які стали жертвами дискримінації, таких як примирення та судові процедури. Крім того, вони повинні вжити необхідних заходів для захисту працівників та їх представників від несприятливого поводження роботодавця як реакції на скаргу або на будь-який судовий процес. Держави-члени також

повинні встановити штрафи та можливості відшкодування чи компенсації стосовно завданих збитків у випадках гендерної дискримінації.

У випадку судового розгляду тягар доказування ділиться між особою, яка подає скаргу щодо дискримінації, та стороною, звинуваченою у дискримінації. Якщо скаржник представляє факти до суду, які можуть створити презумпцію дискримінації (наприклад, усі жінки в компанії мають нижчу зарплату, ніж чоловіки за одну і ту ж посаду або за роботи, що мають однакову цінність), тоді респондент повинен довести, що не було порушення принципу рівного поводження (наприклад, їхні роботи різні або вони працюють неповний робочий день).

Слід зазначити, що глава III (засоби захисту та виконання) Директиви ЄС 2023/970 (приписи, викладені в Директиві, будуть застосовуватися з 7 червня 2026 року) [14] щодо правил про прозорість оплати стосовно рівної оплати за рівну роботу застосовується до провадження щодо будь-якого права або зобов'язання, що стосується принципу рівної оплати, встановленої у ст. 4 Директиви 2006/54/ЄС [11]. Наразі хоча право на рівну оплату праці між жінками та чоловіками за однаковими посадами або роботами, що мають однакову цінність, закріплюється у ст. 157 Договору про функціонування ЄС [13] та в Директиві 2006/54/ЄС [11], все ж реально принцип важко застосувати та реалізовувати.

Директива ЄС 2024/1500 [12] скасувала ст. 20 Директиви 2006/54/ЄС [11] щодо рівності в аспектах лікування; такий підхід залишив широкий запас розсуду державам-членам з точки зору компетенції, структури, ресурсів та функціонування, що призводить до розбіжностей у рівнях захисту від дискримінації держав-членів.

Таким чином, Директива про внесення змін визначає мінімальні

станданти функціонування цих тіл для підвищення їх ефективності та гарантування їх незалежності, щоб краще застосувати принцип рівного лікування. Директива вимагає, щоб держави-члени забезпечили обом статтям:

- бути незалежними та вільними від зовнішнього впливу;
- необхідні ресурси для ефективного виконання своїх завдань;
- проводити діяльність для запобігання дискримінації та сприяння рівному лікуванню;
- відшкодування шкоди жертвам дискримінації;
- можливість альтернативного вирішення спорів щодо дискримінації;
- надавати запити щодо порушення принципу рівного поводження та отримувати відповіді на них;
- можливість діяти в судовому процесі в питаннях щодо виконання принципу рівного поводження.

Важливо підкреслити, що у більшості країн ЄС колективні угоди є найважливішими механізмами для встановлення заробітної плати. Соціальні партнери можуть використовувати колективні переговори для виявлення відмінностей в оплаті праці або запобігання їх виникненню в першу чергу. Досвід країн Європи показує, що централізовані домовленості про колективні угоди можуть працювати на користь рівної оплати для жінок і чоловіків. Приміром, у Фінляндії було окремо введено узгодження коригувань шкали оплати праці. У Португалії Агентство гендерної рівності у сфері зайнятості відслідковують колективні угоди з пунктами, що спричиняють дискримінацію заробітної плати за гендерною ознакою.

У Польщі уряд запустив безкоштовну заявку, яку роботодавці можуть використовувати для виявлення та вимірювання розриву в оплаті праці у жінок та чоловіків у їх компанії. Німецький *Logib-D* – це калькулятор оплати праці та аудиту, розроблений

Федеральним міністерством сімейних справ. *Logib-D* складається з калькулятора оплати праці для виявлення розриву в оплаті праці за ознакою статі в структурі оплати праці компанії, а також консультативних послуг для надання допомоги в аналізі та усуненні розриву за гендерною оплатою. Наприклад, калькулятор визначає, де жінки та чоловіки мають однакові характеристики зайнятості та фактори, що визначають розрив у заробітній платі між ними.

Звіти про доходи також за європейською практикою допомагають визначити та закрити розрив у оплаті праці в компанії. Звіти потрібно опублікувати та подати до Ради робіт, яка надає сертифікацію. Калькулятор заробітної плати допомагає роботодавцям складати звіти про доходи та дозволяє їм обчислити відповідний рівень оплати за кваліфікацією, професією та іншими факторами. Співробітники також можуть використовувати калькулятор, щоб побачити, яким повинен бути правильний рівень оплати праці для їх поточної роботи або при відвідуванні співбесіди. Приміром, в Ісландії компаніям з більш ніж 25 працівниками потрібно отримати сертифікацію, що підтверджує рівну оплату за рівну роботу незалежно від статі. У Франції підприємства з 50+ працівників повинні установити індекс гендерної рівності, а також розробити план дій щодо вирішення ідентифікованих прогалин, оскільки можуть зіткнутися із санкціями, якщо вони цього не роблять [15].

У розрізі колективно-договірного вирішення на практиці питань забезпечення рівних можливостей жінок та чоловіків у сфері праці у вітчизняних реаліях, слушно навести позицію Н. М. Вапнярчук: «для досягнення гендерної рівності в Україні необхідно не тільки закріпити принцип рівності шляхом прийняття відповідних норм

законодавства, а й створити ефективний механізм реалізації цих норм» [16, с. 350], позаяк ключовим у дійсності є впровадження гендерної рівності на рівнях підприємств, установ та організацій, що можна реалізувати увівши новий розділ до колективного договору.

Зауважу, що для того, щоб забезпечити рівні права жінок і чоловіків на роботі Мінсоцполітики наказом від 29.01.2020 р. № 56 затвердило Методичні рекомендації щодо внесення до колективних договорів та угод положень, спрямованих на забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у трудових відносинах [17], в основі яких норми статей 17 і 18 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [8].

Усунення дискримінаційних чинників на підприємстві дасть змогу роботодавцю:

- ефективно використовувати робочі ресурси;
- конкурувати за кваліфіковану робочу силу;
- застосовувати прозорі та чіткі принципи і методи управління працівниками;
- запроваджувати рівні можливості для професійного навчання, розвитку, кар'єрного зростання;
- поєднувати професійну діяльність працівників із сімейними обов'язками (п. 3 розділу I Методичних рекомендацій [17]).

Профспілки мають змогу сприяти тому, щоб до колективного внесли положення щодо рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (п. 3 розд. III Методичних рекомендацій [17]). Зокрема, представникам профспілки, служби правової допомоги варто розробити процедури:

- медіації – неформальних переговорів щодо згоди двох сторін;
- подання скарг щодо сексуальних домагань та їх розгляду

профспілковим органом або радником з урахуванням ст. 81 Цивільного процесуального кодексу України [18] (абз. 3 п. 4.3 розділу III Методичних рекомендацій [17]).

Відтак, думається, що доцільним є уведення у колдоговорі нового розділу «Рівність і недискримінація». Примірний перелік приписів, які рекомендовано визначити в колдоговорі, щоб забезпечити рівні права та можливості жінок і чоловіків на роботі, викладено у розділі III Методичних рекомендацій [17]. Видиться, що такий Розділ має включати:

- обов'язки уповноваженого з гендерних питань — радника керівника підприємства, установи, організації, їхніх структурних підрозділів на одного з працівників на громадських засадах;

- приписи щодо надання переваг особам тієї статі, щодо якої існує дисбаланс під час комплектування кадрами та просування працівників по службі за рівних професійних компетенціях претендентів;

- умови праці з урахуванням потреб жінок і чоловіків із сімейними обов'язками та участі обох батьків у вихованні дитини:

- можливість домовитися про гнучкий графік роботи в межах режиму роботи підприємства, дистанційну роботу, періоди відпочинку і відпусток, поєднання роботи з навчанням;

- організацію дитячих куточків, садків, дитячих кімнат, кімнат грудного вигодовування, транспортного обслуговування;

- заходи щодо запобігання насильству та сексуальним домаганням на робочому місці:

- забезпечити належне освітлення, обладнати офіси з відкритими приміщеннями;

- викласти домовленості про недопущення та протидію сексизму,

різних форм переслідування, цькування, агресивної поведінки;

- установити дисциплінарні правила, забезпечити захист від помсти на отриману скаргу;

- механізми усунення нерівності в оплаті праці жінок і чоловіків:

- рівна винагорода за рівноцінну працю;

- система оцінювання роботи на основі професійної підготовки/перепідготовки кадрів;

- приписи щодо уведення жінок і чоловіків до складу конкурсних, дисциплінарних комісій;

- норми щодо дотримання принципу гендерного паритету в представництві та щодо роботи на керівних посадах;

- положення щодо уведення до Положення про службу правової допомоги (інспекцію, комісію) питання контролю за недопущенням дискримінації за ознакою статі та іншими ознаками в оплаті праці, охороні праці, соціальному захисті та ін.;

9) механізм забезпечення гендерного аудиту: перевіряти стан рівності прав і можливостей жінок і чоловіків на підприємстві та складати за його результатами план дій підприємства, спрямований на гендерне вирівнювання;

10) приписи щодо корегування взаємодії з працівниками на підставі звіту гендерного аудиту і наданих пропозицій уповноваженого з гендерних питань.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що й до нині вітчизняні правники розходяться у думках щодо доцільності виділення жінок у аспекті надання спеціального статусу у питаннях зайнятості та працевлаштування. Зокрема, одні науковці стверджують, що надання жінці посиленого соціального захисту, багатьох роботодавців тільки відштовхує, тоді як інші правники наголошують,

що такі особливості є об'єктивними факторами реальності.

Відповідно до *acquis communautaire* ЄС рівність між чоловіками та жінками є основним принципом ЄС, який застосовується до кількох аспектів життя в суспільстві, у тому числі до питань зайнятості та працевлаштування. Правовий доробок ЄС забороняє пряму та непряму дискримінацію між чоловіками та жінками, що стосуються: (1) добору кадрів, доступу до зайнятості та

самозайнятості; (2) умов праці, включаючи оплату та звільнення; (3) професійної підготовки та просування; (4) членства та залучення до організації та/або об'єднань працівників чи роботодавців.

У вітчизняних реаліях для упродовження приписів рівності та недискримінації варто у колективі встановлювати прозорі й чіткі принципи та методи управління трудовим колективом і закріплювати окремі положення щодо регламентації цих питань.

Список використаних джерел

1. Амелічева Л. П. Гендерна рівність як фактор підвищення ефективності механізму реалізації права на працю наукових та науково-педагогічних працівників. *Академічні візії*. 2024. № 32. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1508/1406> (дата звернення 23.03.2025)
2. Зіноватна І. В., Малоземова О. В. Проблема гендерної рівності у трудових відносинах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 215–217.
3. Красюк Т. В., Омельченко К. О. Реалізація права на працю в умовах фактичної гендерної нерівності. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. №11. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-11-7750> (дата звернення 21.03.2025)
4. Ярошенко О. М., Вапнярчук Н. М. Правове забезпечення принципу гендерної рівності у сфері реалізації права на працю в Україні URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/426/11365/23680-1?inline=1> (дата звернення 22.03.2025)
5. Войтенко А. В., Юшко А. М. Гендерна нерівність на українському ринку праці: перевага чи недолік? URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2019/29.11.19/_29_11_2019_23.pdf (дата звернення 22.03.2025)
6. Коваленко О., Шабанов Р. Дискримінація чи єдність та диференціація правового регулювання трудових відносин: що нівелюється МОЗ на шляху досягнення гендерної рівності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 128–136.
7. Кормич Л.І. Паритетна демократія. Конспект лекцій. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс. 2013. 318 с.
8. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561.
9. Добош З.А. Гендерна рівність і гендерна дискримінація у сфері трудових відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 190–193.
10. Лаврінчук І.П. Трудове законодавство України. Гендерна експертиза / відп. ред. Т.М. Мельник. Київ : Логос. 2001. 70 с.
11. Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast) URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2006/54/oj/eng> (дата звернення 23.03.2025)
12. Directive (EU) 2024/1500 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on standards for equality bodies in the field of equal treatment and equal opportunities between women and men in matters of employment and occupation, and amending Directives

2006/54/EC and 2010/41/EU URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1500/oj/eng> (дата звернення 23.03.2025)

13. Consolidated Version of the Treaty on The Functioning of the European Union URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF> (дата звернення 23.03.2025)

14. Directive (EU) 2023/970 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 to strengthen the application of the principle of equal pay for equal work or work of equal value between men and women through pay transparency and enforcement mechanisms URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2023/970/oj/eng> (дата звернення 23.03.2025)

15. Best practices in EU countries: EU countries engage in fighting the gender pay gap on the national level https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/equal-pay/best-practices-eu-countries_en (дата звернення 23.03.2025)

16. Вапнярчук Н.М. Питання правового забезпечення гендерної рівності у трудових правовідносинах в Україні в умовах війни. 2023. № 6. *Аналітично-порівняльне правознавство*. С. 346–351.

17. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо внесення до колективних договорів та угод положень, спрямованих на забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у трудових відносинах: наказ Мінсоцполітики України р. від 29.01.2020 р. № 56 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0056739-20#Text> (дата звернення 23.03.2025)

18. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 16. Ст. 1088.

Луценко О. Є. Рівність прав і можливостей жінок і чоловіків у сфері праці: досвід ЄС та вітчизняні перспективи забезпечення

Авторка акцентує увагу, що в умовах стрімкої трансформації ринку праці, спричиненої цифровізацією економіки та зміною структури зайнятості, питання гендерної рівності набуває нового значення та вимагає переосмислення традиційних підходів. Євроінтеграційні прагнення України актуалізують необхідність адаптації національного законодавства до стандартів ЄС у сфері трудових відносин та гендерної рівності, що є невід'ємною складовою процесу європейської інтеграції.

У статті розкриті точкові аспекти досвіду ЄС у забезпеченні рівності прав і можливостей жінок і чоловіків у сфері праці та аналіз перспектив його адаптації в Україні, зокрема на рівні колективно-правової регламентації.

Авторка установила, що й до нині вітчизняні правники розходяться у думках щодо доцільності виділення жінок у аспект надання спеціального статусу у питаннях зайнятості та працевлаштування. Зокрема, одні науковці стверджують, що надання жінці посиленого соціального захисту, багатьох роботодавців тільки відштовхує, тоді як інші правники наголошують, що такі особливості є об'єктивними факторами реальності.

У статті доведено, що відповідно до *acquis communautaire* ЄС рівність між чоловіками та жінками є основним принципом ЄС, який застосовується до кількох аспектів життя в суспільстві, у тому числі до питань зайнятості та працевлаштування. Держави-члени ЄС повинні заохочувати роботодавців діяти для запобігання гендерній дискримінації (як прямої, так і непрямої), особливо в аспекті харизментації та сексуальних домагань. Правовий доробок ЄС забороняє пряму та непряму дискримінацію між чоловіками та жінками, що стосуються: (1) добору кадрів, доступу до зайнятості та самозайнятості; (2) умов праці, включаючи оплату та звільнення; (3) професійної підготовки та просування; (4) членства та залучення до організацій та/або об'єднань працівників чи роботодавців.

Авторка статті наголошує, що у вітчизняних реаліях для упровадження приписів рівності та недискримінації варто у кождоговрі встановлювати прозорі й чіткі принципи

та методи управління трудовим колективом і закріплювати окремі положення щодо регламентації цих питань.

Ключові слова: сфера дії, дія норм трудового права за колом осіб, гендерна рівність, дискримінація за ознакою статі, рівні права і можливості жінок і чоловіків, відносини у сфері праці, колективно-договірне регулювання, працівник, роботодавець.

Lutsenko O. Equality of the rights and opportunities of women and men in the field of work: EU experience and domestic security perspectives

The author emphasizes that in the conditions of rapid transformation of the labor market caused by the digitalization of the economy and the change in the structure of employment, the issue of gender equality becomes new and requires rethinking traditional approaches. Ukraine's European integration aspirations actualize the need to adapt national legislation to EU standards in the field of labor relations and gender equality, which is an integral part of the process of European integration.

The article reveals point aspects of the EU experience in ensuring the equality of rights and opportunities of women and men in the field of labor and analysis of the prospects of its adaptation in Ukraine, in particular at the level of collective legal regulation.

The author found that domestic lawyers are still considering the expediency of allocating women special status in employment. In particular, some scientists argue that giving a woman enhanced social protection repels many employers, while other lawyers emphasize that such features are objective factors of reality.

The article proves that, according to the *Acquis Communautaire* EU, equality between men and women is a basic principle of the EU, which applies to several aspects of life in society, including employment and occupation. EU Member States should encourage employers to act to prevent gender discrimination (both direct and indirect), especially in the aspect of harassment and sexual harassment. EU legal work prohibits direct and indirect discrimination between men and women concerning: (1) recruitment, access to employment and self-employment; (2) working conditions, including payment and dismissal; (3) professional training and promotion; (4) membership and involvement in organizations and/or associations of employees or employers.

The author of the article emphasizes that in the domestic realities for the implementation of equality and non-discrimination prescriptions, the colleague should establish transparent and clear principles and methods of managing the labor collective and establish certain provisions on the regulation of these issues.

Key words: scope of law, scope of labor law by the range of persons, gender equality, discrimination based on gender, equal rights and opportunities of women and men, relations in the field of work, collective-contractual regulation, employee, employer.

Науково-практичний юридичний журнал

Публічне право

1 (57) / 2025

Редактор – *Петренко В. С.*
Комп'ютерна верстка – *Молодецька О. І.*

Підписано до друку 05.06.2025 р. Формат 70х108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Petersburg. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 8,57.
Наклад 500 прим. Зам. № 0525/426.

Видавництво та друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1.
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.